

О. Ю. Кравчук

**ПОЛІТИЧНА БЕЗПЕКА
УКРАЇНСЬКОЇ ДЕРЖАВИ**

**ЯК ЧИННИК ДЕМОКРАТИЧНОГО
РОЗВИТКУ СУСПІЛЬСТВА**

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ КОРАБЛЕБУДУВАННЯ ІМЕНІ
АДМІРАЛА МАКАРОВА

Кравчук Ольга Юріївна

**ПОЛІТИЧНА БЕЗПЕКА УКРАЇНСЬКОЇ ДЕРЖАВИ
ЯК ЧИННИК ДЕМОКРАТИЧНОГО РОЗВИТКУ
СУСПІЛЬСТВА**

Монографія

Миколаїв
Видавець Торубара В. В.
2021

УДК 324(477):659.4
К76

Кравчук О. Ю.

К76 Політична безпека Української держави як чинник демократичного розвитку суспільства : Монографія / О. Ю. Кравчук. — Миколаїв : видавець Торубара В.В., 2021. — 198 с.

ISBN 978-617-7472-70-3

У роботі автор констатує, що українська політична практика засвідчує, що технологія реалізації доктрин, стратегій та концепцій у сфері національної безпеки об'єктивно має інтегрувати всі складові політичної діяльності держави, враховуючи історичний досвід і сучасні реалії та виклики. Зазначено, що особливу наукову та практичну значимість для вітчизняних політологічних досліджень набувають питання, які пов'язані з виявленням основних загроз і ризиків політичної безпеки України і необхідністю вироблення сучасних принципів і механізмів її забезпечення.

У монографії обґрунтовано, що вплив глобалізаційних загроз на становлення та розвиток Української держави за роки її незалежності був суттєвим. Під впливом глобалізації відбуваються серйозні зміни в усій структурі суспільства та держави, тому набувають нового змісту проблеми політичної безпеки.

УДК 324(477):659.4

ISBN 978-617-7472-70-3

© О. Ю. Кравчук, 2021

ЗМІСТ

ВСТУП	4
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ОСНОВИ ДОСЛІДЖЕННЯ ПОЛІТИЧНОЇ БЕЗПЕКИ	10
1.1. Ступінь розробки теми та джерельна база дослідження»	10
1.2. Концептуальні підходи та методологічна основа дослідження політичної безпеки	22
1.3. Політична безпека як критерій реалізації функцій політичної системи	41
Висновки до першого розділу	64
РОЗДІЛ 2. ПОЛІТИЧНА БЕЗПЕКА В УМОВАХ ГІБРИДНОЇ ВІЙНИ	65
2.1. Місце політичної безпеки в межах цілісної системи національної безпеки: вітчизняний та зарубіжний досвід	65
2.2. Нормативно-правове регулювання політичної безпеки держави в сучасній Україні	78
Висновки до другого розділу	95
РОЗДІЛ 3. ЗАГРОЗИ ТА ВИКЛИКИ ПОЛІТИЧНІЙ БЕЗПЕЦІ УКРАЇНИ	97
3.1. Глобальні загрози та стратегічні виклики політичній безпеці України	97
3.2. Актуальні воєнні виклики українському політичному та безпековому простору	120
Висновки до третього розділу	129
РОЗДІЛ 4. ПЕРСПЕКТИВИ ТА ШЛЯХИ ЗМІЦНЕННЯ ПОЛІТИЧНОЇ БЕЗПЕКИ СУЧАСНОЇ УКРАЇНСЬКОЇ ДЕРЖАВИ	131
4.1. Механізм забезпечення політичної безпеки держави в сучасних українських реаліях	131
4.2 Шляхи удосконалення системи політичної безпеки Української держави	153
Висновки до четвертого розділу	168
ВИСНОВКИ	171
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	178

ВСТУП

Обґрунтування актуальності теми. У ХХІ ст. відбулися істотні зміни в суспільно-політичному просторі багатьох країн та народів. Особливе значення дана обставина має для України, яка здійснює пошук і вибір шляхів свого подальшого розвитку, засобів і методів забезпечення політичної безпеки.

Своєчасне вирішення нагальних, складних і взаємозв'язаних завдань з метою подолання наслідків системної соціально-політичної кризи, подальшому перетворенню всіх сфер діяльності Української держави, визначальним чином залежить від рівня забезпечення політичної безпеки країни, високий рівень якої, дасть змогу ефективно здійснювати керівництво і управління суспільством, організацію і реалізацію в ньому політичної влади, вирішення соціально-політичних конфліктів і суперечностей, гармонізацію суспільних стосунків, досягнення консенсусу різних суспільно-політичних сил з приводу основних цінностей, інтересів, цілей і напрямів суспільного розвитку.

При цьому російська агресія проти України, яка розпочалася в лютому 2014 р., виявила критичну вразливість політичної безпеки та політичного істеблішменту щодо силової гібридної політики Кремля. Гібридна агресія РФ відбувається на фоні девальвації структур безпеки Української держави і загрожує руйнуванням її державності. У зв'язку з цим актуалізуються питання про необхідність аналізу політичної безпеки в умовах російсько-української гібридної війни.

Проблема розуміння політичної безпеки – одна з найскладніших у політичних науках. Це пов'язано не тільки з багатозначністю складових її понять, але і з відсутністю терміна «політична безпека» в нормативних документах і наукових дослідженнях, стратегіях політичної безпеки України, а також з недостатньою її представленістю в Концепції національної безпеки України. Ця обставина актуалізує проведення дослідження загроз та викликів політичній безпеці України в умовах гібридної війни як важливої складової загальної національної безпеки країни, що й обумовило вибір даної теми дослідження.

Таким чином, актуальність і велика значущість проблеми для подальшого суспільно-політичного розвитку Української держави, а також недостатній ступінь її наукової розробленості обумовили вибір теми дисертаційного дослідження.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами, грантами. Дисертаційне дослідження виконане відповідно до плану науково-дослідних робіт Державного закладу «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського» в рамках науково-дослідної теми «Соціально-політичні проблеми України в контексті глобальних процесів» (№ державної реєстрації 0114U007155), одним з виконавців якої є дисертантка.

Об'єктом дослідження є політична безпека України як складова сучасного політичного процесу. *Предмет дослідження* – загрози та виклики політичній безпеці України в умовах гібридної війни.

Метою дисертаційного дослідження є визначення загроз та викликів політичної безпеки в умовах гібридної війни та обґрунтування основних механізмів забезпечення політичної безпеки сучасної України.

Досягнення поставленої мети передбачає вирішення таких **завдань**:

- встановити ступінь наукової розробленості проблеми у вітчизняній та зарубіжній науці;
- узагальнити і систематизувати концептуальні підходи до поняття «політична безпека», виявити його суть і розкрити зміст відповідно до сучасних реалій;
- обґрунтувати розуміння політичної безпеки як критерію реалізації функцій політичної системи;
- визначити місце і роль політичної безпеки в межах системи національної безпеки;
- проаналізувати особливості нормативно-правового регулювання політичної безпеки Української держави;
- охарактеризувати основні глобальні загрози та стратегічні виклики політичній безпеці України;

- надати оцінку російській агресії як виклику українському безпековому простору;
- розкрити механізм забезпечення політичної безпеки на сучасному етапі розвитку України;
- виробити пропозиції і рекомендації для подальшого ефективного забезпечення політичної безпеки України.

Методи дослідження. Методологічна основа розгляду дисертаційного дослідження базується на методах діалектичного, формально-логічного, історичного, структурно-функціонального, інституціонального аналізу, а також, контент-аналіз законодавчих і нормативно-правових актів та метод оцінки думок.

За допомогою діалектичного методу були вирішені поставлені автором завдання щодо визначення поняття «політичної безпеки» як самостійної складової системи забезпечення національної безпеки.

Формально-логічний метод дозволив виявити суперечливості в законодавстві, особливості окремих нормативно-правових актів, а також допоміг зробити висновки та надати пропозиції щодо подальшого вдосконалення політичної безпеки країни на принципах логіки та вирішення поставленні завдання.

Застосування історичного методу в дослідженні дозволило відобразити історичну необхідність забезпечення політичної безпеки країни.

Структурно-функціональний метод дозволив розглянути політичну безпеку як цілісну систему, дослідити її структурні елементи та виявити принципи забезпечення політичної безпеки.

Для співставлення понять «безпека» і «політична безпека» застосовано метод системного аналізу та синтезу.

В роботі використаний інституціональний метод дослідження, який дозволив визначити роль політичної безпеки в системі забезпечення національної безпеки.

При цьому методологію власне системного аналізу стосовно об'єкту політичної безпеки склали системний, структурно-функціональний та еволюційний методи.

Найважливішу методологічну роль в дослідженні зіграли концептуальні положення і понятійно-категоріальний апарат загальної теорії політики і теорії політичних систем, загальній теорії безпеки і теорії національної безпеки.

Наукова новизна одержаних результатів. Дисертаційна робота є першим у вітчизняній політичній науці комплексним дослідженням політичної безпеки як самостійної складової національної безпеки, визначення основних векторів механізму забезпечення політичної безпеки Української держави в сучасних українських реаліях.

На основі проведеного дослідження сформульовано низку концептуальних положень, узагальнень, висновків, пропозицій, запропонованих особисто дисертанткою, які відповідають критеріям наукової новизни, а саме:

вперше:

– охарактеризовано й визначено історичні аспекти генезису поняття «безпека», позначено «політичну безпеку» як здатність і можливість нації та держави самостійно вирішувати питання державного устрою, незалежно проводити внутрішню і зовнішню політику в інтересах особистості та суспільства;

– визначено місце політичної безпеки в межах загальної системи національної безпеки як однієї з її основних складових та окреслено актуальні проблеми забезпечення політичної безпеки;

– виявлено основні напрями діяльності Української держави для забезпечення політичної безпеки, які мають стати одним з основних джерел забезпечення стабільності країни;

– представлено класифікаційні виміри загроз політичній безпеці, розуміння яких владними структурами має стати умовою попередження або прогнозування подальшої нейтралізації в залежності від складності ситуації;

уточнено:

– шляхи підвищення рівня політичної безпеки Української держави на сучасному етапі її розвитку;

– основні напрями можливого застосування зарубіжного досвіду забезпечення політичної безпеки України в сучасних складних геополітичних умовах;

набули подальшого розвитку:

– систематизація нормативно-правових документів регулювання політичної безпеки держави, що направлені на створення законодавчої бази, яка б упорядковувала і регламентувала поведінку суб'єктів та об'єктів політичних відносин;

– механізм забезпечення політичної безпеки держави, який відповідає завданням демократизації сучасного політичного процесу в Україні.

Практичне значення одержаних результатів. Пропозиції та висновки, сформульовані й викладені в результаті дослідження, можуть бути використані при подальшому розширенні та поглибленні наукових пошуків і розробок у системі забезпечення національної безпеки країни в цілому, а також політичної безпеки зокрема. Практичне значення отриманих результатів полягає:

– у подальшому поглибленні методологічних основ таких найважливіших напрямів політичної науки, як теорія політичних систем і теорія національної безпеки;

– формуванні умов щодо розробки теорії політичної безпеки як самостійного напрямку політичних досліджень;

– підготовці навчальних матеріалів для використання в навчальному процесі при викладанні політологічних дисциплін у вищих навчальних закладах, що здійснюють підготовку фахівців у сфері державного і політичного управління;

– розробці пропозицій по вдосконаленню нормативної бази регулювання питань забезпечення політичної безпеки України.

Науково-практична значущість даної роботи полягає в тому, що загальнотеоретичні висновки автора розширюють межі наукового пізнання суті і змісту політичної безпеки сучасної Української держави.

Апробація результатів дисертації. Основні ідеї, положення, теоретичні та практичні результати, а також загальні результати дослідження було представлено і схвалено на міжнародних та всеукраїнських науково-практичних конференціях і семінарах: «Гуманітарні та соціальні науки» (Львів, 2010, форма участі – очна); «Ціннісний вимір політичної діяльності: політична трансформація сучасного українського суспільства» (Херсон, 2011, форма участі – очна); «Актуальные проблемы международных отношений и дипломатии (вторая половина XX – начало XXI вв.)» (Вітебськ, 2013, форма участі – дистанційна); «Суспільні науки: сучасні тенденції та фактори розвитку» (Одеса, 2014, форма участі – очна); «Сучасні наукові дослідження представників суспільних наук – прогрес майбутнього» (Львів, 2014, форма участі – очна); «Геостратегічні пріоритети України в політичній, економічній, правовій та інформаційній сферах» (Київ, 2015, форма участі – дистанційна); «Сучасна українська держава: вектори розвитку та шляхи мобілізації ресурсів» (Одеса, 2018, форма участі – дистанційна); «Криза сучасної системи безпеки: у пошуках нового міжнародного порядку» (Львів, 2019, форма участі – очна); «Актуальные проблемы международных отношений и дипломатии» (Вітебськ, 2019, форма участі – дистанційна).

Публікації. Концептуальна основа дисертації та її результати висвітлені у 31 публікації, із них – 8 статей у фахових виданнях з політичних наук, 1 стаття у закордонному науковому виданні, 22 публікації, що засвідчують апробацію дослідження.

Особистий внесок здобувача. Ідеї, які належать співавторам, у дисертаційній роботі не використовувались.

Структура та обсяг дисертації визначені її змістом, метою та поставленими завданнями. Дисертаційне дослідження складається зі вступу, чотирьох розділів, які поділяються на відповідні підрозділи, висновків, списку використаних джерел. Загальний обсяг дослідження – 211 сторінок. Кількість використаних джерел – 228 найменувань.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ОСНОВИ ДОСЛІДЖЕННЯ ПОЛІТИЧНОЇ БЕЗПЕКИ

1.1. Ступінь розробки теми та джерельна база дослідження

Сучасний світ є системою глобальної політичної взаємозалежності та активного поширення універсальних політичних та соціокультурних практик, цінностей, технологій в різних регіонах світу. Однак, ускладнення характеру просторово-часових зв'язків, процесів інтернаціоналізації та політичної модернізації держав, становлення нових суб'єктів політики виявляє глибинні суперечності між локальними спільнотами на соціокультурному, макроекономічному та політико-правовому рівнях. У сучасних міжнародних відносинах і зовнішньополітичних зв'язках держав конкурентною перевагою стає не тільки якість збройних сил і досягнення дипломатії, але й здатність суспільства та держави забезпечити власну безпеку й цілісність, мінімізувати політичні ризики і загрози.

Теоретичну основу дисертації склали роботи вітчизняних, зарубіжних вчених та дослідників, матеріали науково-практичних конференцій з різних аспектів політичної безпеки, стану і функціонування політичної системи, нормативно-правові документи й інформаційні матеріали органів державної влади в Україні, що стосуються реалізації внутрішньої і зовнішньої політики, забезпечення національної безпеки країни.

Емпіричну базу дослідження складають: узагальнений сучасний досвід політичних перетворень українського суспільства і держави, досвід трансформації політичної системи; інформаційно-аналітичні матеріали Інтернет-ресурсів, державних органів влади України, вітчизняних друкарських та електронних засобів масової інформації, різних інформаційно-аналітичних і науково-дослідних установ країни; конкретні політичні події і факти сучасної історії України. Нормативно-правову базу

дослідження становлять Конституція України, чинне законодавство про національну безпеку України, укази та постанови Президента України, Верховної Ради та Кабінету Міністрів.

Тому проблеми, які пов'язані із забезпеченням безпеки особистості, суспільства і держави набувають особливу наукову і практичну значимість. При цьому найбільш актуальними для наукових досліджень є питання, як сучасна держава здатна забезпечити захист території, населення і усталених господарських відносин від викликів, небезпек і загроз, що пов'язані, зокрема, з сучасним етапом глобалізації; як необхідно забезпечити політичну безпеку суспільства – збереження і відтворення політичних інтересів і цінностей, збереження та розвиток політичної системи тощо.

Вирішення актуальних проблем забезпечення політичної безпеки, протидія політичним ризикам і загрозам є основоположною умовою сталого розвитку і досягнення високої якості життя сучасного українського суспільства.

Тому доречним буде науковий аналіз історичного досвіду, наукового обґрунтування національних пріоритетів держав, а також врахування того факту, що відбулася зміна світоглядних, політичних та правових уявлень про безпеку в цілому, що знайшло відображення в поглядах на забезпечення політичної безпеки в різні історичні періоди.

Особливу наукову та практичну значимість для вітчизняних політологічних досліджень набувають питання, що пов'язані з виявленням основних загроз і ризиків політичної безпеки України і необхідністю вироблення сучасних принципів і механізмів її забезпечення.

Проблеми наукового осмислення безпеки мають тривалу історію. Політична та філософська традиція осмислення проблем забезпечення безпеки як окремого громадянина так і держави в цілому, досягнення загального блага і справедливості сформована в роботах Аристотеля, Г. Гроція, Н. Макіавеллі, Ж.-Ж. Руссо та ін. [6, 49, 110, 172].

Проблема безпеки, аналіз загроз національній безпеці, зокрема, політичній, теоретичне осмислення феномена політичної безпеки, як особливого компонента національної безпеки, здійснювали низка вчених таких, як В. Горбулін, Качинський А. Б. [43, 45, 84], Ситник Г.П., Олуйко В.М., Вавринчук М.П. [183]; Абрамов В. І., Ситник Г. П., Смолянук В. Ф. [1]; Резнікова О. О., Цюкало В. Ю., Паливода В. О., Дрьомов С. В., Сьомін С. В. [91]; Булан А.П. [13]; Ребкало В., Шахов В. [169]; Орел М.Г. [129, 130, 131], Косілова О. [94].

Різні сторони конституційно-правового забезпечення політичної безпеки в своїх працях розглядали Дзьобань О. П. [60], А. Єзеров [73], О. Кравчук [96, 97], Новицький Г.В. [124] та ін.

Питання політичної безпеки представлені в роботах З. Бжезинського [220] та Г. Кіссінджера [238], які розглядають її в якості стану політичної системи за допомогою категорії «вразливість». Праці цих авторів слід вважати істотним елементом бази, що дозволила усвідомити проблематику політичної безпеки.

Важливими для дослідження проблем політичної безпеки через призму міжнародних відносин стали роботи західних вчених, таких як Б. Бузан та О. Уевер [221], Гуззини С. [229], М. Даффілд [226], Р. Джервис [236], Р. Кеохейн [237], Г. Моргентау [241], О. Уевер [235], К. Уолтц [247], С. Хоффманн [234], Д. Чандлер [223], Дж.-П. Челтенхем [230] та ін.

Серед суб'єктів загроз політичній безпеці в сучасному світі не останню роль стали грати мережі. Мережеві організації терористичної, екстремістської спрямованості, повстанські та сепаратистські рухи і форми протидії їм детально досліджені в статтях і монографіях ряду зарубіжних дослідників, таких як Дж. Андреані [216], А. Боускет [218], Д. Ронфельдт та Дж. Арквилла [244], М. Занин [248] та ін.

В світі та Україні приблизно з початку 90-х років минулого сторіччя почали з'являтися все більше наукових робіт, в яких політична безпека у тріаді «особистість – громадянське суспільство – держава» розглядаються як об'єкт і предмет дослідження. Значно збільшилася кількість наукових

конференцій і семінарів з цієї проблематики. Особливо в цей період спостерігається зацікавленість проблемами національної безпеки як найбільш широкої проблеми, що апіорі включає і безпеку особистості, і суспільну, і державну безпеку. Тобто, практично одночасно з появою науки про безпеку, в нашій країні почалася диференціація наукового знання в цьому напрямі.

Природно, що не існувало єдиної точки зору серед вчених стосовно цього питання. Одна група дослідників пов'язує поняття політичної безпеки із загальнонаціональною безпекою і виводить його на основі нації, тобто сукупності народностей, що проживають на єдиній території, мають свою національно-культурну самобутність, спілкуються на одній мові (державна мова). Друга група, національну безпеку інтерпретувала через безпеку країни, маючи на увазі економічні, політичні, організаційні заходи, вживані державою для нейтралізації загроз життєво важливих інтересів країни. В даному випадку уточнюються географічний і територіальний аспект національної безпеки. Третя група дослідників національну безпеку представляла як державну безпеку, що розкриває історичну, територіальну і природну складові національної безпеки [185, с. 6]. Цей термін також близький за змістом до національної безпеки і детальніше характеризує її з позицій історичної епохи.

Аналіз наукових джерел, присвячених розгляду різних аспектів політичної безпеки, дозволив умовно диференціювати їх у дві групи: вітчизняні та зарубіжні джерела.

Вітчизняними науковцями, що вивчають питання політичної безпеки, є: І. Бінько, С. Головащенко, В. Кремень, Н. Нижник, В. Циганов. Саме вони визначають політичну безпеку як самостійну систему та головну складову національної безпеки взагалі.

До другої групи зарубіжних науковців можемо віднести такі відомі прізвища, як: М.В. Жуковського, О.В. Макеева, А.А. Синіцина, які наголошують на тому факті, що політична безпека є основною складовою національної безпеки.

Також, слід відзначити відомих зарубіжних науковців, які хоч й опосередковано, але помітно вплинули на розв'язання кола проблем розуміння системи політичної безпеки. Так, результати досліджень Г. Алмонда, Г. Спіро, Д. Істона, які вивчали особливості політичних систем, дали змогу в подальшому розглядати політичну систему в усій широті її управлінських проявів [134, 225, 227].

Перш за все, з'явилися такі самостійні наукові напрями, як дослідження безпеки особи, суспільства і держави. Фактично, достатньо незалежно одна від одної досліджуються також інформаційна, продовольча, екологічна, військова і деякі інші види безпеки. Багато вчених пишуть про наявність сформованої і достатньо сильної залежності фактично будь-якого виду безпеки від ступеня захищеності і безпеки державної системи, рівня стабільності і безпеки політичної влади. Аналіз наукових робіт дає підстави говорити про те, що більш дослідженими є інформаційна та екологічна безпеки держави.

Разом з цим, звернемо увагу на те, що за рідкісним, звичайно, виключенням, вітчизняні дослідники з різних причин уникають аналізувати безпосередньо політичну безпеку.

Тому проблема політичної безпеки і політичної стабільності будь-якого суспільства, що здійснює цілеспрямовані зміни в своїй структурі, способах функціонування і розвитку, викликає особливий теоретичний і практичний інтерес. Суспільна система з метою збереження політичної ідентичності і зміцнення своїх позицій в міжнародному співтоваристві покликана своєчасно і адекватно здійснювати зміни, зумовлені історичними умовами.

Аналіз окремих профільних робіт, що з'явилися останніми роками, дозволяє констатувати, що вони не можуть поки задовольнити повною мірою інтерес і потребу в таких дослідженнях. Тому можна говорити, що в даний час особливо важливі і актуальні саме ті наукові роботи, в яких би пріоритетом були проблеми політичної безпеки сучасних соціумів.

В ході дослідження також були вивчені роботи з проблем політичної безпеки, перш за все, вітчизняних вчених як: В.Г. Кременя, В.В. Циганова, Н.Р. Нижника. Слід зазначити те, що лише у роботах цих авторів йде мова не про національну безпеку, не про політичну безпеку як складову національної, а саме як про самостійну систему, умови її функціонування, складові, загрози, що погіршують повноцінний механізм роботи.

Так, у монографії «Політична безпека України: концептуальні засади та система забезпечення», авторами якої є І. Бінько, С. Головащенко, В. Кремень, вперше запропоновано написання Концепції політичної безпеки, подані поради щодо її написання [98]. В такому ключі розглядалась лише національна безпека та можливі шляхи її вдосконалення.

Авторами в зазначеній монографії запропоновано шляхи розв'язання низки проблем, що стосуються безпосередньо національної безпеки України, а саме:

- визначено поняття політичної безпеки та принципи її забезпечення;
- запропоновано систему індикаторів (показників) політичної безпеки;
- визначено систему пріоритетних національних інтересів України у галузі політичної безпеки;
- визначено внутрішні та зовнішні чинники, що негативно впливають на стан політичної безпеки України, а також запропоновано їх класифікацію та методичку аналізу;
- здійснено кількісну оцінку впливу існуючих негативних чинників на реалізацію національних інтересів у цій сфері та розраховано варіант прогнозу їхньої дії;
- здійснено спробу визначити основні напрями забезпечення політичної безпеки України;
- запропоновано концептуальну модель побудови системи забезпечення політичної безпеки України, а також механізм функціонування такої системи» [98].

В.В. Циганов у своїй роботі «Політична безпека і безпечна політика: складові ознаки, стан, тенденції» подає огляд підходів до розуміння понять: «безпека», «національна безпека», перераховує об'єкти та суб'єкти національної безпеки, описує систему політичної безпеки України [203, с. 7-8]. Серед загроз політичній безпеці автор виокремлює тероризм, особливо в інформаційному суспільстві, медіатерористичні технології. Також у роботі йдеться про «небезпечну» владу та функції парламентаризму стосовно політичної безпеки країни, позаполітичні чинники, що впливають на стан безпеки.

Питанням національної безпеки присвячена монографія Н.Р. Нижника, в якій чільне місце займає висвітлення зовнішніх та внутрішніх загроз політичній безпеці країни [120, с. 14]. Автор один з небагатьох торкається питання територіальної цілісності країни, обґрунтовуючи це історичними умовами створення української держави.

Величезну роль в збагаченні теоретичного і практичного матеріалу з проблем політичної безпеки зіграли дослідження Д. Істона і Т. Парсонса [134, 225]. Завдяки їх працям вчені політологи розробили безліч підходів до вивчення політичних систем, зокрема, і з точки зору їх політичної безпеки.

Так, Д. Істон запропонував системний підхід в їх вивченні, поставивши головним у функціонуванні політичної системи – навколишнє середовище. [225, с. 110-112]. Детальніше з погляду навколишнього середовища розглянув політичну систему Мітчелл, який разом з Д. Істоном докладно дослідив дію навколишнього середовища на політичну систему і виділили ступені такої дії.

Г. Алмонд орієнтувався на уявлення про політичну систему з позицій структурного функціоналізму, що припускає виділення в політичній системі рівнів і певних функцій, властивих даним рівням [3, с. 84-139].

К. Дойч достатньо детально досліджував процеси комунікації в політичних системах, розроблений ним кібернетичний підхід до політичної

системи дозволяє розглядати політичну безпеку у всій повноті її управлінських проявів [219, с. 42-91].

І, нарешті, модель «умов динамічного розвитку політичних систем», запропонована Г. Спіро, відкрила можливість виявити основні показники сучасної політичної безпеки, до яких слід відносити: стабільність конституції, гнучкість економіки, результативність культури і ефективність влади [227].

Серед числа російських науковців, що займаються питаннями безпеки країни, слід виокремити Жуковського М. В., який ототожнює політичну безпеку з державною безпекою [74, с. 35], Синіцина А. А., який вважає, що політична безпека – це стан, при якому існує мінімум загрози втратити політичну владу [181, с. 26-28].

незважаючи на те, що розробкою проблем національної і політичної безпеки в Україні займалися вітчизняні вчені і політичні діячі, за роки незалежності країни не вироблено єдиного розуміння «політичної безпеки», не виявлені її структурні елементи та реальні показники, які б демонстрували стан політичної безпеки Української держави, та відсутня Концепція політичної безпеки.

Залежно від підходу або приналежності дослідника до тієї чи іншої наукової школи категорія «безпека» трактується по різному. Це пов'язано з тим, що категорія безпеку носить в цілому суб'єктивний характер, і ґрунтується на сприйнятті суб'єктом свого оточення.

Український дослідник В. П. Циганов визначає зміст поняття «безпека» як «діяльність людей, суспільства, держави, світового співтовариства народів щодо виявлення, запобігання, послаблення, відвернення загрози, здатної загубити їх, позбавити матеріальних і духовних цінностей, завдати невідшкодованих збитків, заблокувати шляхи для прогресивного розвитку [204, с. 32].

Якщо інтерпретувати безпеку з позиції політологічного підходу, то слід зауважити, що під безпекою розуміється «сукупність певних заходів і

механізмів щодо виявлення, попередження та усунення тих загроз і ризиків, які можуть надати шкоди політичним інтересам особистості, суспільства і держави, дестабілізувати політичну систему і зумовити політичний регрес і навіть загибель держави».

Дисертантка визначає, що «політична безпека — це стійкий стан і ефективний розвиток політичної системи суспільства, який дозволяє адекватно реагувати на негативні внутрішні і зовнішні дії, зберігати цілісність соціуму і його сутнісні якості. Система політичної безпеки будь-якого суспільства покликана вирішувати досить суперечливу задачу: з одного боку — надійно захищати політику, яка відповідає національно-державним інтересам, а з іншої — виключити її збитковий і небезпечний для національно-державних інтересів процес» [97].

Більш детальним виглядає таке визначення: «політична безпека — захищеність політичної системи суспільства від зовнішніх і внутрішніх загроз. Вона припускає забезпечення стійкого політичного суверенітету в рамках системи міждержавних відносин, можливості нації та державних інститутів самостійно вирішувати питання державного устрою і незалежно проводити внутрішню і зовнішню політику, а також політичної стабільності, що ґрунтується на балансі життєво важливих інтересів особистості, суспільства і держави» [191].

Оскільки предметом дослідження є загрози та виклики політичній безпеці України в умовах гібридної війни, то автор в процесі аналізу використовувала праці найбільш відомих дослідників гібридної війни. Так, американські теоретики гібридних аспектів сучасних воєн Д. Кілгаллен [237], Д. Ласіка [239], Джеймс Н. Маттіс [240], Ф. Хоффман [231-234] концептуалізували дифеніцію «гібридна війна» та проаналізували її основні складові.

На відміну від зарубіжних науковців, в Україні проблемне поле вивчення гібридних воєн залишалося малодослідженим, значимим здобутком у вивченні даної проблематики стали праці В.Горбуліна [41-42, 174] та його праці у співавторстві, присвячені проблемам національної безпеки [43-46].

Потрібно зазначити, що за останні роки українські дослідники видали достатньо досліджень, які стосуються питань гібридної війни в цілому та інформаційних війн, зокрема, заслуговують на увагу праці І. Валюшко [15, 19], О. Власюка [26,27] В. Гулая [50, 51], Г. Диниса [61], Є. Магди [106-109], Н. Ніколаєнко [122-123], К. Поповича [144], Г. Поцепцова [145-147], Г. Перепелиці [139], Ю. Радковця [164-166], І. Рущенко [173], Г. Яворської [213].

В процесі дослідження використовувалися роботи І. Біласа [11], О. Левчук [99], В. Мартиненко [106], В. Омельченка [128], Н. Пашиної [137, 138], К. Шкуренко [209] з метою аналізу глобальних загроз та стратегічних викликів політичній безпеці України в сучасному глобальному світі.

Досліджуючи роботи, які присвячені проблемам безпеки, слід зробити висновок про те, що визначення безпеки трактується як з позитивної, так і з негативної точки зору. До негативної сторони безпеки відносяться таке її розуміння - як відсутність будь-яких небезпек або погроз. З позитивної точки зору категорія безпеки інтерпретується як захист особистості, суспільства і держави, а також громадський порядок, який забезпечує захищеність соціуму і умови для його існування і розвитку.

Політична безпека – це здатність та можливість нації та держави самостійно вирішувати питання державного устрою, незалежно проводити внутрішню і зовнішню політику в інтересах особистості та суспільства.

На думку В. Ребкало та В. Шахова «політична безпека передбачає наявність стійкого політичного суверенітету в межах міждержавних відносин і політичної стабільності суспільства, що досягається формуванням політичної системи, яка б забезпечувала баланс інтересів різноманітних соціальних груп з опорою на пріоритет особистості. Відсутність як першого, так і другого неминує руйнує політичну безпеку країни» [169].

Визначаючи інтереси «громадянин – громадянське суспільство – держава», можна констатувати, що основними напрямками забезпечення політичної безпеки є:

- створення та впровадження дійових механізмів захисту прав та свобод громадян як у країні, так і в світі;
- недопущення спроб втручання у внутрішні справи держави та максимальний захист від зовнішніх негативних впливів ;
- входження в існуючі та знов створювані системи глобальної та регіональної безпеки;
- недопущення / або протистояння політичного екстремізму, підтримка громадянського консенсусу та соціальної стабільності;
- створення надійної системи захисту конституційних засад;
- боротьба з порушеннями законності й правопорядку
- створення необхідних умов для ефективної боротьби з корупцією та злочинністю;
- забезпечення належного виконання рішень органів державної влади та місцевого самоврядування.

Тобто, виходячи з вищесказаного, можна зробити узагальнення, що політична безпека є характеристикою динамічної рівноваги політичної системи, її здатності зберігати цілісність незалежно від негативних внутрішніх і зовнішніх впливів.

На початку ХХІ ст. з'явилися і нові фактори, котрі можна позиціонувати як загрози, і які раніше не здавалися настільки небезпечними. Це посилення націоналізму, розширення етнічного протистояння, що переростає в конфлікти, економічна нерівність, що сприяє розмежуванню суспільств, тероризм, екологічні проблеми тощо. Тенденція заміщення одних параметрів політичної безпеки іншими цілком очевидна.

Існує певна низка тенденцій в розвитку сучасного світу, які можуть бути досить обґрунтовано розглянуті як виклики в політичній сфері. Серед них слід відзначити процес формування багатопольярного світу, послаблення влади держави, політична дезінтеграція і фрагментація, економічна та інформаційна глобалізація, в межах яких йде наростання протиборства, технологічна революція тощо.

Тим часом, політичні інтереси, що не враховуються при виробленні політичних рішень та суб'єктні відносини, що оформилися у вигляді латентних інститутів, фактично визначають розвиток подій і виконання або невиконання політичних рішень будь-якого рівня.

Слід зазначити, що важливим для розуміння феномену безпеки є виділення її рівнів. При виділенні рівнів виникає певна структура і ієрархія понять безпеки, в якій найнижчий рівень може розглядатися як спосіб захисту інтересів, а більш високий рівень буде характеризувати стан навколишнього простору і рівень загрози для окремого суб'єкта. Важливо звернути увагу на той факт, що рівні безпеки необхідно розглядати у взаємозв'язку та стані взаємовпливу, інакше сенс поняття безпеки може втрачатися. Узагальнюючи, слід відзначити, що міжнародна безпека в цьому випадку буде станом середовища, а національна безпека, і, зокрема, політична - способом захисту національних інтересів.

Політична безпека значною мірою залежить від політичної стабільності, а загрози політичної стабільності в певних умовах стають загрозами безпеці політичної системи. Це передбачає, зокрема, необхідність першочергового з'ясування причин і аналіз можливих наслідків, перш за все, таких явищ як втрата легітимності, невисокий рейтинг владних структур і політичних лідерів, явно недостатня ефективність владної вертикалі в країні.

Реалізація завдань політичної безпеки держави забезпечує її суверенний розвиток, конструктивну діяльність державних органів, збереження їх легітимності, функціонування та розвиток громадянського суспільства та головних його інститутів – політичних партій та громадських об'єднань, недержавних мас-медіа, політичних рухів тощо.

Отже, проблема розуміння і вимірювання політичної безпеки одна з складних на сучасному етапі розвитку політичної думки. Це пов'язано, по-перше, з відсутністю концепції і системи забезпечення політичної безпеки в державі; по-друге, традиційним розумінням терміну «політична безпека», бо відбувається ототожнення понять «державна» і «політична» безпека; по-

третє, акцент робиться на вивченні різновидів політичної безпеки (внутрішньополітичної або зовнішньополітичної), без уточнення поняття «політична безпека».

1.2. Концептуальні підходи щодо дослідження політичної безпеки

У сучасних умовах, коли особа, громадянське суспільство і держава можуть досягати своїх інтересів на території іншої держави, суспільства і особи, виникають додаткові складнощі із забезпеченням безпеки всіх вершин цього трикутника. Одним з ключових моментів у розвитку досліджень проблем безпеки є становлення систематології безпеки (у буквальному значенні – наука про системи безпеки) – специфічній галузі знання про суть, зміст і форми безпеки, закономірності її забезпечення, яка покликана зіграти роль сполучної ланки у сфері досліджень різнопланових проблем безпеки. Серед основних елементів системи знань про безпеку виокремлюють: «філософію безпеки, загальну теорію безпеки і спеціальні теорії безпеки» [127, с. 41]. Останнім часом з'явилися і активно розвиваються в змістовному плані такі нові напрями наукових досліджень як «культура безпеки», «соціологія безпеки», «політика безпеки» та інше. Все це свідчить про те, що і в XXI ст. забезпечення безпеки стає однією з найбільш гострих і головних проблем, що стоять перед державами і світовою спільнотою. Наявність великого різноманіття загроз породжує завдання ліквідації їх причин або захисту від них, тобто створення суспільству в цілому і складовим його структурам умов для безпечного існування і функціонування.

Слід зазначити, що абсолютна більшість науковців стверджують, що поняття «політична безпека» носить комплексний характер. Через це доцільно виділяти безпеку економічну, політичну, екологічну, військову та інші види безпеки. При цьому всі ці види безпеки діалектично зв'язані між собою не тільки загальним поняттям «безпека», але і насамперед тим, що їх основним об'єктом є суспільство. Вважається, що поняття «безпека»

належить до числа найбільш використовуваних понять політичної думки. А також її необхідно розглядати, перш за все, як поєднання трьох явищ:

- а) як відсутність загроз;
- б) як готовність і здатність захищатися або усувати ці загрози і відновлювати статус-кво;
- в) як достатній ступінь стійкості до виникаючих загроз, певний імунітет, запас міцності тих або інших об'єктів.

Проблеми безпеки в усіх її проявах, сферах і вимірах завжди залишились одними з найважливіших проблем людського буття. Якщо життєздатність людини залежить насамперед від стану її здоров'я, то життєспроможність суспільства і держави залежить від рівня їх безпеки. Таким чином, безпека – це стан життєдіяльності соціуму, його структур і інститутів, що гарантує їх якісну визначеність в параметрах надійності існування і стійкості розвитку; це положення (стан), при якому на якийсь об'єкт не можуть впливати чинники загроз.

Передуючи розгляду суті і змісту політичної безпеки, звернемося до генезису даного соціального явища і наукового поняття у вітчизняній політичній теорії і практиці. У сучасних наукових дослідженнях практично відсутній термін «політична безпека». Він замінюється або своїми підвидами: зовнішньополітична і внутрішньополітична безпека або поняттями, які набагато ширше і включають політичну безпеку як складову частину, – національна, державна, суспільна безпека. Для того, щоб розрізнити, що ж є політична безпека слід звернути увагу на два складових її терміну, «безпека» і «політична».

За найзагальніше визначення «безпеки» можна вважати наступне: безпека – це відсутність загроз існуванню кого-небудь або чого-небудь. Вчені по-різному трактують те, на що ці загрози націлені. Так, частина з них вважає, що безпека це відсутність загроз дефіцитним цінностям, які важливі в даний момент (період) і з якихось причин знаходяться в дефіциті; інші – як безпека території, суспільства і способу життя в єдності, де держава

головний інструмент підтримки такої єдності і суб'єкт забезпечення нормального функціонування і розвитку суспільства, економіки і культури.

Українські дослідники в якості визначального компоненту безпеки вважають систему захисту особи, суспільства і держави. Проте, цей аспект не враховує діючого і динамічного аспекту безпеки. Вивчаючи безпеку, можна відмітити, що вона є динамічною категорією, що змінюється залежно від ступеня і рівня розвитку держави, середовища, в якому ця держава функціонує, внутрішніх соціально-демографічних, економічних та інших умов. Так, простежується тенденція, яка фіксує, що загрозами безпеці можуть виступати абсолютно різні явища і процеси: починаючи з загроз матеріальному і духовному благоустрою людей (XIX століття) і закінчуючи загрозами безпеки державі, спричинені умовами зовнішнього (XX століття) і внутрішнього (початок XXI) середовища. Виходячи з того, що безпека є динамічною категорією, що змінюється в часі, ми в нашому дослідженні зосередимо свою увагу на сучасному розумінні безпеки в українській і західній науці, при цьому не зменшуючи заслуг Аристотеля, Платона, Дж. Локка, Т. Гоббса, Г. Гегеля, які розглядали політичну безпеку відповідно до свого часу і соціально-політичних умов. Під політичною безпекою вони розуміли захист політичної влади, держави, політики. При цьому слід зазначити, що політична безпека як особливе суспільне явище зміцнювалося і розширювалося в міру розростання небезпек для влади, держави, політики, які покликані діяти на благо людей [7, 32, 39, 104, 134]. Наприклад, Ш. Монтеск'є вважав, що політична свобода є основою безпеки [116, с. 15-27].

Історично необхідність забезпечення політичної безпеки виникла з появою політико-державних інститутів, боротьби за владу і впливу як всередині держав, так і між ними. Спочатку це було «рядом заходів з захисту території і населення від нападів ззовні; охорони правителів, знатних осіб, державних установ і високопоставлених діячів; висліджуванні і фізичному знищенню внутрішніх ворогів, прагнучих захопити владу, шпигунства; придушенні масових виступів проти влади (бунтів, заколотів, повстань);

розкритті і розгромі таємних змов, переворотів, інтриг всередині влади; стеженню за зовнішніми політичними ворогами. Для виконання цих завдань використовувалися спеціальні органи (розвідка, таємна агентура), а також армія» [176, с. 28-29]. Безпека влади в минулому було справою самого правителя, його найближчого оточення і забезпечувалася нечисленними спеціальними службами, а незадоволеність народу пригнічувалася армією.

В Середні віки виникають державні системи політичної безпеки у вигляді спеціальних судово-поліцейських установ, що мають мету: залякування народу і формування покірності владі, якій довелося вступити в боротьбу з тим, що зароджувався масовий рух трудящих, що переростав в політичні рухи за встановлення народовладдя. Вперше у Франції в 1791 р. в ході буржуазної революції була встановлена жандармерія, як особливий (таємний) вид державної поліції для боротьби з супротивниками нової влади, охорони встановлених нею внутрішніх порядків; придушення сили народних хвилювань; розправ над учасниками мітингів, демонстрацій і інших протестних виступів. Це був вже розгалужений апарат забезпечення безпеки влади і держави.

У XVIII столітті в країнах Західної Європи забезпечували безпеку влади гвардія, накази таємних справ, таємні канцелярії, що створювалися у зв'язку з розслідуванням окремих політичних злочинів, зрад. Так відбувалось, поки на початку XIX століття не сформувалась жандармська поліція, яка займала провідне місце в урядовому механізмі, охороняючи власність і владу пануючих соціальних груп і еліт.

З XIX ст. стосовно тільки до визначення державної безпеки, почав використовуватися термін «політична безпека», що асоціюється з такими поняттями, як «безпека Російської імперії», «безпека царської Росії», «безпека держави».

У «Положенні про заходи до охорони державного порядку і суспільного спокою», прийнятому 14 серпня 1881 року, був використаний термін «державна безпека», близький за змістом з терміном «суспільна

безпека» [78, с. 300-301]. В даному документі, імператор наказував використовувати будь-які засоби для боротьби з політичними супротивниками, перш за все з тими, хто прагнув до корінної зміни державного ладу, скидання самодержавства, встановлення демократії, народовладдя. Головне завдання полягало в тому, щоб пригнічувати всякий протест, знищувати революційні організації, припиняти мітинги і демонстрації, вести політичний розшук, засилати агентів в опозиційні організації, влаштовувати провокації, підкуповувати нестійких членів опозиційних партій. При цьому функції забезпечення державної безпеки царської Росії були покладені на міністерство внутрішніх справ, в якому головна роль відводилася департаменту поліції, жандармському управлінню, охоронному відділенню.

У СРСР була створена більш могутня і розгалужена система органів державної (політичної) безпеки, яка здійснювала розшукові і репресивно-каральні заходи до всіх, хто виступав проти політики і ідеології соціалістичної держави в будь-яких формах, а також проти ворожої діяльності іноземних держав.

З 1934 року в лексику вводиться термін «державна безпека», який був покликаний відобразити на той час офіційну точку зору влади про пріоритет інтересів держави, диктатури пролетаріату перед інтересами суспільства в цілому та інтересами особи.

У 1936 році термін «державна безпека» був офіційно включений в текст Конституції СРСР (пункт «и», статті 14, розділи 2) [89]. Довгий час цим терміном користувалися без якого-небудь роз'яснення його значення. І лише в 50-і рр. в юридичній і спеціальній літературі почали робитися спроби його глибокого і всебічного вивчення, аналізу його змістовної сторони.

У 80-х рр. минулого століття для КДБ СРСР, разом з традиційними функціями боротьби з внутрішніми і зовнішніми політичними ворогами, важливим завданням стає вивчення внутрішніх соціально-економічних, політичних, духовно-етичних, кримінальних процесів з метою виявлення

небезпек для держави, а корінні зміни всіх сфер в суспільному житті, що почалися, зажадали кардинального перегляду теорії і практики забезпечення безпеки держави взагалі і політичної безпеки зокрема, оскільки колишній порядок забезпечення політичної безпеки, що ототожнюється тільки з державною безпекою, в нових умовах застосовуватися вже не міг.

Таким чином, вивчення політичної безпеки з середини 90-х рр. минулого сторіччя вийшло за рамки закритих установ і почало активно досліджуватися українськими вченими. Проте, теоретичне обґрунтування політичної безпеки і практичне використання нових підходів до її забезпечення довелося здійснювати в перехідних політичних умовах, тобто відразу, як би «на ходу», що з'явилося благодатним ґрунтом для різноманіття думок з даної проблематики.

Зазвичай політична безпека ототожнюється з державною безпекою, проте, її фактичний зміст істотно ширший. Вона означає безпеку всього політичного життя кожної особи, суспільства в цілому (політичних структур, стосунків і діяльності), а також її безумовна відповідність як конституційним нормам, так і ухваленим законам [74, с. 35]. Існує інша точка зору, за якою політичну безпеку визначають як виключення насилля для досягнення політичних цілей [200, с. 19], захист системи влади [22, с. 8], стан гарантованого захисту особистості, суспільства, державних інститутів, суверенітету країни [206, с. 337], збереження існуючого конституційного ладу [177, с. 21-22], безпеки всього політичного життя кожної особистості та суспільства в цілому а також цілісності та незалежності держави від зовнішніх та внутрішніх загроз [62, с. 25].

З погляду внутрішніх умов політична безпека означає стійкість політичної системи, що виражає корінні інтереси основних соціальних груп і, що забезпечує соціально-політичну стабільність суспільства, відсутність в ньому соціальних і політичних конфліктів. Отже, на основі цього відзначимо три найважливіші моменти, що логічно впливають з такого розуміння політичної безпеки:

- по-перше, політична безпека означає стійкість політичної системи, тобто, сукупності соціально-політичних інститутів, що здійснюють управління суспільством;

- по-друге, політична безпека – це вираження і реалізація політичною системою базових інтересів основних соціальних груп з одночасним забезпеченням соціально-політичної стабільності;

- по-третє, політична безпека означає відсутність в суспільстві жорстких соціально-політичних конфліктів, або постійні й одночасно ефективні дії, насамперед політичній владі, з мінімізації деструктивної дії на соціум таких конфліктів.

З погляду зовнішніх умов політична безпека означає здатність органів державної влади відстоювати основні інтереси країни на міжнародній арені, забезпечувати її цілісність і суверенітет, активну участь в міжнародних відносинах. Єдине, що можна відзначити точно – це те, що політичну безпеку необхідно розглядати в єдності двох взаємозв'язаних аспектів (з погляду внутрішніх умов і зовнішніх). У останньому ж думки вчених істотно розходяться.

З погляду внутрішніх умов політична безпека, перш за все, безпека самої політичної системи, політичного режиму або безпека органів влади, апарату управління, політичної еліти або окремих груп, партійна безпека. Тобто, можна поставити це питання про те, чи потрібно розуміти політичну безпеку досить у вузькому значенні і фактично зводити її тільки до безпеки невеликої групи або невеликої кількості політичних інститутів, що мають доступ до владних ресурсів.

На нашу думку, недоцільно погоджуватися з думкою дослідника А. А. Синіцина, який під політичною безпекою розуміє лише безпеку осіб, наділених владними повноваженнями, а також стан, при якому існує мінімум загрози втратити політичну владу [179, с. 26-28]. Хоча, слід визнати, що таке розуміння політичної безпеки у вузькому сенсі також цілком може мати право на існування.

Політична безпека – це стійкий стан і ефективний розвиток політичної системи суспільства, який дозволяє адекватно реагувати на негативні внутрішні і зовнішні дії, зберігати цілісність соціуму і його сутнісні якості. Вона може бути охарактеризована як динамічна рівновага політичної сфери. Крім того, під політичною безпекою можна розуміти і систему певних заходів, органів і функцій держави і суспільства для захисту політичних інтересів держави, громадян і в цілому, всього народу. Система політичної безпеки будь-якого суспільства покликана вирішувати досить суперечливу задачу: з одного боку – надійно захищати політику, яка відповідає національно-державним інтересам, а з іншої – виключити її збитковий і небезпечний для національно-державних інтересів процес.

Отже, під політичною безпекою суспільства все-таки слід розуміти, перш за все, стійкість його політичної системи, її реальну політичну та соціальну ефективність в їх діалектичній взаємодії та взаємозалежності.

У відповідності до тверджень дослідника Циганова В. В. «безпека, особливо національна, – це складне, багатовимірне явище. У національній безпеці не існує першорядних чи другорядних сфер. Усі види безпеки: військова, економічна, екологічна, соціальна, політична, інформаційна, геополітична – однаково важливі та необхідні для суспільства, держави і кожного окремого громадянина» [203, с. 7]. Автор наголошує на тому, що, «перебуваючи у складному зв'язку, види безпеки не лише пов'язані між собою, а й обумовлюють одна одну. Саме тому в кожному виді національної безпеки присутні структурні елементи і навіть складові, що належать до інших видів національної безпеки. Сьогодні з'явилась низка досліджень з тематики, присвячених різним аспектам і факторам національної безпеки, але лише у деяких з них наведені визначення тих чи інших сфер національної безпеки. У зв'язку зі зростанням напруги у протистоянні двох протилежних соціально-політичних систем і проблемами, які виникли через кардинальні зміни геополітичної ситуації і політичної карти світу, в середині ХХ століття у політичній лексиці з'являється категорія «політична безпека», яка відтоді

дістала і тримає велику наукову і практичну актуальність» [203, с. 7-8]. «Під політичною безпекою слід розглядати міру (рівень) захищеності національних інтересів у політичній сфері. У свою чергу вона передбачає такий стан правових і відповідних інститутів безпеки, що гарантують захист політичного суверенітету, територіальної цілісності, політичної незалежності та конституційного устрою держави, тобто можливість нації та створених нею соціальних інститутів незалежно проводити внутрішню і зовнішню політику» [180, с. 50].

Більш детальним виглядає таке визначення: «політична безпека – захищеність політичної системи суспільства від зовнішніх і внутрішніх загроз. Вона припускає забезпечення стійкого політичного суверенітету в рамках системи міждержавних відносин, можливості нації та державних інститутів самостійно вирішувати питання державного устрою і незалежно проводити внутрішню і зовнішню політику, а також політичної стабільності, що ґрунтується на балансі життєво важливих інтересів особистості, суспільства і держави» [181].

Поширеним є визначення, що «внутрішня політична безпека держави – це такий стан її політичної системи, який забезпечує стабільний розвиток суспільства, відображає інтереси усіх його соціальних груп, сприяє консолідації нації і дозволяє ефективно вирішувати завдання економічного, соціального, культурного розвитку» [55, с. 23].

Виділимо ще один вельми істотний момент в розумінні суті політичної безпеки. У найширшому аспекті, на думку дисертантки, політична безпека (як категорія, інтеграційно об'єднуюча державну і суспільну безпеку) повинна містити процес забезпечення політичної стабільності.

При цьому, зв'язок політичної стабільності з такими категоріями як «стійкість», «незмінність», «цілісність», «консолідація», «спільність» цілком очевидний. При цьому особливо актуальними є питання ефективності і легітимності політичної влади, її здатності управляти соціально-політичними процесами в країні, її підтримки і довіри до неї широких мас населення.

Безпека суспільства значною мірою залежить від його політичної стабільності, а загрози політичній стабільності в певних умовах стають загрозами безпеки суспільства в цілому. Це передбачає, зокрема, необхідність першочергового з'ясування причин і аналізу можливих наслідків, перш за все, таких явищ, як недовіра політичному керівництву, невисокий рейтинг владних структур і політичних лідерів.

Вирішення ж проблеми стабільності політичної системи можливо тільки на основі попереднього аналізу соціальної структури суспільства, рівня економічного розвитку, системи цінностей, етнічних особливостей і специфіки політичних інститутів. Стабільність політичної системи, таким чином, означає її здатність забезпечити збереження своєї структури і основних принципів в умовах постійних змін внутрішньої і зовнішньої обстановки. Іншими словами, це здатність політичної системи своєчасно адаптуватися до змінних умов, не втрачаючи своєї суті і основних принципів. Поняття політичної стабільності при цьому характеризує систему зав'язків між власне політичною системою і її центральним елементом – державою і суспільною системою.

Виходячи з цього твердження, можна зробити висновок, що політичні інститути мають власну цінність і володіють значним стабілізуючим потенціалом. Вони регулюють політичну діяльність, відтворюють і закріплюють певні політичні стосунки при дотриманні принципу спадкоємності. Але головним питанням все ж таки є якість їх функціонування: чи дійсно вони є важливими пунктом ухвалення рішень в структурі влади і політики. При цьому інституалізацію можна розглядати як процес, за допомогою якого політичні стосунки стають стабільними. Політична система при цьому отримує необхідну основу для здійснення об'єктивно важливих змін без власного руйнування. У такому контексті політична стабільність може бути прирівняна до регулярного і впорядкованого потоку політичних обмінів. У тій мірі, в якій цей потік не є регулярним і організованим, можливості досягнення політичної стабільності будуть суттєво обмежені.

Основними функціями системи забезпечення політичної безпеки Української держави є:

- прогностична функція – пов'язана з прогнозуванням, передбаченням, ідентифікацією реальних і потенційних політичних і інших загроз. Дана функція забезпечується діяльністю відповідних аналітичних установ і організацій;

- інформаційна функція – полягає в забезпеченні суб'єктів забезпечення безпеки відомостями про стан об'єктів забезпечення безпеки, характер і ступінь деструктивних і дестабілізуючих дій;

- профілактична функція – є попередженням і нейтралізацією причин можливих політичних загроз на якомога можливо ранній стадії їх зародження і розвитку. Заходи такого випереджаючого характеру дозволяють заздалегідь зняти і вирішити багато складних проблем забезпечення політичної безпеки;

- мобілізуюча функція – полягає в здатності всієї системи до оперативного реагування на загрози, своєчасному залученню необхідних сил і засобів. Вона реалізується злагодженим функціонуванням системи і взаємодією її елементів, постійною готовністю до вирішення багатообразних завдань, розвитком правової бази діяльності суб'єктів безпеки, своєчасно поставленою інформацією, прогнозуванням можливих загроз тощо;

- ліквідації загроз – є основною для системи забезпечення безпеки. Якщо існують загрози, то на них має бути своєчасна і адекватна реакція силами і засобами, що відповідають характеру цих загроз;

- охоронна – направлена як на забезпечення захисту вищого політичного керівництва держави, безпечну діяльності всіх політичних інститутів, так і на припинення ухвалення помилкових політичних рішень, що підривають політичну безпеку, пригноблюють інтереси громадян, суспільства, держави в політичній і інших сферах;

- контрольна – передбачає своєчасну оцінку стану політичної безпеки і діяльності з її забезпеченню з метою своєчасної корекції заходів, використовуваних сил і засобів, методів, способів і прийомів забезпечення політичної безпеки [97].

Очевидно, що вищеназвані функції органічно взаємозв'язані, взаємно обумовлюють одна одну і повинні реалізовуватися не окремо, а комплексно.

Особливе значення при дослідженні змісту політичної безпеки України має її забезпечення залежно від об'єктів безпеки, виходячи з чого, разом з політичною безпекою автор виділяє політичну безпеку особи і політичну безпеку суспільства в нашій державі.

Так, політична безпека особи в Україні означає, перш за все, захист і реалізацію конституційних прав і свобод громадян, відсутність їх політичного пригноблення.

Політична безпека суспільства в країні є:

- розвиток і зміцнення демократії;
- досягнення загальнонаціональної згоди у корінних питаннях суспільного життя;
- формування основ і реальне функціонування громадянського суспільства;
- своєчасне запобігання кризовим ситуаціям в політичній і інших суспільних сферах.

Таким чином, головною метою забезпечення політичної безпеки України є: з одного боку – формування і функціонування механізму вироблення і реалізації державної політики, що відповідає національним інтересам України, а з іншого – запобігання трансформації цієї політики під впливом зовнішніх і внутрішніх деструктивних чинників в небезпечний для демократичного розвитку та існування суспільства спосіб [97].

Забезпечення політичної безпеки України повинне здійснюватися з урахуванням ряду принципів. Основними з них можна вважати:

- дотримання суб'єктами і об'єктами безпеки Конституції України та українського законодавства;
- реалізація конституційних положень про розділення державної влади на законодавчу, виконавчу і судову на користь встановлення їх гармонійного балансу для об'єднання можливостей в управлінні державою і соціально-

політичними процесами, вдосконалення системи заборон і противаг в діяльності всіх гілок влади;

- єдність, взаємозв'язок і збалансованість політичної безпеки з іншими видами національної безпеки, своєчасна зміна їх пріоритетності залежно від ситуації;

- пріоритетність політичних, соціальних, економічних, інформаційних, дипломатичних, правових і інших заходів забезпечення безпеки над силовими;

- реальність і суспільна значущість завдань соціально-політичного, економічного розвитку України, що висувуються;

- визнання і виконання волевиявлення народу як головної умови в діяльності всіх гілок влади;

- суспільний і парламентський контроль над діяльністю виконавчої влади, витрачанням державного бюджету, кадровою політикою, використанням озброєних сил всередині країни і за кордоном;

- періодична звітність вищих посадових осіб держави перед громадянами української держави про стан країни, причини виникнення кризових ситуацій, заходи з їх подолання;

- цивілізована взаємодія державних органів забезпечення безпеки [97].

Важливу роль відіграє принцип безперервності забезпечення безпеки. Це обумовлено тим, що в процесі суспільного розвитку замість одних суперечностей, загроз, після їх подолання приходять інші, що мають інколи іншу форму і зміст. Звідси і витікає потреба в даному принципі.

Одним з основоположних елементів змісту політичної безпеки України є її вплив на національну безпеку в цілому, а також взаємодія і взаємообумовленість з іншими видами національної безпеки. Вона не тільки забезпечує всі інші види безпеки, але і сама спирається на них, залежить від їх стану. Очевидно, що ефективний механізм політичної влади значно сприятиме забезпеченню національної безпеки України [97].

Так, наприклад, економічна безпека є матеріальною основою політичної безпеки, джерелом необхідних для неї економічних ресурсів. Соціальна безпека формує соціальну базу легітимності політичної влади серед населення країни, що значно сприяє зміцненню політичної безпеки України.

Багато в чому політична безпека України в сучасних умовах зумовлена військовою безпекою, яка:

- забезпечує захист країни від військових загроз, спроб військово-політичного диктату і агресії;

- запобігає дії внутрішніх і зовнішніх деструктивних сил, що завдають збитку національним інтересам військовими засобами.

Важко відокремити політичну безпеку України і від прикордонної безпеки, що забезпечує охорону державного кордону, територіальну недоторканість держави.

Розглядаючи змістовну сторону політичної безпеки необхідно пам'ятати, що політична система є складною і багатовимірною системою, що складається з підсистем, які взаємозв'язані одна з одною і забезпечують функціонування влади. Тому, досліджуючи змістовну сторону забезпечення захищеності політичної системи в цілому, необхідно враховувати і важливість захищеності її підсистем окремо.

Дослідники називають різну кількість таких підсистем, проте найчастіше виділяються наступні: інституційна, функціональна, нормативна, комунікативна, духовно-ідеологічна.

Особливе значення для стійкого функціонування політичної системи має безпеку її інституційної складової. Оскільки ця підсистема складається з сукупності державних органів, політичних партій і громадських організацій, за допомогою яких здійснюється регулювання всіх сторін суспільного життя, вона є несучою конструкцією, своєрідним каркасом, від міцності якого багато в чому залежить стійкість всієї структури суспільства.

Значення захищеності інституційної підсистеми для політичної безпеки полягає в тому, що її дезорганізація несе з собою порушення організаційно-технологічних функціонування політичної сфери суспільства, що може бути пов'язане із зниженням ефективності інститутів влади і загальним ослабленням їх впливу на хід суспільних процесів. Зростання стихійності і нескоординованості управлінської діяльності неминує веде до виникнення стійких дисфункцій як в системи захисту, в можливості спеціальних служб і органів вирішувати свої завдання для забезпечення політичної безпеки, так і в процес реалізації державної політики.

Таким чином, інституційна підсистема, що є політичною організацією суспільства, займає провідне положення серед інших в політичній системі. Виходячи з цього, від безпеки інституційної підсистеми багато в чому залежить стійкість політичної системи в цілому, її безпека і стабільність.

Безпека інституційної підсистеми в основному може бути виражена, як: стійкість конституційного ладу; захищеність політичних прав і свобод громадян; легітимність влади; гарантії суспільно-політичним об'єднанням.

Захищеність політичної системи неабиякою мірою залежить і від безпеки функціональної підсистеми – основи політичного режиму, діяльність якого направлена на забезпечення функціонування, перетворення і захист механізму здійснення влади в суспільстві.

Стрижневою ж проблемою політичної безпеки в суспільстві є саме проблема державної влади, що обумовлена наступними обставинами:

- по-перше, ефективне функціонування державних механізмів влади забезпечує необхідний ступінь стійкості як політичної сфери, так і всієї суспільної системи;

- по-друге, через владні структури здійснюється регулювання політичних процесів в суспільстві;

- по-третє, державні органи влади здійснюють керівництво і направляють діяльність спеціальних організацій і установ, які займаються локалізацією і нейтралізацією виникаючих загроз для суспільства.

Одночасно з цим підкреслимо, що безконтрольність держави, опора на її безперечний авторитет у всіх сферах життєдіяльності суспільства, заснований лише на владі, силі і насильстві, також у результаті призводять до виникнення політичних загроз. Насамперед, це стосується самої держави, оскільки силові політичні рішення без усунення таких негативних явищ, як бюрократизація, корумпованість і криміналізація, можуть привести до деградації держави, її відчуження від суспільства і істотного зниження рівня безпеки.

Тому високий рівень політичної безпеки, звичайно, передбачає акцентування уваги державної влади на реалізації життєво важливих інтересів особи і суспільства. Це дозволить врахувати інтереси всіх соціально-політичних, економічних, національних і екологічних систем. Держава при цьому виступає не безконтрольним суб'єктом вирішення всіх питань безпеки, а стає в ряд інших суб'єктів безпеки (перш за все, таких як: суспільство, нації, народності, партії, рухи, конфесії).

Безпеку нормативної підсистеми забезпечує стійкість і стабільність політико-правового регулювання суспільних процесів – діяльність політичної системи в цілому і її структурних елементів, а також поведінка громадян і суспільства в політичній діяльності.

Безпека комунікативної підсистеми грає важливу роль в збереженні стійкості політичних стосунків на основі домінування в суспільстві цивільної згоди, досягнення якої зв'язане, перш за все, з пошуком ефективних способів і каналів політичної участі індивідуальних і колективних суб'єктів, налагодженням стійкої політичної комунікації між ними, функціонуванням системи демократичних процедур, направлених на вирішення суспільних конфліктів.

У структурі політичної безпеки особливо виділяється безпека духовно-ідеологічної підсистеми, яка включає сукупність політичних цінностей, тип політичної культури, вкорінені в суспільстві політичні ідеології. Стійкість духовно-ідеологічного компоненту політичної системи багато в чому визна-

чає стабільність всієї політичної сфери суспільства. Дезорганізація цінностей політичного життя, розкладання пануючої політичної ідеології, що грає інтегруючу роль в суспільстві, ведуть до різких зрушень в політичній свідомості, що найзгубнішим чином відбивається на політичній ситуації в цілому. Звичні цінності, стійкі правила поведінки, традиції, авторитет держави служать опорою і захистом для тих, хто в першу чергу потребує безпеки.

Як вже наголошувалося вище, політична безпека пов'язана, перш за все, з загрозами в політичній сфері суспільного життя. Політична загроза, як поняття, відображає можливість з боку якої-небудь політичної, військової, соціальної та іншої зовнішньої або внутрішньої системи загрожувати, послаблювати здатність держави розвиватися або порушувати процес реалізації цієї здатності в реальних умовах. При цьому відзначимо, що націленість забезпечення безпеки держави лише на політичні загрози в результаті створює оборонну політичну стратегію і не дозволяє виробити нові нестандартні шляхи виходу з кризи.

В своїй монографії Кремень В. Г. зазначає, що «загрозами політичній безпеці України слід вважати реальні впливи, які ускладнюють або унеможливають реалізацію національних політичних інтересів і створюють небезпеку для суверенітету нації та свободи особистості, а також для цілісності, стабільності і прогресивного розвитку Української держави як рівноправного члена світового співтовариства та суб'єкта міжнародних відносин. Про такі впливи можуть свідчити відхилення вимірюваних параметрів індикаторів політичної безпеки від оптимального рівня стану політичної безпеки.

Якісними параметрами загроз є:

- наявність у даний момент негативного впливу: реального та потенційного;

- спрямування впливу: на яку галузь чи сукупність галузей суспільно-політичного життя впливає цей чинник, реалізацію яких національних інтересів унеможливорює;

- масштаб загрози: чи є її об'єктом система в цілому або ж певна підсистема та локальні об'єкти;

- розташування джерел загрози: внутрішні та зовнішні;

- характеристика загроз стосовно суб'єктів їхньої дії: організовані, ініційовані, стихійні, спонтанні тощо;

- безпосередність впливу на політичну систему: безпосередні або ж опосередковані через інші сфери – економічну, соціальну, духовну;

- репрезентованість у суспільній свідомості: явні, відомі, неявні, невідомі;

- характер експертного виявлення: виявлені, проаналізовані, передбачені та невиявлені, непередбачені;

- наявність або відсутність протидії в політичній сфері: визначення шляхів і механізму нейтралізації та здійснення відповідних заходів.

Кількісними параметрами загроз можуть бути:

- інтенсивність дії: загрози слабкої, середньої та сильної інтенсивності;

- тривалість впливу: миттєві, короткострокові, середньострокові та довготривалі загрози;

- потужність загрозової дії» [98, с. 20].

Зазначається, що «під нейтралізацією загроз слід розуміти систему заходів, які здійснюються суб'єктами політичної безпеки (насамперед державними органами) з метою уникнення або значного послаблення деструктивних наслідків негативного впливу на суспільну систему. Стратегія нейтралізації загроз виходить з положення про найбільшу ефективність та оптимальність такого зусилля, яке, хоча й не усуває чинника конфлікту (в даному випадку джерела загрози), проте досягає такого стану, коли негативні впливи неспроможні дестабілізувати ситуацію в суспільстві» [98, с. 20].

Політична безпека безпосереднім чином пов'язана з врегулюванням політичних конфліктів, під якими розуміється форма боротьби за ресурси влади. Стабільність, як гармонізація або вибір якнайкращого варіанту стосунків між діючими в суспільстві силами, неможлива без достатньої

передбаченості, чому сприяє діяльність політичної влади з діагностики і раннього виявлення латентної суперечності. У такому ключі суть управління політичним конфліктом полягає в забезпеченні найменших економічних, політичних, соціальних і етичних втрат в процесі управління суспільством. І це твердження є важливим методологічним твердженням, оскільки до найбільших матеріальних руйнувань і людських втрат приводять саме політичні конфлікти і їх основний різновид – озброєні конфлікти (дисертант відносно цієї проблеми згоден з розумінням війни як продовження політики іншими насильницькими засобами).

Підводячи підсумок, слід сказати, що поняття «політична безпека» у вітчизняній політичній теорії і практиці пройшло свій тривалий історичний шлях розвитку. З 90-х рр. минулого століття у сфері національної безпеки істотне місце займає її політична складова. Початковим моментом розгляду політичної безпеки України є визначення її суті і змісту, що до теперішнього часу залишається предметом живої наукової дискусії.

При розгляді політичної безпеки необхідно виходити, перш за все, з того, що вона є соціальним явищем, пов'язаним з наявністю в суспільстві специфічних проблем в конкретній області життєдіяльності людей і виражається в стані політичної сфери в цілому і політичної системи зокрема.

Політична безпека є необхідною умовою збереження цілісності всієї суспільної системи і забезпечення необхідного контролю з боку влади за ходом суспільних процесів. Реалізація головної умови безпечного розвитку суспільства – збереження динамічної рівноваги соціальної системи – в істотному ступені залежить від стану і ефективності функціонування його політичної системи.

Через це політична безпека України виступає ключовим видом національної безпеки. Таке місце політичної безпеки визначається, перш за все, тією роллю, яку грає політика в суспільстві в цілому, – втрата соціумом політичної керованості неминуче веде до різкого зниження рівня безпеки у всіх сферах життя, до виводу з ладу систем захисту життєво важливих основ суспільного буття.

У змістовному плані політична безпека України є сукупністю елементів, властивостей, процесів, що визначають захищеність політичної системи від деструктивних і дестабілізуючих чинників і забезпечують на цій основі можливості особи, суспільству, державі розвиватися в умовах дії різних загроз.

Отже, політична безпека України є певним станом, внутрішньою властивістю, найважливішою атрибутивною характеристикою, необхідною умовою існування і функціонування політичної системи і всього соціуму, взаємозв'язок, взаємодія і співвідношення всієї сукупності чинників, що забезпечують їх збереження, захищеність, функціонування, розвиток і вдосконалення в несприятливих умовах.

1.3 Політична безпека як критерій реалізації функцій політичної системи держави

Беручи до уваги теоретичні висновки, ми визначили, що політичну безпеку можна розглядати через політичну систему, тому, вивчивши політичну систему сучасної України, можна виділити основні характеристики сучасної політичної безпеки в нашій країні.

Виділення політичної системи серед численних політичних явищ як об'єкта обумовлена наступними її особливостями:

- політична система, з позицій системного підходу, є сукупністю елементів, тісно взаємопов'язаних один з одним, які функціонують як єдине ціле. Це дозволить вивчити політичну безпеку як комплексне явище, співіснуюче і взаємообумовлене іншими політичними категоріями (інтереси, цінності, цілі, загрози, політичні суб'єкти, політика);

- політична система, спираючись на структурно-функціональний підхід, охоплює всі явища і процеси, об'єднані поняттям політична влада. Таким чином, міждисциплінарні особливості політичної безпеки відступають на другий план, і увага буде зосереджена тільки на явищах і процесах, представлених в рамках політичної системи;

- політична система суспільства характеризується тимчасовими, просторовими, культурними, історичними і правовими аспектами, які дозволять проаналізувати політичну безпеку в умовах сучасної України і виділити причини, що обумовлюють виникнення різних моделей політичної безпеки;

- поняття «політична система» дозволить окреслити межі політичної безпеки і виділити її на всіх рівнях національної безпеки, яка, у свою чергу, розглядатиметься як навколишнє середовище для політичної безпеки.

Отже, виділяючи як об'єкт політичної безпеки політичну систему, можна говорити про те, що політична безпека є самостійною системою у ряді інших систем (економічної, екологічної, культурної).

Значний внесок у збагачення теоретичного матеріалу з питань політичної безпеки зробили науковці, які займались вивченням питань політичної системи. Одними з перших були Л. фон Берталанфі та Т. Парсонс [10, с. 45].

Сучасна теорія політичної системи сформувалася під впливом досягнень в біології, кібернетиці і нових відкриттів в політиці. У 50-ті роки ХХ століття почала складатися загальна теорія систем. Універсальними ознаками існування системи, живої та штучної, є взаємопов'язані групи елементів, утворення ними самостійної цілісності, внутрішньої взаємовідповідності, здатність самозберігатися і вступати у відносини з середовищем, іншими системами. Система в своєму розвитку і взаємодії з іншими системами або середовищем проявляє здібність до самозбереження, стійкості, підтримки рівноваги між утворюючими її елементами і функціями, відновлення рівноваги [105].

Забезпечення безпеки в політичній сфері – одна з головних функцій держави. Її мета – захист життєво важливих політичних інтересів суспільства (особистості, соціальних верств, спільноти в цілому) від внутрішніх і зовнішніх загроз. Специфіка цього завдання в Україні – безпека в умовах перехідного суспільства: у політичній сфері відбувається апробація різних, інколи протилежних моделей подальшого розвитку суспільства і держави.

Ось чому основи системи національної безпеки, що орієнтовані на збереження стабільності, часто вступають у протиріччя з динамікою ідеологічного й державного життя [120, с. 10].

Суть політичної безпеки України полягає в такому стані системи політико-владних стосунків, при якому, з одного боку, конституційний лад, структури і посадові особи держави, суспільні об'єднання і громадяни, що беруть участь у процесах формування і реалізації державної влади, не піддаються або здатні протистояти протиправному, тим більше насильницькому, тиску з боку внутрішніх або зовнішніх сил, а з іншого боку – сама влада своїм функціонуванням не являє собою загрози особі, суспільству і соціальним групам, а також самій державі.

Політична система як об'єкт політичної безпеки по-різному інтерпретується вченими, що безумовно впливає і на численні інтерпретації політичної безпеки.

Так, Д. Істон запропонував системний підхід, який дозволив чітко представити структуру об'єкту, що вивчався, зв'язки між його елементами, умови його стабільного функціонування. Але, слід зазначити, що системний підхід, не дивлячись на те, що недостатньо чітко і ясно пояснює процеси, що відбувалися в політичній системі, все ж таки дозволяє проводити аналіз статистичного стану її об'єктів і структур [225, с. 110-112].

Тим часом Д. Істон, показавши, що будь-яка політична система вписана в соціетальне середовище і схильна до постійної дії останніх з боку різних підсистем суспільства. Вона являє собою механізм перетворення, що йде від суспільства (середовища) соціальних імпульсів (вимог або підтримки) в політичні рішення (дії) [225, с. 110-112]. Він визначив політичну систему як взаємодії, за допомогою яких в суспільстві авторитарно розподіляються матеріальні і духовні цінності, але яким чином цей процес здійснюється, вчений не аналізував, тому і назвав політичну систему «чорним ящиком», що приймає всі проблеми і вимоги з навколишнього середовища, і виробляє рішення.

Вхід або введення інформації в політичну систему здійснюється з навколишнього соціального середовища у формі вимог (конструктивних або деструктивних) і підтримки (або протесту) або ж зсередини політичної системи. Вихід інформації (рішення) є результатом функціонування політичної системи, який виражається у вигляді рішень або певних дій, які впливають на навколишнє середовище. Якщо дані рішення або дії відповідають очікуванням і вимогам достатньо численних груп і верств населення, то вони породжують або підсилюють підтримку з боку населення. Інакше, коли дії або рішення повністю або частково не збігаються з очікуваннями населення, виникають нові вимоги, що в результаті може викликати реакцію відторгнення правлячих структур або всієї системи в цілому від навколишнього середовища (населення) [115, с. 58-62].

Спираючись на визначення політичної системи, дане Д. Істоном, можна говорити про те, що політична безпека – це такий стан політичної системи, при якому стосунки між навколишнім (соціальною) середовищем і політичною системою носять конструктивний характер і викликають підтримку з боку населення. Така політична система повністю або максимально реалізує потреби навколишнього середовища (населення або більшості соціальних груп).

В основі даного визначення лежить поняття «комунікація», в залежності від якої можна класифікувати політичні системи на відкриті та закриті. Відкриті політичні системи будуються на комунікаціях між навколишнім середовищем і політичною системою, дані комунікації обумовлені потребами навколишнього середовища і прагненням політичних систем задовольняти їх. Політична безпека тут залежить від безперервних комунікацій між політичною системою і навколишнім середовищем і здатності політичної системи своєчасно і адекватно реагувати на імпульси, які виходять від навколишнього середовища.

У закритих політичних системах, в яких комунікації між навколишнім середовищем і політичною системою носять спорадичний, імпульсивний

характер, політична безпека буде пов'язана з умінням політичної системи ухилятися від вимог населення, концентрувати увагу на інших проблемах або формувати потреби «згори», як це відбувається в тоталітарних політичних системах.

Іншу модель пропонує Д. Істон в співпраці з Мітчел, переміщуючи акцент з механізмів перетворення соціальних імпульсів (вимог або підтримки), що йдуть від суспільства, в політичні дії на інтегровану безліч політичних акторів, що впливають на процес ухвалення політичних рішень. На їх думку, політична система є безліччю взаємодій політичних акторів (абстрагованих від конкретної поведінки різних соціальних груп), що здійснюють процес з'єднання приватних інтересів з загальнонаціональними [225, с. 110-112].

Виходячи з цього визначення можна побачити, що на політичну систему навколишнє середовище здійснює вплив, ступінь якого можна вирахувати. При чому вплив на політичну систему здійснюють ті актори, які здатні перетворювати численні інтереси у вимоги.

Значний внесок у вивчення політичної системи був внесений Р. Спіро, який розробив умови, необхідні для динамічної рівноваги політичної системи. На його думку, політична система може ефективно функціонувати і еволюціонувати, якщо враховуються особливості конституційного, економічного, владного і культурного характеру, зокрема, стабільність конституції, гнучкість економічної системи, результативність культури і ефективність влади. Дані умови слід розглядати і як цілі політичної системи.

Розгляд політичної системи крізь призму взаємопов'язаних між собою економічних, культурних, конституційних і владних аспектів, дозволяє виділити умови, які необхідні для встановлення політичної безпеки. Тому, політична безпека – це така властивість політичної системи, яка можлива за наступних умов: конституційної стійкості, гнучкості економічної системи, наявності загальноприйнятих культурних традицій, цінностей та ефективної політичної влади.

Природно, що кожна з вищезгаданих умов (чинників) вимагає операціоналізації:

- конституційна стійкість (стабільність) є організаційною складовою політичного процесу, що передбачає протікання політичних процесів відповідно до Основного закону держави. При цьому дана стабільність знаходиться в прямій залежності від культурних (у широкому сенсі цього слова) традицій, тобто зміни в культурній системі повинні спричинити зміни в Конституції, а цей процес займає значний час;

- гнучкість економічної системи – це її здатність реагувати на внутрішні і зовнішні потреби економічною і суспільною систем. Слід зазначити, що гнучкість економічної системи винна поєднуватися з ефективністю влади, яка повинна управляти з урахуванням змінених економічних умов відповідно до існуючої Конституції і відносно стабільними культурними обставинами;

- ефективність влади обумовлена не тільки здатністю управляти відповідно до економічної системи, що змінюється, але, в першу чергу, з культурно-історичними і соціокультурними особливостями суспільства;

- результативність культури визначається її відповідністю інтересам, цінностям, стереотипам більшої частини населення. Звідси і виникає важливість культурної підсистеми, яка виявляється значущою як для формулювання Конституційних положень, так і для ефективного управління [113, с. 64].

Особливе місце серед досліджень політичної системи займають праці К. Дойча, німецького політолога, який детально вивчив не тільки зовнішнє середовище політичної системи, але і її внутрішні зв'язки (комунікації). Ним був запропонований кібернетичний підхід до вивчення політичних систем, який означає підпорядкування елементів системи управляючому суб'єкту.

Підпорядкованість в системі існує за наявності певних умов: ієрархічна структура, інформаційний обмін між елементами, наявність зворотного зв'язку з навколишнім середовищем тощо [22, с. 71, 107]. Стабільність

підтримується здатністю системи до генерування найбільшої своєї стійкості. Синергетичне розуміння стабільності означає створення і підтримку структури, сприятливої для саморозвитку і самоорганізації. Саме завдяки такій структурі, система самостійно підтримує стабільність всіх своїх елементів. Зрозуміло, що абсолютна стабільність системи неможлива, бо це означає повну нерухомість її елементів, що в принципі виключено. Тому, на його думку, політична система – це сукупність інформаційних потоків, побудованих на принципах зворотного зв'язку. Вона включає сукупність елементів (блоків), що сприймають інформацію, яка входить з навколишнього середовища (рецептори зовнішньополітичні і внутрішньополітичні), оброблюють і зберігають її (блок пам'яті та цінностей), а також блоку ухвалення рішень (ефекторів) та їх надходження в рецептори. Між цими елементами (блоками) встановлені комунікаційні канали, що передають інформацію від одного елементу (блоку) до іншого [219, с. 42-91].

Рецепторами в політичній системі є різні інформаційні служби – урядові і неурядові, центри вивчення громадської думки, суспільні приймальні тощо, які збирають інформацію, систематизують і проводять первинний аналіз. У блоці обробки інформації вся зібрана і частково вивчена інформація проходить обробку в рамках блоку «пам'яті і цінностей», де вона порівнюється з вже наявною, старою інформацією і проходить оцінювання крізь призму норм, цінностей і стереотипів [219, с. 42-91].

Третій блок – ефектори (виконавчі органи влади), які на основі отриманих оцінок і перевірки відповідності їх політичній ситуації приймають рішення з регулювання поточного стану політичної системи. Цей процес обміну інформацією є складним переплетенням різних типів комунікацій: особових, неформальних, організаційних (партії, уряд, групи інтересів), друкарських (засоби масової інформації).

Політична безпека буде тісно пов'язана не тільки з процесом ухвалення рішень (послідовним дотриманням процедур ухвалення рішень), але і більшою мірою з процесами комунікації всередині політичної системи. Тому,

ми можемо визначити політичну безпеку як безпеку комунікацій (особових, організаційних, друкарських) всередині політичної системи.

Визначення політичної безпеки, виведені з поняття політичної системи можна згрупувати відповідно до наступних підстав:

1) комунікації між навколишнім середовищем і політичною системою. Політична безпека – це такий стан політичної системи, при якому стосунки між навколишнім (соцієтальним) середовищем і політичною системою носять конструктивний характер і викликають підтримку з боку населення, тобто політична система повністю або максимально задовольняє і реалізує потреби навколишнього середовища (населення або більшості соціальних груп);

2) комунікації всередині політичної системи з приводу ухвалення політичних рішень, політична безпека – це безпека (особових, організаційних, формальних і неформальних) комунікацій всередині політичної системи, які виникають між окремими особами, соціальними групами, інститутами (партії, уряд, законодавчі органи влади, політичні організації і рухи) і впливають на процес ухвалення політичних рішень;

3) діяльність політичних акторів, що захищає загальнонаціональні інтереси, політична безпека – це дії політичних акторів, обумовлені загальнонаціональними інтересами, спираючись на які, вони впливають на політичну систему;

4) рівні політичної системи і їх функції, політична безпека є безпекою кожного окремого рівня політичної системи (процесу, системи, управління) і сукупності функцій властивих ним;

5) умови динамічного розвитку політичних систем. Політична безпека – це така сукупність властивостей політичної системи, завдяки яким вона ефективно функціонує і еволюційно розвивається (конституційна стійкість, гнучкість економічної системи, загальноприйняті культурні традиції, цінності і ефективність політичної влади).

Всі зазначені визначення і критерії політичної безпеки дозволяють сформулювати загальне розуміння політичної безпеки, на яке ми

спиратимемося в подальшій нашій роботі. Політична безпека – це такий стан політичної системи, при якому комунікації між навколишнім середовищем і політичною системою, а також всередині політичної системи, носять конструктивний характер, діяльність політичних акторів відповідає правовим і культурним нормам суспільства і направлена на артикуляцію і захист національних інтересів держави.

Таке визначення поняття, у свою чергу дозволяє виділяти різні структурні елементи політичної безпеки, до яких можна віднести:

а) політичних акторів (інститути, групи, організацій, індивідууми), які закріплюють форми політичної діяльності, способи здійснення влади, методи управління; визначають політичні цілі і шляхи їх досягнення відповідно до інтересів особи, суспільства і держави, з урахуванням соціально-політичних практик, уявлень, ціннісних орієнтацій і установок;

б) нормативно-правові положення і принципи, які здійснюють регламентацію діяльності політичної системи в цілому і її окремих елементів (політичних інститутів, організацій, громадян); а також визначають умови, можливості і межі функціонування всієї політичної системи;

в) комунікації, які мають місце як всередині політичної системи (між законодавчою і старанною гілками влади, окремими політичними лідерами, виборцями і депутатами), так і за межами політичної системи, тобто взаємодії політичної системи з навколишнім середовищем (між державою і громадянами, політичним лідером і народом, некомерційними, суспільними організаціями і органами влади тощо).

Розглядаючи поняття безпека, ми говорили про те, що цей термін формується на основі поняття «загрози». Маючи визначення політичної безпеки і основні структурні елементи можна виділити різні класифікації загроз політичній безпеці.

І. Залежно від причин виникнення загроз політичній системі можна говорити про: суб'єктивні політичні загрози (невірний вибір засобів і цілей в політиці, деструктивні дії політичних сил, протистояння владних сил, лобізм)

і об'єктивні політичні загрози (нездатність політичної системи до адаптації, послаблення державності, моносуб'єктність політичної влади, порушення суверенітету народу [95, с. 3-13].

II. Залежно від того, які структурні елементи знаходяться під загрозою, політичну безпеку можна класифікувати на: безпеку діяльності політичних акторів (їх самостійність, проходження правовим і культурним зразкам, стабільність політичних інститутів), безпеку комунікацій (вільне волевиявлення громадян, прагнення артикулювати інтереси, адекватна політична соціалізація, вироблення політики відповідно до очікувань населення, плюралізм) і безпеку політико-нормативну (що закріплює основні ознаки, характеристики і принципи функціонування політичної системи в нормативно-правових актах).

III. За функціями (завданням), змістом діяльності, положенням та роллю в системі державної влади суб'єкти політичної безпеки діляться на три види:

1) служби, які не беруть участь в управлінні державою, але забезпечують керівництво країни спеціальною політичною інформацією; у їх обов'язки входить протидія розвідувально-підривної діяльності іноземних держав (інших ворожих інфраструктур) і проведення спеціальних операцій проти них;

2) служби, що володіють правом давати обов'язкові рекомендації іншим структурам і здійснювати контроль за їх діяльністю, а також за умонастроєм людей (обов'язкове узгодження з органами кадрових питань, зарубіжних відряджень тощо);

3) служби державного управління, як головні органи у сфері забезпечення безпеки країни.

I. Важливим моментом в класифікації політичної безпеки є поняття «входу» і «виходу» політичної системи, беручи їх за підстави, можна говорити про політичну безпеку «входу» і політичну безпеку «виходу». Так, загрози на рівні «входу» та «виходу» політичної системи можуть привести

або до стагнації політичної системи, або до її руйнування; до нездатності забезпечувати адекватну соціалізацію, рекрутування і ефективну пропаганду, що, природно, ставить під загрозу безпеку політичної системи в цілому.

II. Загрози політичній безпеці можна підрозділяти на підвиди залежно від можливостей політичної системи. Так, основною і провідною функцією політичної системи є – забезпечення стабільності та розвитку суспільства, яка тісно пов'язані із здатністю політичної системи конструктивно взаємодіяти з навколишнім середовищем. Г. Алмонд виділив п'ять основних можливостей політичної системи:

а) можливість екстракції, тобто уміння політичної системи отримувати з суспільства природні, людські, інтелектуальні та фізичні ресурси (включення людей в політику, аналітична підтримка політичних структур, добровільні внески тощо). Тому політична безпека буде тісно пов'язана з цією здатністю політичної системи: якщо політична система нездатна витягувати з суспільства ресурси, значить, політична безпека знаходиться під загрозою;

б) регулююча можливість – здатність політичної системи управляти, регулювати, координувати поведінку груп і індивідів, а так само забезпечувати ефективне політичне управління і взаємодію з громадянським суспільством. Взаємодія органів влади з громадянським суспільством може здійснюватися за допомогою прямих (закони, розпорядження, укази) і непрямих механізмів (регулювання цін і заробітної плати, управління громадською думкою). В даному випадку, політична безпека залежатиме від наявності або відсутності механізмів взаємодії держави і громадянського суспільства. Якщо механізми взаємодії держави з громадянським суспільством не функціонують або ж знаходяться під повним/частковим контролем з боку держави (тоталітарне, авторитарне суспільства), або ж взагалі відсутні, то політична безпека держави знаходиться під загрозою;

в) дистрибутивна можливість – це одна з найважливіших складових регулювання суспільних процесів в державі – це уміння розподіляти і

перерозподіляти національне багатство. Будь-яка політична система (авторитарна, тоталітарна, демократична) має подібну можливість, але в умовах демократичної політичної системи ефективність дистрибутивної політики вимагає широкого суспільного контролю. Тому в сучасних політичних умовах, політична безпека можлива тільки у разі розподілу національного багатства під контролем громадян держави;

г) символізуюча можливість політичної системи припускає її уміння створювати привабливі символи (прапор, гімн, герб), гасла, стереотипи, знаки, здатні консолідувати суспільство. Ця можливість політичної системи одна з тих, що визначають, оскільки від неї залежать вищезгадані можливості політичної системи: екстракційна, регулююча, дистрибутивна. Політична безпека, слідуючи цій можливості, припускає наявність здібностей у політичних акторів створювати політичні міфи, символи, стереотипи, на основі яких відбувається консолідація суспільства. Інакше, політична безпека знаходитиметься під загрозою;

д) реагуюча можливість – це здатність політичної системи адекватно реагувати на зміни зовнішніх і внутрішніх соцієтальних умов. Політична безпека знаходиться в прямій залежності від цієї здатності, оскільки нездатність політичної системи швидко адаптуватися до змін робить її нестійкою, нездатною розвиватися, у такому разі не може бути і мови про політичну безпеку [3, с. 125-127]. Стійкість політичної системи залежить від безлічі чинників, головними з яких є внутрішні (здатність системи саморегулюватися, самонавчатися, впливати на навколишнє середовище).

Є сенс говорити і про зовнішню політичну безпеку, яка залежить від того середовища, в яке вбудована політична система. Втручання політичної системи в навколишнє середовище дозволяє говорити про різні її різновиди з погляду культурної, релігійної, економічної та інших характеристик. Так, С. Хантінгтон, вивчаючи політичні системи, спирався на поняття політичної стабільності і керованості суспільством. На його думку, всі політичні системи підрозділяються на слабких і сильних. В перших присутні – єдність,

законність, організованість, стабільність, ефективність. До слабких політичних систем С. Хантінгтон відносить країни, в яких названі характеристики відсутні, тобто вони характеризуються слабкими урядами, роз'єднаним суспільством, відсутністю власних матеріальних і нематеріальних ресурсів. Подібна класифікація політичних систем дозволяє говорити про політичну безпеку в слабких і сильних політичних системах [200, с. 123-178].

Іншу класифікацію політичних систем пропонує Ч. Ендрейн, який «аналізував політичні системи, спираючись на економічні чинники, що лежать в їх основі. На думку Ч. Ендрейна політична система – спосіб «виробництва політик», при аналізі яких слід звертати увагу на три аспекти: культурні цінності, що формують політичні завдання; влада, якою володіють різні інститути, що впливають на процес; поведінка політиків і рядових членів суспільства».

Мобілізаційні системи також базуються на сильній державі. Соціальні групи та інститути, що представляють їх, отримують від держави вельми обмежену самостійність; між правителями та підлеглими – велика політична дистанція, приватні особи володіють вкрай незначними можливостями для участі в політичному процесі. Всю політичну діяльність народу направляють органи влади.

Погоджувальна система є демократичною, вона реалізує плюралістичну модель політики. Держава обмежена законом та інтересами суспільства. Пересічні громадяни можуть висловити і захистити свої інтереси, тому активно і з власної волі беруть участь в політиці. Зіткнення інтересів різних груп ведуть до компромісів. Демократизація та прийняття рішень на основі таких стратегій, підлеглих лінії на «досягнення консенсусу», забезпечують гнучку політику та стабільність» [3, с. 20-24].

Всі наведені вище характеристики та ознаки політичної системи дозволили нам виділити політичну безпеку виходячи з внутрішніх характеристик політичної системи.

Також можна класифікувати політичну безпеку, враховуючи зовнішні характеристики політичних систем.

I. Залежно від типів політичної системи, політична безпека буває: традиційна політична безпека, яка тісно пов'язана з культурними особливостями політичної системи, тобто це безпека, насамперед, політичних традицій, норм, ритуалів, міфів; харизматична політична безпека обумовлена здатністю харизматичного лідера забезпечувати безпеку політичної системи; раціонально-легальна політична безпека – передбачає наявність концепції, закону або теорії, в основі яких лежать основні принципи і критерії забезпечення політичної безпеки [21, с. 495-643].

II. Якщо брати за підставу класифікації зміст і форми правління в політичній системі, то політична безпека буває різною в ліберальних, радикально-авторитарних, традиційних, популістських і авторитарно-консервативних системах [114, с. 126].

III. Виходячи з соціокультурного середовища, політичні системи бувають: англо-американські політичні системи, що характеризуються як гомогенні політичні системи, в яких політична безпека пов'язана з антиетатизмом; європейські, головною ознакою яких виступає фрагментарність, різноманітність політичних культур, тому політична безпека розглядається як безпека політико-правового простору політичної системи; доіндустріальні (частково індустріальні) системи, основним показником яких є змішана політична культура, тобто разом з традиційними цінностями співіснують західні зразки, в результаті виявляється нестійкість політичної системи, тому політична безпека в них залежить від харизматичного лідера [3, с. 84-139].

IV. Беручи за підстави класифікації політичної безпеки чинники, що впливають на неї, можна говорити про зовнішні і внутрішні чинники політичної безпеки. Зовнішні чинники політичної безпеки виникають у зв'язку із зміною політичного і економічного ладу, що обумовлює необхідність адаптації до умов, що змінюються, всієї політичної системи.

Внутрішні чинники політичної безпеки пов'язані з одним з її структурних елементів, наприклад, свобода мислити окремих громадян і груп, свобода брати участь в політичних процесах – референдумах, виборах. Свобода участі в політичному процесі припускає участь без насильства з боку держави в ухваленні політичних рішень, інакше відбувається порушення політичної свободи громадян.

V. Виходячи з сучасного розуміння політичної безпеки як захисту інтересів громадян, суспільства і держави, можна говорити про політичну безпеку громадян, суспільства і держави. На жаль, в нашій країні ще не вироблені механізми забезпечення політичної безпеки особи, окремих організацій, суспільства, тобто відсутні закони, що визначають відповідальність за порушення політичних свобод громадян і відповідальністю влади за фальсифікацію політичної волі; політичній безпеці суспільства і держави [114, с. 126-142].

VI. Залежно від використовуваних методів в забезпеченні політичної безпеки виділяється декілька типів систем політичної безпеки: карально-репресивний, орієнтація на пошук ворогів, їх придушення, ізоляцію, вигнання і знищення; охоронно-силовий, зосередження уваги держави на забезпеченні безпеки правлячої еліти і режиму, опора на силу і застосування таких заходів, як підкуп, обман, створення фальшивих асоціацій, опозиції тощо; заснований на демократичному законодавстві, застосуванні переважно невійськових засобів насильства (духовно-психологічних, інформаційних, судових правоохоронних і т. п.). В ідеалі може бути і ненасильницький тип політичної безпеки.

Сучасні дослідники також значну увагу приділяють становленню, функціонуванню і розвитку політичних систем. Так, М. В. Ільїн в рамках еволюційного підходу до політичних систем запропонував концепцію хронополітики. Вона багато в чому заснована на використанні принципу відвертості або закритості в існуванні політичних взаємодій на різних етапах і рівнях політичного розвитку. У схемі М. В. Ільїна пропонується такий характер розвитку людських спільнот, при якому всі вони «зростають» один

з одного і наслідують придбані цивілізації і відроджені етнокультури, зокрема у сфері політики. Розвиток і спадковість можливі тому, що багатообразні зміни вписані в єдину логіку зміни фаз відкриття і закриття політичних систем [114, с. 148].

В. Є. Чиркін на основі чинників управління і механізмів політичних стосунків запропонував типологію з трьох груп систем: командна, змагальна і соціопримірна. Головні ознаки командної системи – адміністрування, примус в тій або іншій формі – свідчать про її функціонування на основі адміністративно-командних механізмів. Основний показник змагальної системи: політична протидія різних сил, їх вільна конкуренція в рамках узаконеного політичного процесу. Функціонування змагальної системи обмежується умовами стабільності суспільства. Соціопримірна політична система характеризується тим, що функціонує на основі компромісу – консенсусу в умовах різноманітності політичних інститутів, високого ступеня активності громадян і висунення безлічі інтересів і ініціатив. В. Є. Чиркін пропонує оцінювати ефективність кожній з цих систем через призму прогресу, справедливості, демократії [204].

Отже, політична безпека – це складна і динамічна політична категорія, розуміння і визначення якої багато в чому обумовлено тимчасовими, просторовими і національними особливостями. Оскільки об'єктом політичної безпеки виступає політична система, то при аналізі політичної безпеки слід звернути увагу на системні методи.

При аналізі політичної безпеки і її об'єкту – політичної системи застосовують два основні методи: соціально-психологічний і ситуативний. Перший нами не використовувався, зважаючи на його концентрацію на суб'єктивних мотиваціях учасників політичного процесу [133, с. 42], другий – ситуативний, найбільш застосовний для нашого дослідження, оскільки саме він дозволяє вивчити політичну безпеку виходячи з навколишнього середовища (соціальною, політичною, економічною, культурною тощо), у якій вона існує і виділити її основні внутрішні показники.

При ситуативному аналізі основна увага приділяється наступним компонентам політичної ситуації:

- умовам і обставинам політичного життя (об'єктивна ситуація);
- кількісним і якісним характеристикам суб'єктів учасників політичного процесу;
- тимчасовому інтервалу і соціальному простору, які охоплює політична ситуація;
- віддзеркаленню ситуації в суспільній свідомості і психології людей через призму потреб, інтересів, концепцій і програм;
- рівню вирішуваних завдань і ступеня їх впливу на функціонування політичної системи;
- результатам політичної діяльності за рішенням проблем, пріоритетних на певний проміжок часу [126, с. 393-411].

Політична ситуація з позицій системного підходу представляє собою «таке поєднання умов і обставин політичного життя, які можуть бути виділені з політичного процесу як відносно завершені його фрагменти» [20, с. 14].

Політична ситуація володіє просторовими, тимчасовими та інформаційними межами.

Ситуативний аналіз проводиться в наступній послідовності:

1. визначення меж ситуації, тобто виділення певної ситуації із загального політичного процесу, обмежуючи її тимчасовими рамками і географічними особливостями;

2. виявлення найбільш активних і впливових політичних суб'єктів (акторів), задіяних в рамках аналізованої ситуації; як в ролі політичних акторів можуть виступати окремі політичні лідери, елітні групи, політичні партії, фінансово-промислові групи і, навіть, цілі інститути (наприклад, Конституційний суд або Верховна Рада);

3. декомпозиція ситуації, тобто спрощення її шляхом розчленовування на складові частини, структурні елементи (інтереси, цілі, акторів, дії, інститути, зв'язки і стосунки між суб'єктами);

4. аналіз чинників зовнішнього і внутрішнього середовища ситуації [8, с. 253-261].

Особлива значущість ситуативного аналізу при вивченні політичної безпеки обумовлена його здатністю виявляти особливо значущі явища, процеси і події політичного життя країни у визначеній проміжок часу. Будь-яка ситуація на рівні політичної системи виражає суперечність між стабільними і динамічними тенденціями в її межах, а її хронологічними рамками виступають політичні події, що означають початок або кінець даного стану системи. Зафіксувавши (теоретично) стан сучасної політичної системи України, ми зможемо виявити основні критерії політичної безпеки, а значить, і визначити саме це поняття.

Оскільки політична безпека є, перш за все, захист політичних прав, волі і дій представників громадянського суспільства, особи, держави, то важливо, щоб політична сфера була надійно захищена від свавілля і амбіцій силових структур (армії, розвідки, правоохоронних органів тощо). Ці структури мають бути виключені з внутрішньої політичної боротьби, деполітизовані і департизовані, бо їх участь в ній веде до конфронтації та озброєних конфліктів.

На сучасному етапі розвитку українського суспільства тими суб'єктами, що забезпечують політичну безпеку України виступають наступні політичні і неполітичні інститути: Рада національної безпеки і оборони України, Комітет з питань національної безпеки і оборони України, Колегія Служби безпеки України.

Зміст і головне спрямування модернізації політичної системи в Україні визначає забезпечення реального народовладдя, створення ефективного механізму виявлення політичних інтересів народу України, різних соціальних груп, регулювання політичних відносин за кращими зразками цивілізаційного досвіду країн усталеної демократії. Як зазначається в Посланні 2003 р. Президента України до Верховної Ради України, «нині Україна вступає в новий, другий етап свого розвитку. Стратегічне завдання

другого етапу системної трансформації суспільства можна сформулювати так: Україна повинна не декларативно, а за глибинним змістом державного буття стати сучасною європейською державою, яка б, синтезувавши кращі національні традиції, йшла в ногу з європейськими та світовими процесами, адекватно й ефективно відповідала на виклики глобалізації» [28, с. 13].

Складовими елементами цього процесу є: утвердження принципів демократії та парламентаризму; забезпечення прав і свобод громадян; поділ політичної влади на законодавчу, виконавчу та судову; визнання засобів масової інформації важливим елементом політичної системи; формування системи місцевого самоврядування тощо. На думку В. Горбатенка, в умовах переходу українського суспільства від фази експансії до фази консолідації демократії у втіленні реформаторських проектів важливо враховувати: 1) можливі негативні наслідки й «відкати» суспільства назад у випадках запровадження нелегітимізованих масовою свідомістю реформаторських проектів і моделей; 2) формування громадянського суспільства як сукупності вільних людей та їхніх самодіяльних організацій, політичних партій, рухів, профспілок, кооперативів, асоціацій, покликаних виражати і захищати інтереси громадян, встановлювати й регулювати відповідні відносини з державою; 3) зростання політичної свідомості та політичної культури суспільства й особи – як на теоретичному, так і на буденному рівнях (існує нагальна потреба в удосконаленні нормативної та ціннісної систем суспільства, зорієнтованих на формування нового модернізованого поля політичної культури активістського типу, що передбачає активну роль громадян у політичній системі); 4) забезпечення необхідних умов для вільного розвитку нації в цілому та кожного етносу зокрема, формування національної самосвідомості, національної культури; 5) удосконалення засобів масової інформації, зміцнення їх ролі в регулюванні політичних відносин, управлінні суспільством, формуванні політичної свідомості, політичної культури суспільства й кожного громадянина, особливо в досягненні владно-політичної інтеграції українського суспільства;

б) своєчасне самооновлення політичної системи України з урахуванням внутрішнього і міжнародного становища, тобто її постійна адаптація.

До найважливіших пріоритетів у сфері поглиблення демократичних перетворень, формуванні інститутів розвинутого громадянського суспільства необхідно віднести: безумовне забезпечення конституційних прав та свобод людини і громадянина, реалізацію верховенства права в усіх сферах життєдіяльності; кардинальне вдосконалення політичної організації суспільства, спрямоване на його всебічну демократизацію; створення партійної системи, яка максимально сприятиме структуризації суспільства, формуванню і вираженню політичної волі громадян, ефективному захисту їхніх інтересів; забезпечення більш активної участі громадян в управлінні державою через політичні партії, інші об'єднання громадян, вибори та інші механізми прямої демократії, а також завдяки забезпеченню відповідальності в діяльності органів влади [127].

Структурно-функціональний аналіз, проведений на основі повноважень, властивих кожному з вищезазначених інститутів показав, що дані інститути є політичними інфраструктурами і характеризуються функціональною слабкістю. Причин цьому можна виділити кілька. Виходячи з функціональних особливостей даних інститутів слід сказати, що провідним суб'єктом, що забезпечує політичну безпеку особи, суспільства і держави є Рада національної безпеки і оборони України. «Рада національної безпеки і оборони України є координаційним органом з питань національної безпеки і оборони при Президентові України. Рада національної безпеки і оборони України координує і контролює діяльність органів виконавчої влади у сфері національної безпеки і оборони» [90, с. 107].

До її складу входять: «Прем'єр-міністр України, Міністр оборони України, Голова Служби безпеки України, Міністр внутрішніх справ України, Міністр закордонних справ України» [90, с. 107].

Колегія Служби безпеки України та Комітет з питань національної безпеки і оборони України не можуть вважатися повноправними суб'єктами

забезпечення політичної безпеки, оскільки до функції Колегії входить розвиток взаємодії суспільства і спецслужб у сфері забезпечення політичної безпеки, а другого – розробка нормативних актів. Ці дорадчі органи влади здатні самостійно ухвалювати рішення, які носитимуть рекомендаційний характер. Подібна ситуація у сфері забезпечення політичної безпеки країни сприяє з одного боку, ухваленню будь-яких державних рішень Радою національної безпеки і оборони на захист інтересів особи, суспільства і держави; з іншого боку – уникненню персональної або інституціональної відповідальності за ухвалені рішення.

На сьогоднішній день «головною метою формування нової політичної системи є перехід до справжньої, діючої народної демократії. Для того, щоб нова політична система була завжди здатною до самооновлення й адаптації, необхідно, згідно з положенням Конституції України, докорінно відпрацювати механізм представницької та безпосередньої демократії, широко втілити в суспільне життя елементи самоврядування, зламати бюрократичну машину, обравши справді професійний, кваліфікований парламент. Виконавча влада повинна бути також висококваліфікованою, а її апарат – невеликим, але здатним ефективно працювати.

У зв'язку з докорінною перебудовою механізму представницької демократії та безпосередньої демократії виникає необхідність удосконалити виборче законодавство на багатопартійній основі, чітко визначити процедуру виборів Президента, народних депутатів України, місцевих представницьких органів.

Актуальність теми реформування політичної системи як запоруки політичної безпеки держави полягає у створенні ефективної системи управління в умовах затяжної економічної кризи в країні. У зв'язку з цим особлива увага повинна акцентуватися на організації та вдосконаленню всіх аспектів антикризового управління, покращенню кадрового потенціалу органів влади, військової та обороноздатної сфер; подоланні політичних, організаційних та технологічних суперечностей в українському суспільстві.

Соціально-економічна модель олігархічного капіталізму виявила неспроможність забезпечувати політичну безпеку Української держави.

На сучасному етапі розвитку, Україна має фундаментальні проблеми, тому, розбудова громадянського суспільства, забезпечення адекватного рівня взаємодії між державою та громадянським суспільством є необхідною складовою політичної модернізації і демократизації, що є прямим шляхом до досягнення політичної безпеки країни.

Висновки до розділу I

Підсумовуючи викладене в першому розділі дисертаційного дослідження, слід зробити такі висновки.

Науковий аналіз політичної безпеки базується на основі вивчення широкого кола джерел. Різноманітні джерельні матеріали дозволили дисертанту науково обґрунтувати висновки та уникнути однобічної оцінки фактів і подій.

Ступінь наукової вивченості проблем політичної безпеки на сьогодні є недостатнім. Аналіз наукових праць вітчизняних та зарубіжних науковців показує необхідність вироблення єдиного розуміння «політичної безпеки», детальної характеристики її складових та визначення реальних показників, які допоможуть більш точно оцінювати стан політичної безпеки в сучасному українському суспільстві.

Функціональний підхід дозволяє стверджувати, що визнання головним об'єктом політичної безпеки всю політичну систему суспільства, слід припустити те, що політична безпека, в цьому випадку виступає самостійною системою на рівні з економічною, екологічною, культурною та іншими системами.

При характеристиці поняття «політична безпека» в сучасних умовах розвитку більшості суспільств, слід розуміти сукупність елементів, властивостей, процесів, що визначають захищеність політичної системи від деструктивних і дестабілізуючих чинників і забезпечують на цій основі

окремій особі, суспільству, державі можливості розвиватися в умовах дії різних загроз.

В результаті проведеного дослідження можна представити основні концептуальні характеристики поняття «політична безпека»:

- по-перше, політична система як об'єкт політичної безпеки дозволяє не тільки дати визначення поняттю «політична безпека», але й виділити її класифікації, основні показники і особливості функціонування в різних видах політичних систем;

- по-друге, моделі різних політичних систем, запропоновані західними дослідниками Д. Істоном, Г. Алмондом, К. Дойчем, Г. Спіро, дають можливість розглянути політичну безпеку через категорії: комунікація, політичні актори, умови функціонування політичної безпеки; також інтерпретувати політичну безпеку як особливий стан політичної системи, при якій комунікації між навколишнім середовищем і політичною системою, а також усередині політичної системи, носять конструктивний характер;

- по-третє, виділити умови, необхідні для забезпечення в суспільстві політичної безпеки: стабільність конституції, гнучкість економічної системи, результативність культури і ефективність політичної влади.

Таким чином, політичну безпеку слід розуміти не тільки як готовність державних інститутів протидіяти зовнішнім та внутрішнім загрозам, а й здатність політичної системи забезпечувати цілісність та недоторканість держави, покладаючись на внутрішні та зовнішні ресурси.

Природно, що політична безпека має свої специфічні структурні елементи, до яких відносяться: політичні актори (інститути, групи, організації, індивідууми), що закріплюють форми політичної діяльності, способи здійснення влади, методи управління; що визначають політичні цілі і шляхи їх досягнення у відповідності з інтересами особи, суспільства і держави, з урахуванням соціально-політичних практик, уявлень, ціннісних орієнтації і установок; нормативно-правові положення і принципи, які здійснюють регламентацію діяльності політичної системи в цілому і її

окремих елементів (політичних інститутів, організацій, громадян); а також визначають умови, можливості і межі функціонування всієї політичної системи; і, нарешті, комунікації, які мають місце як всередині політичної системи (між законодавчою і виконавчими гілками влади, між окремими політичними лідерами, між виборцями і депутатами), так за межами політичної системи, тобто взаємодії політичної системи з навколишнім середовищем (між державою і громадянами, політичним лідером і народом, некомерційними, громадськими організаціями і органами влади тощо).

Глибокий економічний спад внаслідок російської агресії на фоні неефективної політичної системи посилив низку ознак колапсу існуючої політичної безпеки України. Тому, вчасне оновлення політичної системи України здатне надати більш стабільні умови для забезпечення в суспільстві політичної безпеки.

РОЗДІЛ 2

ПОЛІТИЧНА БЕЗПЕКА В СУЧАСНИХ УМОВАХ СТАНОВЛЕННЯ ДЕРЖАВНОГО СУВЕРЕНІТЕТУ УКРАЇНИ.

2.1. Місце політичної безпеки в межах цілісної системи національної безпеки

До 90-х років минулого століття, коли Україна входила до складу СРСР, де органи державної безпеки були покликані вирішувати ряд вузьких завдань: захищати суспільство від підливних дій розвідок закордонних держав, різного роду закордонних антирадянських підливних центрів і інших ворожих елементів; охороняти межі держави; здійснювати розвідку і контррозвідку і т. п.

Після того, як Україна встала на демократичний шлях розвитку, політикам і вченим довелося відійти від вузького трактування національної безпеки як безпеки держави і звернутися до проблеми безпеки особи як основоположного компоненту національної безпеки.

Сьогодні забезпечення національної безпеки України регулюється законами, указами Президента України, різними доктринами, концепціями, а також великою кількістю міжвідомчих і відомчих нормативних актів, а дослідженням проблем її забезпечення займаються різні науково-дослідницькі та інформаційно-аналітичні установи.

Автор погоджується з думкою відомого дослідника О. Власюка, що Україна опинилася на перетині історичних шляхів, перебуваючи між викликами минулого і покликом майбутнього. Труднощі та помилки попереднього етапу державотворення загрозливо поєдналися зі спалахом інспірованого й підтримуваного ззовні сепаратизму, який не має жодного стосунку до регіональних потреб і регіональної ідентичності, постаючи безмовним інструментом імперіалістичної архаїки. Головна мета сил зовнішньої і внутрішньої реакції полягає в тому, щоб позбавити Україну

історичного майбутнього й стратегічних перспектив – перешкодити українській державності утвердитися в її природному європейському статусі й перетворитися на впливовий чинник європейської політики і європейського інтеграційного будівництва, уособленого Євросоюзом та захищеного Північноатлантичним альянсом. Сучасний етап українського державотворення й загальносуспільного відродження потребує вироблення нових історичних бачень та стратегічних орієнтирів, а також оновлення уявлень про національну безпеку [26, С. 15-16].

На початку 2014 р. стало очевидним, що система забезпечення національної безпеки України виявилася неготовою ефективно протистояти новому типу агресії, яка здійснюється Російською Федерацією. Це стало наслідком того, що сектор безпеки і оборони – найважливіша складова системи забезпечення національної безпеки, був і залишається остаточно не сформованим і не готовим діяти як функціональне об'єднання, яке управляється з єдиного центру. Система управління силовими структурами України, їхня підготовка до злагоджених спільних дій, розвідувальне, контррозвідувальне, логістичне та фінансове забезпечення виявилися відсталими, надмірно забюрократизованими і не відповідають вимогам сьогодення. Переважна частина озброєння, військової і спеціальної техніки його суб'єктів морально і фізично застаріла. Основними причинами низької ефективності системи забезпечення національної безпеки, як видається, стали:

- висока корумпованість та недостатній фаховий рівень керівників державних суб'єктів згаданої системи;

- відсутність суспільного консенсусу з ключових питань державного будівництва, а також належної взаємодії та координації дій між органами виконавчої влади і силовими структурами, в тому числі при проведенні комплексного огляду сектору безпеки і оборони;

- виконання окремими органами державної влади невластивих для них функцій, дублювання їхніх повноважень, розпорошення сил та засобів, відсутність їх консолідації;

- невідповідність правового регулювання дій суб'єктів забезпечення національної безпеки особливостям ситуації у безпековій сфері;

- незадовільні якість та рівень ресурсного забезпечення суб'єктів системи забезпечення національної безпеки. Окрім того, на ефективність системи забезпечення національної безпеки негативно вплинули й інші (побічні) чинники, що мали місце на момент початку агресії РФ проти України, серед яких:

- економічні диспропорції у розвитку регіонів України та політичні спекуляції навколо наявних соціокультурних відмінностей, які посилюють тенденції міжрегіонального відчуження, тим самим формуючи реальну загрозу цілісності українського суспільства та держави;

- низькі темпи структурної перебудови національної економіки;

- відчутне погіршення соціально-економічного стану більшості населення країни, зокрема через вплив світової економічної кризи і нерозв'язані проблеми у взаємовідносинах України з Російською Федерацією;

- необґрунтовані заяви та (або) коментарі деяких керівників органів державної влади, політичних діячів щодо передчуття «надзвичайного стану», «колапсу державного управління» тощо, які пересічними громадянами та міжнародною спільною часто інтерпретуються як неспроможність вищого керівництва держави впливати на поточну ситуацію в державі;

- зростання ймовірності виникнення надзвичайних ситуацій техногенного та природного характеру, погіршення екологічного стану;

- недостатній рівень розвитку громадянського суспільства, що негативно позначався на стані громадського контролю за діяльністю органів державної влади;

- правовий нігілізм значної частини населення країни, зростання недовіри громадян до органів влади через неналежне виконання їхніми посадовими особами чинного законодавства, тотальне поширення корупції. За останній період ситуація дещо змінилася. Передусім громадянське

суспільство суттєво зміцнилося і відіграє нині важливу роль у забезпеченні національної безпеки і контролю за діяльністю органів державної влади. Помітно поліпшено якість та рівень ресурсного забезпечення суб'єктів системи забезпечення національної безпеки. У той же час, залишається ще низка проблем, що знижують ефективність СЗНБ України. Сучасний стан системи забезпечення національної безпеки спонукає до висновку про необхідність невідкладного вдосконалення систем моніторингу впливу вказаних чинників на ефективність реалізації національних інтересів та стратегічну стабільність держави. Однак, для України з огляду на її відносно незначний та доволі суперечливий історичний досвід державотворення принципово важливим є вирішення цього завдання в контексті формування СЗНБ, яка була б адекватною існуючим загрозам національним цінностям й інтересам. Обов'язковою умовою ефективного функціонування системи національної безпеки, як і будь-якої іншої складної системи, виступає наявність чітко визначеної довгострокової стратегії (програми). Залежно від сфери прояву всієї сукупності загроз національним інтересам, у вітчизняній науковій літературі склалося розуміння таких видів національної безпеки, як: економічна, соціальна, військова, екологічна, генетична, інформаційна та інші.

Залежно від сфери прояву всієї сукупності загроз національним інтересам, у вітчизняній науковій літературі склалося розуміння таких видів національної безпеки, як: економічна, соціальна, військова, екологічна, генетична, інформаційна та інші.

Значущість кожного з них обумовлена об'єктивними чинниками: «ступенем потреби в ньому громадян, соціальних груп, суспільства, держави для власного збереження і розвитку, а також життєво важливих природних і соціальних цінностей і об'єктів; наростаючою уразливістю, як окремих громадян, так і соціуму без зосередження зусиль на зміцненні даного виду безпеки; наявністю широкого спектру небезпек, яким повинна протистояти дана система безпеки» [183].

Виходячи з цього, серед видів національної безпеки особливе місце займає політична безпека України. Це обумовлено рядом деяких обставин:

- по-перше, як свідчить суспільна практика, впродовж всієї історії постійно посилюється визначальна роль влади, держави, політичної системи, політики в забезпеченні благополуччя громадян, соціально-економічного і культурного розвитку суспільства, управлінні країною і підтримці внутрішнього порядку, здійсненні вигідної взаємодії з іншими державами, зміцненні загального миру. Тому руйнування політичної системи, механізму влади ведуть до самих негативних наслідків для суспільства і держави;

- по-друге, при ослабленні і дезорганізації влади її органи можуть бути більш уразливими для проникнення в них злочинних, екстремістських сил, які здатні вирішувати різні політичні завдання, в тому числі впливати на державну політику в своїх інтересах;

- по-третьє, спостерігається посилення тенденції посилення боротьби за владу, вплив, ресурси як всередині держав, так і на міжнародній арені, що може давати небезпечні «викиди» у вигляді соціально-політичних криз, воєн і озброєних конфліктів, конфронтації і протистояння між різними соціально-політичними силами, «кольорових» революцій;

- по-четверте, продовжують істотно зростати можливості і ресурси впливу державної влади на політичну свідомість і поведінку населення. Влада, маючи в своєму розпорядженні могутні силові структури і підконтрольні засоби масової інформації, технічні засоби контролю над суспільством і громадянами, здатна успішно проводити широкомасштабні політичні кампанії по відношенню до населення в потрібному для себе напрямі. Одночасно все наочніше в політичній сфері різних держав позначається загальна тенденція зниження здатності суспільства і опозиції впливати на своєчасну зміну некомпетентної влади, примушувати функціонувати її з урахуванням інтересів суспільства і громадян.

Сучасна інтерпретація зачіпає не тільки інтереси влади, політики і держави, але і інтереси тих, на кого направлена влада, тобто виникає потреба

не тільки в захисті влади, але і в захисті громадян від влади і можновладців, які можуть заподіяти шкоду своїм свавіллям, помилками, прорахунками. ХХ століття показало безліч прикладів подібних випадків, коли люди страждали від божевільної політики, авторитарно репресивних політичних систем і режимів, неспроможних лідерів, безладного владарювання (війни, кризи, репресії, руйнування держав і т. д.). Сучасний підхід до безпеки має на два напрями її тлумачення: англо-американський та євроконтинентальний.

1. Англо-американське спирається на уявлення про те, що безпека включає дві незалежних один від одного її різновиду – національну і військову безпеку. Таким чином, безпека можлива тільки в тому випадку, якщо не вдаватися до військової сили.

2. Євроконтинентальне тлумачення національної безпеки припускає, що безпека складається з двох взаємозв'язаних напрямів – національної і військової безпеці, тому безпека існує лише тоді, коли країна здатна до військового протистояння. Частина дослідників вивчають національну і військову безпеку в подібному ключі, маючи на увазі, що військова безпека – це одна з складових національної безпеки, яка забезпечується станом озброєних сил і інших інститутів суспільства, що підтримують оборонну потужність держави на достатньому рівні для реалізації національних інтересів, підтримки сприятливої рівноваги у взаєминах з іншими державами. Військова безпека гарантує запобігання шкоді життєво важливим інтересам особи, суспільства, нації і держави від внутрішніх і зовнішніх загроз із застосуванням військової сили або загрозою її застосування.

І, все ж таки, слід зазначити, що в українській науці прижилося перше, англо-американський напрям, в якому розрізняються поняття «національної» і «військової безпеки». Тому, в дослідженні слід зосередити свою увагу на політичній безпеці як складовій частині національної безпеки і як самостійній політичній категорії, залишаючи за рамками дослідження військову безпеку, не дивлячись на те, що в ній також присутній компонент політичної безпеки.

Говорячи про сучасний стан політичної безпеки та її місце в системі національної безпеки, перш за все необхідно зазначити про політичні загрози, які слід вважати найпершими руйнівниками, через те, що вони беруть свій початок від політичних інститутів, системи управління в цілому або від окремих політичних лідерів зокрема, до того ж здатні корінним чином деформувати і знищувати базисні складові національної безпеки.

Сучасна демократична ситуація розглядає загрози як сукупність умов і чинників, що створюють небезпеку демократичним інститутам та цінностям. У Законі «Про основи національної безпеки України» загрози трактується як «сукупність умов і чинників, що створюють небезпеку життєво важливим інтересам особи, суспільства і держави» [90].

Перш за все, підриває політичну безпеку України таке асоціальне, суспільно небезпечне явище, як корупція – сукупність злочинів, що здійснюються посадовими особами в цілях особистого збагачення коштом держави, комерційних і інших організацій і громадян. Досягається це шляхом отримання з використанням посадових повноважень матеріальних і інших благ в збиток інтересам держави. Для викорінення цього явища з усіх гілок влади – необхідно знати причини, що сприяють розповсюдженню корупції. Їх достатні багато, але назвемо тільки політичні.

Міжнародне середовище України стає дедалі агресивнішим, що негативно відтінюється накопиченням внутрішніх проблем, загострюючи ключове питання – державної незалежності. Перший етап новітнього українського державотворення відбувався за мирних і сприятливих зовнішніх умов, якими не вдалося повного мірою скористатися через низку внутрішніх стримуючих чинників: низький рівень державного управління, корупцію, слабкість стратегічного мислення, вибір на користь екстенсивних і споживацьких моделей суспільного розвитку, нехтування проблематикою науково-технологічного розвитку. Негативну деморалізуючу роль відіграли також низький рівень політичної культури та брак історичного досвіду [26, с. 16].

Світовий досвід показує, що при різкій зміні фундаментальних умов життя рівень корупції підскакує практично завжди. Це пов'язано перш за все з невідповідністю суспільства і держави до рішення завдань, що об'єктивно встають перед ними. Слабкість держави виражається перш за все в тому, що її адміністративна, контрольна, фінансова і судова потужність не дозволяють виконати свої зобов'язання перед суспільством.

З одного боку, це створює дефіцит послуг держави. А там, де дефіцит – з'являються черги, зростає корупція як масове явище.

З іншого боку, неможливість для держави забезпечити виконання своїх обов'язків, створює стимул для максимальної закритості її дій, оскільки прозорість держави здатна створити умови для вироблення суспільством різноманітних вимог. Закритість же функціонування систем державного управління, відсутність суспільного контролю, об'єктивно заохочує корупцію. Зокрема, саме непрозорість механізму ухвалення фінансових рішень стала поштовхом для формування самодостатнього класу чиновників, що перетворилися на касту.

В результаті зростання корупції дискредитується право як інструмент регулювання суспільних стосунків, в свідомості громадян формується уявлення про їх незахищеність і беспорядність. Корумпованість правоохоронних органів сприяє зростанню організованої злочинності, яка об'єднуючись з корумпованими чиновниками, посилюється ще більше за допомогою доступу до політичної влади.

В результаті, політичними наслідками корупції є зсув цілей політики від загальнонаціонального розвитку до забезпечення владарювання олігархічних угруповань, зменшенню довіри громадян до влади, зростання її відчуження від суспільства. Все це, у свою чергу, викликає розчарування населення в демократичних цінностях, що загрожує розкладанню демократичних інститутів. У зв'язку з чим, боротьба з корупцією має не тільки правовий, але і політичний характер.

Явно впливає на зниження політичної безпеки Української держави і проникнення в органи влади злочинності. Кримінальні лідери стали активно легалізуватися, обіймати посади керівників підприємств і фондів, а також входити у владу, особливо законодавчу. Не можна не згадати і про корупційні зв'язки лідерів злочинних співтовариств в силових і владних структурах на різних рівнях управління.

На стан політичної безпеки України позначається і здійснювана в країні тіньова політика. Тобто вона не має ні юридичного статусу, ні формального членства, ні якої-небудь державної реєстрації. У неформальному процесі беруть участь і формальні інститути – апарати Президента, уряду, міністерств, губернаторів або мерів і тому подібне, але і в останньому випадку ці структури діють не на представницькому або урядовому, а на неформальному, особовому рівні і (що є головним) з вузько корпоративними цілями.

Поєднання формальних і неформальних, публічних і тіньових, легітимних і «коридорних» інститутів, форм і стосунків, методів і механізмів ухвалення рішень – природна практика будь-якого режиму.

Дестабілізуючий вплив на політичну сферу, функціонування політичної системи, внутрішньополітичну ситуацію здатна надавати і інформаційна дія з боку ворожих сил. Об'єктом такої дії, перш за все, є національна самосвідомість і політичні настрої населення, моральний стан особового складу Озброєних Сил України, ціннісні і світоглядні установки правлячої еліти. Способами дії можуть бути: спотворення інформації в ЗМІ, чутки, дезінформація, дія на психіку громадян і суспільство в цілому. Інформаційна дія здійснюється в цілях зниження політичної стійкості держави супротивника, скидання неугодного уряду або розпаду ворожої країни.

При цьому помітний вплив на функціонування політичної системи надає розвиток інформаційно-комунікаційних технологій: упроваджуються нові канали політичної комунікації, відбувається оптимізація діяльності

інститутів державної влади, забезпечується інформаційна прозорість владної вертикалі, можливість для суспільних інститутів контролювати ресурсні потоки. Таким чином, інформаційно-комунікаційні технології можуть надавати негативну дію на політичне життя суспільства, представляючи і певні загрози стану політичної безпеки, які умовно можна розділити на три групи: «перша – погрози особі і демократизації суспільних стосунків; друга – загрози нормальному функціонуванню структур державної влади і третя – загрози політичним лідерам і партіям».

Розвиток і розповсюдження інформаційно-комунікаційних технологій носить нерівномірний характер, що приводить до «цифрової нерівності» – інформація виявляється доступною людям різною мірою. І той, хто має можливість використовувати її для свого розвитку – отримує перевагу перед тими, хто цього зробити не може.

Концентрація засобів інформації і комунікації у яких-небудь сил, структур може привести до монопольного впливу на політичні інститути і громадську думку, до розширення можливості маніпулювання свідомістю людей, до загроз інформаційно-психологічній безпеці особи і т.п.

Не менш важливою є небезпека залежності державного апарату від використовуваних ним інформаційних комунікацій, впровадження яких в систему управління супроводжується появою можливості зовнішнього втручання в роботу органів державної влади і місцевого самоврядування, розбалансування їх діяльності, дестабілізації загальної політичної обстановки. Яка-небудь значуща дія ззовні може привести до дестабілізації роботи органів державної влади.

Важливою є проблема захисту самої інформації, запобігання загрози несанкціонованого доступу і витоку відомостей, що накопичуються органами державної влади. Метою комп'ютерних атак можуть бути: виведення з ладу комунікаційних вузлів урядової інформаційної інфраструктури; знищення інформації на урядових серверах; підміна інформаційних ресурсів на web-серверах; порушення конфіденційності урядового зв'язку і т.п.

В українських умовах істотну загрозу стабільності політичній системі несе мережа Інтернет. Це пов'язано головним чином з відсутністю ефективних правових механізмів, регулюючих Інтернет-простір. В результаті інформаційно-політичні стосунки трансформуються не просто в полі інформаційного протиборства, суперництва політичних сил з приводу впливу на ключові сфери соціальних стосунків і встановлення контролю над джерелами стратегічних ресурсів, а у війну компроматів, де не останнє місце займає «чорний PR».

Разом з офіційними сайтами органів державної влади, політичних партій, громадських організацій в Інтернеті створюються інформаційні майданчики для «вкидання» в суспільство компромату на ту або іншу політичну силу, оскільки практично ніяких обмежень на характер інформації, що розміщується, не існує. Характерними прикладами є створення сайтів компромату (www.comproamat.ua).

Сучасні Інтернет-технології все активніше використовуються для розповсюдження протиправних ідеологій, залучення до протиправної діяльності нових членів, про що свідчать відповідні сайти.

«Прикладом інформаційного протиборства є розпочата російськими ЗМІ інформаційна війна проти України, що була спланована ще задовго до прямої російської агресії. Форми, методи, технології та засоби її ведення, з одного боку, вважаються простими, навіть примітивними, з другого – ця війна була давно розроблена й досить успішно реалізована. Принаймні, українській владі, суспільству, громадському сектору та журналістам довелося докласти неймовірних зусиль, щоб протистояти пропагандистському тиску російських ЗМІ» [180, с. 20].

В цьому аспекті, слід більш детально зупинитися на характеристиці методів та прийомів, що застосовуються в інформаційній агресії проти України, та цільових груп, які стали об'єктами інформаційних атак.

Можна виокремити такі основні методи інформаційної агресії проти України: 1) дезінформування та маніпулювання; 2) пропаганда; 3) дивер-

сифікація громадської думки; 4) психологічний та психотропний тиск; 5) поширення чуток.

Представники служб забезпечення інформаційної безпеки стверджують, що Кремль розпочав нову інформаційну атаку, щоб підтримати новий виток ескалації конфлікту на сході України, чинити тиск на українське керівництво з метою змусити його приймати московський сценарій з урегулювання конфлікту.

Виокремлено напрями, на яких ця атака зосередилася:

- нав'язування точок зору про неспроможність української влади керувати державою та приймати раціональні рішення;

- створення уявлень про те, що наразі для української еліти більш важливими є вибори до парламенту, ніж події на Сході України;

- формування негативних суджень про воєнно-політичне керівництво України та про те, що хаотичні бойові дії призводять до невиправданих жертв серед сил АТО:

- поширення поглядів про те, що українська армія на Сході України деморалізована та неспроможна вести бойові дії, а також про недовіру особового складу до керівництва;

- нав'язування думки про те, що Україна не може прожити зиму без російського газу та що сторонам необхідно повернутися до перегляду газових контрактів.

Експерт пояснює, що цільовою аудиторією Кремля зараз є населення РФ, російськомовна діаспора за кордоном, населення України, в тому числі в окупованих районах Донбасу, громадяни західних країн, а також країн БРІКС та Митного союзу, близьких Росії за політичними поглядами. Експерт резюмує, що сьогодні основну частину інформаційних заходів має взяти на себе влада та дипломатичний корпус за безумовної підтримки медіа [40].

Таким чином, широке застосування в державному управлінні комп'ютерних і інформаційних систем відкриває можливості для електронного проникнення у владу, в комп'ютерні і інформаційні мережі владних структур як злочинності, так і екстремістських сил, що може

обернутися політичними рішеннями і діями, здатними заподіяти збиток інтересам громадян і держави, спровокувати різні в суспільні катаклізми.

Всі ці обставини свідчать про те, що з метою забезпечення політичної безпеки України, нашій державі необхідно укріплювати інформаційну безпеку політичної сфери.

Таким чином, на думку Грищенко Ю. Г., «в Україні, як і у всьому світі, проблеми забезпечення безпеки держави, соціуму і окремих осіб все більше виходять на перший план в державній політиці. У системі національної безпеки сучасної держави особливе місце займає політична безпека. Вітчизняна практика останнього десятиліття переконливо свідчить про те, що державна влада традиційно має значну перевагу перед іншими політичними суб'єктами і учасниками в забезпеченні власної безпеки. Саме державна влада ініціює і приймає основні документи і формує правову систему забезпечення усіх видів безпеки, у тому числі й політичної» [48].

Стан політичної безпеки України характеризується негативним впливом на політичну систему багатьох внутрішніх і зовнішніх чинників, що уповільнює її становлення як демократичною і дестабілізує її функціонування. Тому разом з їх нейтралізацією особливої значущості набувають чинники, що надають позитивну дію: політична стабільність, подолання що найгостріших соціально економічних проблем, підвищення обороноздатності держави.

Отже, можна виділити два основні підходи до розуміння політичної безпеки: політична безпека як частина національної безпеки і політична безпека як самостійна політична категорія.

Дані два підходи демонструють всю складність і неоднозначність поняття політична безпека, яка пов'язана з її взаємодоповненням і взаємозамінністю іншими видами безпеки в наукових дослідженнях. Так, разом з поняттям «політична безпека» зустрічаються: національна, конституційна, державна, безпека країни, в кожній з яких можна виявити той або інший елемент політичної безпеки.

Складнощі в інтерпретації політичної безпеки пояснюються, насамперед, відсутністю власного об'єкта політичної безпеки, що перешкоджає можливості не тільки розробляти визначення, але і вивчати, класифікувати і аналізувати її. На нашу думку, для того, щоб дати якомога точнішу і повну характеристику політичній безпеці слід взяти за основну і єдиний її об'єкт – політичну систему суспільства, яка і дозволить розкрити зміст і основні характеристики політичної безпеки, розробити концептуальні підстави.

Проблеми формування, забезпечення і реалізації на практиці політичної безпеки поза всяких сумнівів носять актуальний характер, пов'язані з політичною стабільністю і правопорядком в соціумі, а також головним чином залежать від ефективних дій державної влади.

Таким чином, слід визнати, що Україна, її державні органи влади, громадянське суспільство та ЗМІ не були готові до такої масованої військової та інформаційної агресії, що в експертному середовищі отримала назву «гібридна війна». Саме тому першочерговим завданням усіх державних, громадських, наукових, експертних, журналістських інституцій є розробка термінових ефективних заходів щодо нейтралізації інформаційної – диверсійної діяльності Російської Федерації проти України та протидії її подальшому розгортанню. Крім того, виклики, що постали перед Україною, потребують в життя негайних заходів щодо розробки нової Доктрини національної безпеки України, модернізації всієї системи інформаційної безпеки держави.

2.2. Нормативно-правове регулювання політичної безпеки держави в сучасній Україні

Законодавчі дії у сфері політичної безпеки направлені на створення законодавчої бази, яка б упорядковувала та регламентувала поведінку суб'єктів та об'єктів політичних відносин, а також визначала

відповідальність за порушення встановлених норм. Процес створення нормативної бази передбачає розробку нових або коректування існуючих законів, положень, постанов, а також створення дієвої системи контролю за виконанням вказаних документів.

Основоположними документами з політичної безпеки є Конституція і Концепція національної безпеки України.

В статті 15 Конституції визначається, що «суспільне життя в Україні ґрунтується на засадах політичної, економічної та ідеологічної багатоманітності. Жодна ідеологія не може визнаватися державою як обов'язкова. Цензура заборонена. Держава гарантує свободу політичної діяльності, не забороненої Конституцією і законами України» [90, ст. 15].

Конституція України встановлює певні обмеження прав і свобод людини, які здійснюються в інтересах національної безпеки [90, ст. 32, 34, 36, 37, 39, 44]. Так, не допускається збирання, зберігання, використання та поширення конфіденційної інформації про особу без її згоди, крім випадків, визначених законом, і лише в інтересах національної безпеки [90, ст. 32]. Згідно зі статтею 44, «порядок здійснення права на страйк встановлюється законом з урахуванням необхідності забезпечення національної безпеки» [90, ст. 44]. Дії з підривання безпеки України – один із чинників, на основі яких заборонене утворення і діяльність в Україні політичних партій, які мають таке за мету [90, ст. 37]. В інтересах національної безпеки можуть обмежуватися законом права громадян збирати, зберігати, використовувати і поширювати інформацію тощо [90, ст. 34].

Встановлюючи певні обмеження у здійсненні прав і свобод, Конституція України наголошує, що «конституційні права і свободи людини та громадянина не можуть бути обмежені, крім випадків, передбачених Конституцією України» Конституція України встановлює, що «основи національної безпеки, організації Збройних сил України і забезпечення громадського порядку визначаються винятково законами України» [90, ст. 64].

Конституція України передбачає, що деякі конституційні права і свободи людини та громадянина можуть бути обмежені лише у двох випадках: в умовах запровадження надзвичайного або військового стану тимчасово, на визначений законом термін [90, ст. 64].

Надзвичайний стан в Україні запроваджується у випадках: масових порушеннях правопорядку, що супроводжуються насильством над громадянами, обмежують їхні права і свободи, перешкоджають їм виконувати свої обов'язки; блокування або захоплення певних особливо важливих об'єктів чи місцевостей, що загрожують безпеці громадян і порушують нормальну діяльність державних органів влади та управління чи місцевого самоврядування; спроби захоплення державної влади або зміни конституційного ладу України шляхом насильства; посягання на територіальну цілісність держави, що загрожує зміною її кордонів; необхідності відновлення конституційного правопорядку і діяльності державних органів влади. Умови запровадження надзвичайного стану та його правове регулювання передбачені [158].

Військовий стан запроваджується в певних місцевостях або на всій території України у випадках оголошення стану війни, загрози військового нападу чи агресії. Для військового стану характерне значно більше обмеження прав громадян.

Навіть в умовах надзвичайного чи військового стану не можуть бути обмежені права і свободи людини та громадянина, передбачені у 18-ти статтях Конституції України. До них належать право громадян мати рівні конституційні права і свободи та рівність їх перед Законом [90, ст. 24], громадянин України не може бути позбавлений громадянства і права змінити громадянство [90, ст. 25], невід'ємне право на життя [90, ст. 27], право на повагу його гідності [90, ст. 28], право на свободу та особисту недоторканність [90, ст. 29], право направляти колективні чи індивідуальні письмові звернення або особисто звертатися до органів державної влади, місцевого самоврядування, посадових і службових осіб цих органів, що

зобов'язані розглянути це звернення та дати відповідь у встановлений законом термін [90, ст. 40]; право на життя [90, ст. 47]. Залишаються недоторканими право на правову допомогу [90, ст. 59], право знати свої права й обов'язки [90, ст. 57], право на відшкодування за рахунок держави чи органів місцевого самоврядування матеріальної та моральної шкоди, завданої незаконними рішеннями, діями чи бездіяльністю органів державної влади.

В умовах надзвичайного і військового стану, згідно з Конституцією України, ніхто не зобов'язаний виконувати явно злочинні розпорядження чи накази [90, ст. 60], ніхто не може бути двічі притягненим до юридичної відповідальності одного виду за одне «й те саме правопорушення» [90, ст. 61], особа вважається невинною у вчиненні злочину і не може бути кримінально покараною, доки її вину не буде доведено в законному порядку і встановлено обвинувальним вироком суду [90, ст. 62]. Особа не відповідальна за відмову давати покази або пояснення щодо себе, членів сім'ї чи близьких родичів, коло яких визначається законом [90, ст. 63]. Закони й інші нормативно-правові акти не мають зворотної дії в часі, крім випадків, коли вони пом'якшують або скасовують відповідальність особи.

За положенням Концепції національної безпеки України: «основними суб'єктами системи національної безпеки України є особа, суспільство, держава та її довкілля. Інструментом досягнення основної цілі функціонування системи національної безпеки України є державна політика національної безпеки. Формування цієї політики, її концептуалізацію, обґрунтування, планування, а також імплементацію здійснюють Президент України, Верховна Рада України, Кабінет Міністрів України. Головним інтегральним критерієм ефективності державної політики національної безпеки є досягнута захищеність прав і свобод особи від зовнішніх та внутрішніх загроз» [156]. Тобто, Концепція національної безпеки України формулює національні інтереси у внутрішньополітичній і міжнародній сферах, визначає конкретні загрози, а також завдання і напрями державної політики для захисту від них.

В законі «Про основи національної безпеки України» визначено, що: «основними напрямками державної політики з питань національної безпеки України у внутрішньополітичній сфері є:

- забезпечення неухильного додержання конституційних прав і свобод людини і громадянина, захист конституційного устрою, вдосконалення системи політичної влади з метою зміцнення демократії, духовних та моральних підвалин суспільства; підвищення ефективності функціонування політичних інститутів влади;

- створення дійових, у тому числі судових, механізмів захисту конституційних прав людини і основних свобод;

- забезпечення політичної стабільності, громадянського миру та взаєморозуміння в суспільстві, запобігання проявам екстремізму;

- забезпечення прозорості в діяльності державних органів, прийнятті управлінських рішень, інформованості населення, зміцнення на цій основі його довіри до владних інститутів;

- створення повноцінного, ефективно діючого місцевого і регіонального самоврядування;

- формування і вдосконалення політико-правових, соціально-економічних та духовно-культурних засад етнонаціональної стабільності, відпрацювання ефективних механізмів узгодження інтересів етнічних спільнот та розв'язання міжнаціональних суперечностей;

- забезпечення міжконфесійної стабільності та запобігання конфліктним загостренням на релігійній основі, недопущення протистояння різних церков, у тому числі щодо розподілу сфер впливу на території України» [157].

На структуру та зміст цього Закону на момент його прийняття суттєво вплинула практика роботи Ради національної безпеки і оборони України. Не маючи на початковому етапі законодавчо визначеної сфери діяльності та виходячи з конституційного положення, що людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються в Україні найвищою

соціальною цінністю, РНБОУ приймала до розгляду фактично необмежене коло питань від вирішення проблем забезпечення обороноздатності до врегулювання проблем житлово-комунального господарства, обігу спирту, алкогольних напоїв і тютюнових виробів та ін.

Суттєвим недоліком чинної редакції Закону «Про основи національної безпеки України» є те, що більшість його положень мають декларативний, а не нормативно-правовий формально-визначений характер. Закон у своїй основі має складатися з правових норм, які встановлюють загальнообов'язкові правила поведінки (права та обов'язки) учасників суспільних відносин. В іншому випадку створюються умови для суб'єктивної оцінки змісту норм та критеріїв їх виконання.

Прийняття у 2010 р. такого ж декларативного закону «Про засади внутрішньої і зовнішньої політики» лише ускладнило і так недосконале правове регулювання сфери національної безпеки. Зокрема, цим Законом запроваджувалося поняття «засади внутрішньої політики України у сфері національної безпеки і оборони». Перелік таких засад, визначений статтею 6 цього Закону, по суті являє собою уточнений концентрований перелік основних напрямів державної політики з питань національної безпеки, визначених статтею 8 Закону України «Про основи національної безпеки України». При цьому, розмежувати поняття «основи» і «засади» практично неможливо, а необхідність такого розшарування законодавчого регулювання сфери забезпечення національної безпеки викликає значні сумніви.

Так, слід зазначити, що законодавство визначає основи як «основні засади державної політики, спрямованої на захист національних інтересів і гарантування в Україні безпеки особи, суспільства і держави від зовнішніх і внутрішніх загроз в усіх сферах життєдіяльності», а засади як «забезпечення життєво важливих інтересів людини і громадянина, суспільства і держави, своєчасне виявлення, запобігання і нейтралізація реальних та потенційних загроз національним інтересам у зовнішньополітичній, оборонній, соціально-

економічній, енергетичній, продовольчій, екологічній та інформаційній сферах».

Крім того, основи національної безпеки передбачають захист не тільки від внутрішніх, а і від зовнішніх загроз, а засади визначені лише у сфері внутрішньої політики України у сфері національної безпеки.

Існування неузгодженостей між положеннями різних законів з питань забезпечення національної безпеки суттєво ускладнює процеси стратегічного планування та прогнозування, знижує ефективність функціонування сектору безпеки і оборони, його взаємодії з іншими суб'єктами, залученими до виконання завдань у відповідній сфері тощо.

З огляду на викладене вважається доцільним підготувати нову редакцію Закону України «Про основи національної безпеки України». Реалізуючи комплексний і системний підхід до удосконалення законодавства України у сфері забезпечення національної безпеки, слід виходити з того, що відповідний базовий закон має утворювати підґрунтя для формування підгалузі права національної безпеки в національній системі права. Його основними завданнями є:

- виокремлення складових національної безпеки у діяльності держави;
- впровадження єдиного, узгодженого механізму функціонування системи;
- забезпечення національної безпеки, у тому числі: забезпечення ефективної взаємодії та координації дій державних органів, інститутів громадянського суспільства та громадян у зазначеній сфері, впровадження системного підходу до планування, ресурсної підтримки та контролю виконання заходів щодо забезпечення національної безпеки;
- забезпечення ефективного функціонування сектору безпеки і оборони, який є основою системи забезпечення національної безпеки, у тому числі чітке визначення: поняття сектору безпеки і оборони;
- механізму управління ним у мирний час і у кризові періоди;
- порядку створення у разі необхідності допоміжних структур;

- порядку проведення комплексного огляду у секторі безпеки і оборони та прийняття нормативних документів за його результатами тощо.

У відповідності з положеннями базового закону мають формуватися і інші правові акти у сфері забезпечення національної безпеки.

Особливої уваги потребує визначення у Законі основних термінів. На сьогодні у чинній редакції Закону України «Про основи національної безпеки України» зміст терміну «національна безпека» визначено як «захищеність життєво важливих інтересів людини і громадянина, суспільства і держави, своєчасне виявлення, запобігання і нейтралізацію реальних та потенційних загроз національним інтересам» за широким переліком сфер державного управління. Не зважаючи на те, що визначення цього терміну у Законі сягає 16 рядків, воно охоплює лише визначені сфери діяльності, у той час, як перелік загроз національній безпеці, від яких держава має захищати себе, суспільство і кожного громадянина, забезпечуючи тим самим сталий розвиток, не є постійним. Вони весь час трансформуються, розширюються сфери їх впливу; до традиційних загроз додаються принципово нові, виникнення яких обумовлено розвитком науки і техніки, процесами глобалізації та іншими чинниками.

Отже, підхід до законодавчого визначення терміну «національна безпека» має бути змінений. Виходячи з того, що у сучасних умовах спектр загроз у безпековій сфері розширюється, доцільно не відмовлятися від широкого трактування відповідного терміну, але і не визначати перелік сфер, які це поняття має охоплювати. Такий підхід дозволяє оперативно вирішувати питання щодо запобігання, локалізації, нейтралізації нових загроз національній безпеці, не очікуючи на внесення відповідних змін до законодавства. Також у Законі доцільно визначити такі основні терміни, як національні інтереси, національні цінності, загрози національній безпеці, система забезпечення національної безпеки; сектор безпеки і оборони. (Визначення наведені вище).

На рівні закону не доцільно визначати загрози національній безпеці і основні напрями державної політики у сфері забезпечення національної безпеки, як це, зокрема, передбачено Законом «Про основи національної безпеки України» (статті 7 і 8). Для таких цілей існує Стратегія національної безпеки, яка повинна періодично уточнюватися. Це не лише відповідає передовому світовому досвіду, але є вимогою законодавства України (відповідно до статей 9 і 10 зазначеного Закону). Натомість цей базовий закон має визначати основні елементи системи забезпечення національної безпеки та принципи їх взаємодії у мирний час та у кризові періоди. Слід також звернути увагу на те, що припис Конституції України, яким передбачено, що «виключно законами України визначаються основи національної безпеки» (п.17 ч.1 ст.92), не означає, що таке визначення має здійснюватись лише шляхом прийняття одного закону. Це може бути зроблено шляхом внесення змін до Конституції та прийняття системи законів (пункти 1, 3 частини першої статті 85 Конституції України). Перелік основних сфер державної політики, правовідносини у яких мають визначатись виключно законами, визначений у низці пунктів частини першої статті 85 та статті 92 Конституції України. При підготовці проекту нової редакції Закону України «Про основи національної безпеки України» доцільно запропонувати такі підходи до визначення правової основи національної безпеки:

- правову основу у сфері національної безпеки України становлять Конституція, цей та інші закони України, міжнародні договори, а також інші нормативно-правові акти; - відповідно до базового Закону розробляється і затверджується Президентом України Стратегія національної безпеки України, у якій визначаються актуальні загрози національній безпеці і пріоритети державної політики у сфері національної безпеки і оборони на визначений період;

Стратегія національної безпеки України є основою для комплексного планування діяльності органів державної влади у сфері національної безпеки

і оборони, а також розробки інших документів, якими визначаються цілі, напрями і механізми діяльності органів державної влади у сфері забезпечення національної безпеки; - Стратегія національної безпеки України оголошується у Посланні Президента України до Верховної Ради України і є документом, обов'язковими для виконання; - Стратегія національної безпеки України періодично уточнюється з урахуванням змін у безпековому середовищі України.

На думку відомого правника В. Ортинського, Стратегія національної безпеки України – це офіційно визнана система стратегічних пріоритетів, цілей і заходів у галузі внутрішньої та зовнішньої політики, що визначають стан національної безпеки та рівень розвитку держави на довгострокову перспективу. Стратегія спирається на систему політичних установок держави щодо забезпечення національної безпеки та захисту національних інтересів України. Вона характеризує пріоритетні напрями у галузі внутрішньої та зовнішньої політики держави: – удосконалення політичної системи; – оптимізація державного управління; – консолідація зусиль і ресурсів на вирішення завдань соціально-економічного розвитку держави; – розширення можливостей держави в галузі оборони та безпеки; – розвиток нових технологій і підвищення конкурентоспроможності національної економіки; – дотримання ідеалів багатовікової вітчизняної культури та духовності українського народу; – підвищення рівня і якості життя громадян. У Стратегії сформульовано оцінку внутрішніх і зовнішніх загроз національній безпеці та стратегічних ризиків, що стримують вплив на сталий розвиток держави. Кардинально змінено принцип забезпечення національної безпеки, сформовано новий механізм реалізації консолідованих зусиль держави та суспільства, спрямований на забезпечення територіальної цілісності та незалежності держави в умовах агресії Росії [132].

Національна безпека забезпечується за допомогою досягнення пов'язаних між собою національних інтересів і стратегічних національних пріоритетів. До національних інтересів України належать: розвиток

демократії та громадянського суспільства; підвищення конкурентоспроможності національної економіки; забезпечення непорушності конституційного ладу, територіальної цілісності та суверенітету України; асоціація України і Європейського Союзу та вступ у НАТО, діяльність якого спрямована на підтримку стратегічної стабільності та взаємовигідних партнерських відносин. До стратегічних національних пріоритетів, насамперед, зараховано національну оборону, державну та громадську безпеку, пріоритети сталого розвитку, пов'язані із забезпеченням економічної безпеки – поліпшення якості життя громадян, економічне зростання, розвиток науки, створення нових технологій, розвиток освіти, охорони здоров'я та культура, екологія і раціональне природокористування, стратегічне партнерство з Європейським Союзом і НАТО [186].

Таким чином, вперше на офіційному державному рівні у Стратегії сталого розвитку «Україна–2020» одним із пріоритетів забезпечення національної безпеки визнано забезпечення гідних умов життя людини в Україні. Цим положенням підкреслено необхідність забезпечення соціальної та соціально-економічної стабільності в державі. Головний зміст пріоритету зовнішньої політики полягає у створенні сприятливих умов для сталого розвитку країни та забезпечення національної безпеки. Це означає, що Україна прагнутиме вибудовувати міжнародні відносини на принципах рівноправності та взаємовигідної співпраці, опори на міжнародне право, забезпечення надійної безпеки, інтеграції в європейські структури та в систему міжнародної безпеки, створеної НАТО. Однак для захисту своїх національних інтересів Україна проводитиме прагматичну зовнішню політику щодо Російської Федерації, яка виключає відтворення політичних, економічних і культурних відносин, що існували до 2014 р., до вирішення питання повернення до складу України Криму та виведення російських військ зі східних регіонів держави [154]. У Стратегії позначені організаційні напрями протидії загрозам національній безпеці: – створення єдиної державної системи профілактики злочинності, із моніторингом і

оцінюванням ефективності правозастосовної практики; – розроблення та використання спеціальних заходів, спрямованих на зниження рівня корумпованості суспільних відносин; – удосконалення структури та діяльності органів виконавчої влади, зокрема правоохоронних органів і спецслужб, зміцнення соціальних гарантій їхніх працівників; – розвиток системи виявлення та протидії глобальним викликам і кризам сучасності, серед яких міжнародний і національний тероризм, політичний екстремізм і етнічний сепаратизм; – науково-технічна підтримка правоохоронної діяльності; – прийняття на озброєння перспективних спеціальних засобів і техніки; – розвиток системи професійної підготовки кадрів у сфері правоохоронної діяльності; – зміцнення режиму безпечного функціонування підприємств критичної інфраструктури, об'єктів життєзабезпечення населення [132].

Наявність досконалого законодавства з питань забезпечення національної безпеки ще не є гарантією його безумовного виконання і належної реалізації його норм. До удосконалення законодавства України з питань забезпечення національної безпеки необхідно більш активно залучати академічні установи, вищі навчальні заклади, громадськість. Це сприятиме зростанню рівня сприйняття і підтримки суспільством державної політики у сфері забезпечення національної безпеки, забезпеченню належного громадянського контролю за її реалізацією, підвищуватиме ефективність застосування відповідного законодавства. Ефективність такої співпраці держави з громадянським суспільством підтверджується досвідом США. Так, у 2007 р. в країні вперше було прийнято Національну контррозвідувальну стратегію. У 2009 р. були внесені зміни до неї, згідно з якими були поставлені нові завдання, визначена нова роль розвідувальної спільноти і контррозвідувальних органів. На ці зміни миттєво відреагувала академічна і університетська спільнота. Протягом наступних півроку більше, ніж у двадцяти університетах США були підготовлені проекти відповідних

програм, у яких було запропоновані конкретні шляхи вирішення поставлених завдань і підготовки необхідного для їх виконання персоналу.

На думку В. Кременя «легітимність функціонування Ради національної безпеки і оборони України як координаційного органу з питань національної безпеки дає змогу створити відповідну нормативно-правову базу забезпечення політичної безпеки» [98, с. 64-65].

Автор вважає, що така нормативно-правова база повинна виконувати насамперед такі основні функції:

- регулювати взаємовідносини між суб'єктами забезпечення політичної безпеки (людина, суспільство, держава), визначати їх права, обов'язки та відповідальність;

- забезпечувати та координувати дії суб'єктів політичної безпеки;

- встановлювати порядок застосування засобів забезпечення політичної безпеки» [98, с. 64-65].

Також, науковець наголошує на тому, що «нормативно-правову базу з проблем політичної безпеки доцільно створювати в контексті існуючої нормативної бази національної безпеки в цілому. Конституція України, Концепція національної безпеки України створили необхідне правове поле для Концепції політичної безпеки України та відповідних заходів її реалізації. Цей документ повинен:

- враховувати основні положення міжнародних угод, які прийняті Україною і стосуються її безпеки як політичного утворення;

- визначати стратегію та основні принципи забезпечення політичної безпеки в Україні як складової національної безпеки. На другому рівні мають бути конституційні закони, де визначатимуться такі важливі складові забезпечення політичної безпеки, як принципи формування, побудови та діяльності владних структур усіх гілок влади.

В ієрархії нормативної бази системи політичної безпеки особливе місце саме на організаційно-управлінському рівні посідають Укази та Розпорядження Президента України, акти (постанови, декрети) Кабінету

Міністрів України. Вони є підзаконними і повинні видаватися з метою конкретизації та підвищення якості вирішення питань стосовно системи політичної безпеки. Міністерства й відомства у межах своєї компетенції та відповідальності на основі чинного законодавства з питань національної безпеки та безпеки в політичній сфері, а також згідно з рішеннями Президента України, Кабінету Міністрів України мають розробляти відомчі накази, інструкції, положення, спрямовані на реалізацію життєво важливих політичних інтересів громадян, суспільства, держави.

Важлива роль у системі законодавства України з питань національної безпеки належить актам нормативного та директивного характеру місцевих органів влади щодо питань забезпечення політичної безпеки осіб, громадських осередків, загальнодержавних інтересів на регіональному та місцевому рівнях. Це стосується, наприклад, забезпечення та захисту політичних, національних, культурних, релігійних прав і свобод, підтримання легального режиму політичної діяльності, мінімізації суспільних конфліктів на місцях, дотримання громадського порядку тощо.

Слід підкреслити, що система забезпечення політичної безпеки України є засобом інституціоналізації політичної діяльності з максимально високим рівнем відповідальності за рішення, які приймаються. Тому означена система належить до складних систем з високим рівнем організації: з одного боку, вона є підсистемою системи національної безпеки України, а з другого – передбачає власну ієрархічність, розгалуженість внутрішніх та зовнішніх зв'язків» [98, с. 64-65].

В Стратегії національної безпеки України від 8 червня 2012 року [161] «Україна у світі, що змінюється» визначено, що «нагальними завданнями політики національної безпеки є захист таких життєво важливих національних інтересів України:

- утвердження конституційних прав і свобод людини і громадянина, створення умов для вільного розвитку людини, реалізації її творчого потенціалу через різноманіття форм суспільної організації;

- захист державного суверенітету України, її територіальної цілісності, недоторканності державного кордону;

- створення конкурентоспроможної, соціально орієнтованої ринкової економіки та забезпечення підвищення рівня життя і добробуту населення;

- гарантування безпечних умов життєдіяльності населення, захисту і відновлення навколишнього природного середовища;

- збереження і розвиток духовних і культурних цінностей українського суспільства, зміцнення його ідентичності на засадах етнокультурної різноманітності.

Указом Президента України «Про контроль за діяльністю Служби безпеки України» від 22 жовтня 1998 р. затверджено засади здійснення контролю в цій сфері [155]. Основну увагу приділено заходам, спрямованим на посилення контролю, втілення нових форм його здійснення, в тому числі таких, яких раніше не було. Введено також спеціальну посаду – Уповноважений з питань контролю за діяльністю Служби безпеки України, який призначається Президентом України і йому підпорядковується. Уповноваженому надано широкі права в сфері контролю за діяльністю Служби безпеки України та її посадових осіб. Функції державної безпеки здійснюють також Управління державної охорони України та служба охорони об'єктів при МВС України.

Управління державної охорони України здійснює свою діяльність відповідно до Закону України «Про державну охорону органів державної влади України та посадових осіб» від 4 березня 1998 р., який визначає призначення державної охорони, її об'єкти, повноваження служби, порядок контролю й нагляду за її діяльністю. Управління надає державну охорону особам, які займають державні посади на строк їх повноважень: Президентів України, Прем'єр-міністрів України, Голові Верховної Ради, Голові Вищого господарського суду, Генеральному прокурору тощо. Воно забезпечує охорону глав іноземних держав, урядів та інших вищих посадових осіб іноземних держав у період їх перебування на території України.

Управління державної охорони України – центральний державний правоохоронний орган зі спеціальним статусом [151].

У здійсненні заходів безпеки об'єктів державної та інших форм власності в межах своїх повноважень беруть участь органи внутрішніх справ. Постановою Кабінету Міністрів України від 10 серпня 1993 року затверджено положення «Про державну службу охорони при Міністерстві внутрішніх справ» (у редакції від 15 серпня 2001 р.), згідно з яким вона забезпечує охорону відповідних об'єктів на договірних засадах [148].

Як зазначає О. Литвиненко: «Пошук надійних теоретичних засад організації системи стратегічного планування у сфері національної безпеки потребує її розгляду з погляду застосування найзагальніших політико-правових методів та інструментів діяльності держави, побудованих на базових принципах комплексності та системності і спрямованих на досягнення найвищого рівня національної безпеки. Відповідно до принципу комплексності політика у сфері національної безпеки згідно з Концепцією національної безпеки України (основами державної політики) має передбачати координацію зовнішніх та внутрішніх складників економічної, соціальної, екологічної, науково-технологічної, культурної, воєнної, інформаційної політики держави. Державну політику національної безпеки в системному розумінні доцільно розглядати на її стратегічному рівні, інакше увага зосереджуватиметься на окремих складниках національної безпеки та тактичних цілях, які можуть певною мірою не збігатися із загальнонаціональними стратегічними цілями» [26, с. 11].

Важливі функції у сфері безпеки Української держави здійснюють внутрішні війська. Відповідно до Закону України «Про внутрішні війська Міністерства внутрішніх справ України» від 26 березня 1992 року (назва в редакції від 31 жовтня 1995 р.) вони забезпечують охорону й оборону важливих державних об'єктів, перелік яких встановлює Кабінет Міністрів України, супроводжують спеціальні вантажі, здійснюють пропускний режим на охоронних об'єктах тощо [149].

Внутрішні війська України під час виконання покладених на них завдань безпеки мають широкі повноваження в застосуванні заходів впливу, в тому числі: затримувати громадян, перевіряти їхні документи, застосовувати заходи фізичного примусу, вогнепальну зброю, спеціальні засоби, бойову техніку тощо. Діяльність зазначених органів спеціального призначення в сфері безпеки України досить повно врегульовано законодавством і здійснюється під контролем держави й суспільства.

Можна погодитися з висновком В. Ліпкана, зробленим у навчальному посібнику «Безпекознавство»: «поки в Україні відсутня видимість, а тим більше практичний вихід застосування синергетичного підходу до формування правового поля забезпечення безпеки. І саме у цей, методологічно хаотичний час, вважаємо більш вірним і концептуально виваженим запропонувати наступну ієрархію документів, які б склали систему правового регулювання забезпечення безпеки. Це, передусім:

- Стратегія національної безпеки – основоположний документ, в якому викладаються стратегічні цілі України щодо становлення її в якості Європейського лідера, збільшення населення до 2050 року до 100 мільйонів осіб тощо.

- Концепція національної безпеки має забезпечувати вирішення тих чи інших проміжних завдань, які є у Стратегії.

- Доктрина формується на підставі Стратегії та Концепції і охоплює значно вужче коло суспільних відносин, які обмежуються конкретною сферою життєдіяльності людини. Вона розвиває і уточнює положення Стратегії та Концепції і носить більш предметний зміст, зміщаючи акцент не стільки на декларуванні та викладенні певних положень, скільки на окресленні конкретних механізмів вирішення цих проблем. Тому обов'язково має бути розроблено дерево доктрин національної безпеки, серед них можна назвати наступні: інформаційна, екологічна, фінансова, соціальна, енергетична, воєнна доктрина тощо» [102].

- До удосконалення законодавства України з питань забезпечення національної безпеки необхідно більш активно залучати академічні установи, вищі навчальні заклади, громадськість. Це сприятиме зростанню рівня сприйняття і підтримки суспільством державної політики у сфері забезпечення національної безпеки, забезпеченню належного громадянського контролю за її реалізацією, підвищуватиме ефективність застосування відповідного законодавства.

Висновки до розділу 2

Українська політична практика засвідчує, що технологія реалізації доктрин, стратегій та концепцій у сфері національної безпеки об'єктивно має інтегрувати всі складові політичної діяльності держави, враховуючи історичний досвід і сучасні реалії та виклики. Сьогодні нормативно-правове регулювання політичної безпеки проходить етап активного формування та динамічного розвитку.

Нормативно-правова база системи забезпечення політичної безпеки України, що включає сукупність різних законодавчих актів, закріплює юридичні основи її забезпечення, визначає систему безпеки і її функції, встановлює порядок організації і фінансування органів забезпечення безпеки, а також контролю і нагляду за законністю їх діяльності. Складовою національної безпеки є чинна система законодавства, що регламентує діяльність суб'єктів її забезпечення. Починаючи з другої половини 90-х років вище керівництво держави почало усвідомлювати важливість розробки та прийняття стратегій з питань забезпечення національної безпеки.

Розвиток безпекових структур, аналітично-дослідних центрів є ключовою передумовою забезпечення національної безпеки. Україна повинна стати частиною європейської системи захисту, щоб забезпечити свій суверенітет. Цей чинник, окрім усього іншого, визначає пріоритетність військово-політичних механізмів забезпечення національної безпеки порівняно з соціально-економічними. Але сьогодні, на жаль, є всі підстави

констатувати, що в Україні відсутня практика впровадження стратегічних планів, враховуючи гібридність сучасного світу. Потрібно констатувати, що в питаннях розробки і реалізації стратегічних планів, представники політичної еліти України політики не довіряють своїм попередникам і часто після приходу до влади призупиняють реалізацію вже розроблених конструкцій.

РОЗДІЛ 3

ЗАГРОЗИ ТА ВИКЛИКИ ПОЛІТИЧНІЙ БЕЗПЕЦІ УКРАЇНИ

3.1. Глобальні загрози та стратегічні ризики політичній безпеці України

Проблема політичної безпеки держави має важливе значення в контексті загального розвитку країни та реалізації її національних інтересів. Аналіз глобальних загроз та стратегічних викликів політичній безпеці, зумовлений тією обставиною, що дане поняття є базовим для формування концепції національної безпеки будь-якої держави. Розуміння сутності сучасних загроз та викликів сприяє методологічному обґрунтуванню завдань забезпечення політичної безпеки, зокрема, України.

Для виявлення впливу глобалізації на політичну безпеку держави треба ще раз акцентувати увагу саме на визначення політичної безпеки як такої. Вона означає безпеку всього політичного життя кожного громадянина, суспільства в цілому (політичних структур, відносин і діяльності), а також його сувору відповідність як конституційним нормам, так і прийнятим законам [115].

З точки зору внутрішніх умов вона означає стійкість політичної системи, що виражає корінні інтереси основних соціальних груп і забезпечує соціально-політичну стабільність суспільства, відсутність в ньому соціальних і політичних конфліктів. З такого розуміння політичної безпеки логічно впливають три найважливіші моменти.

По-перше, політична безпека означає стійкість та стабільність політичної системи, тобто, сукупності соціально-політичних інститутів, які здійснюють управління суспільством.

По-друге, політична безпека – це реалізація політичної системою базових інтересів основних соціальних груп з одночасним забезпеченням та збереженням соціально-політичної стабільності.

По-третє, політична безпека означає відсутність в суспільстві жорстких соціально-політичних конфліктів, або постійні і ефективні дії політичної влади, що спрямовані на мінімізацію деструктивного впливу на соціум таких конфліктів [115].

З точки зору зовнішніх умов політична безпека означає здатність органів державної влади відстоювати свої інтереси країни на міжнародній арені, забезпечувати її цілісність і суверенітет, активну участь в міжнародних відносинах.

На сучасному етапі, в науковому, політичному і громадському дискурсі сформувалося значна кількість епітетів, що характеризують нашу епоху як непередбачувану: «століття біфуркацій», «суспільство ризику», «період нестабільності», «світовий безлад», «епоха стратегічної нестабільності» або «глобальної історичної біфуркації» тощо [100].

Джерел невизначеності декілька, але, перш за все – це неповнота, недостатність знань про всі нюанси існування, функціонування, розвитку та взаємодій політичної системи певної держави. Інше джерело невизначеності – це випадковість, те, що в подібних умовах відбувається неоднаково, що заздалегідь не можна передбачити. Є й третя причина невизначеності – протидія. Тому, виходячи з вищесказаного, можна зробити висновок, що існує безліч сценаріїв і варіантів глобального розвитку [209].

Державна та світова системи безпеки зазнають радикальної трансформації. Головною тенденцією світового розвитку стала глобалізація. З одного боку, зростає взаємозалежність країн та регіонів, а з другого – посилюється розрив між багатими та бідними державами, загострюються соціально-економічні, соціально-політичні, етнокультурні суперечності всередині держав.

У світі, починаючи з кінця XIX ст. і до початку XXI ст. виникло багато змін, які вплинули на архітектуру та розвиток майже всіх країн.

По-перше, домонополістичний конкурентний капіталізм трансформувався у монополістичний капіталізм. По суті, зникла вільна

конкуренція. Транснаціональні корпорації зрослися з державами. Почався переділ світу в інтересах цих корпорацій. Ці зміни призвели до двох світових воєн і цілої низки воєн локальних.

По-друге, після Другої світової війни соціалістичний блок став реальною силою, яка впливала на політичні розклади в світі. Можливість експансії комуністичної ідеології, яка підтримувалась міццю пропаганди, технологічною та збройною допомогою СРСР багатьом країнам світу, змусила колективний Захід звернути особливу увагу на своїх трудящих та спрямувати зусилля на збільшення їх добробуту. Почалася ера «соціальних держав».

Але, і це треба констатувати, «соціальність» дається великою ціною для капіталістичної держави. З часом виникає необхідність занадто великих витрат. Швидко падає норма прибутку і занадто великі гроші треба спрямовувати в інфраструктуру. Для забезпечення загального добробуту корпораціям доводиться платити дуже високі податки на шкоду своїм доходам. Тому в 70-х роках західний капіталізм надійшов до несприятливої ситуації в своєму функціонуванні, найбільш яскравим симптомом цього була «нафтова криза».

Щоб вийти з цієї ситуації виробництва були винесенні в країни «третього світу». Тепер «соціальність» західних держав фінансувалася досить дешевою азіатською і африканською працею.

По-третє, до кінця ХХ століття відбулося відразу кілька подій. Під впливом зовнішнього тиску та накопичених внутрішніх дефектів радянський блок зруйнувався. Зникла «червона загроза», а значить і фактор, що змушував західний капітал миритися зі зниженою нормою прибутку та активно демонструвати свої переваги економічного, політичного, культурного характеру.

Діяльність транснаціональних корпорацій веде до руйнування структур соціальної держави в розвинених країнах і робить неможливим їх становлення в країнах, що в економічному плані менше розвинуті. Розвинені

держави поступово знімають з себе зобов'язання з підтримки соціального контракту – балансу інтересів власників капіталу і безпосередніх виробників. Вони скорочують соціальні гарантії або переводять виробництво в країни з більш дешевою робочою силою. Стосовно країн зі слабо розвинутою економікою, то для них така мобільність капіталу і виробництва має ще більш сумні наслідки. Оскільки вони не володіють необхідними економічними, політичними та інституційними ресурсами, єдиним способом самозбереження для них є максимальне здешевлення праці та блокування будь-яких процесів самоорганізації та протестного потенціалу класів, які є виробляючими.

По-четверте, великі країни «третього світу» почали вимагати більшої самостійності. А рівень життя, якій там значно підріс, привів до того, що праця у цих країнах не така вже дешева, а це знову призвело до зниження норми прибутку.

Результатом цього стало те, що у світі більше не залишилося регіонів, куди західний капітал міг би скидати витрати і соціальну напруженість зі своїх країн. Період екстенсивного зростання закінчився. Звідси різке охолодження відносин між США і ЄС, і як наслідок – «Брексіт» в самому ЄС.

Традиції колективного Заходу жити у борг, призвели до того, що зовнішні і внутрішні борги в країнах «золотого мільярда» стали позамежними і всерйоз гальмують їх економіки.

Масштабні зміни, що відбулися протягом ХХ – на початку ХХІ ст. у міжнародній системі, зокрема, припинення протистояння соціально-політичних систем, установлення монополярного світоустрію, зростання рівня загрози для регіональної та глобальної безпеки з боку міжнародного тероризму та організованої злочинності, висунули на перший план проблеми формування та функціонування системи міжнародної безпеки [205].

Параметри політичної глобалізації визначаються кризою потенціалу окремих держав, зростанням проблем планетарного масштабу, виникненням

нової політичної культури, яка характеризується широким поширенням і сприйняттям загальносвітових цінностей та інтересів. Відзначається безпрецедентне кількісне зростання міжнародних організацій, збільшення числа і посилення ролі національних і міжнародних неурядових організацій в світовій політиці. М. Шумілов, посилається на М. Уотерса, який відмічав, що «важливою і різною рисою політичної глобалізації є те, що ні в одній своїй області вона не досягла того високого рівня, який спостерігається, наприклад, в глобалізації фінансових ринків. Політична глобалізація найбільш просунута в сферах міжнародних відносин і політичної культури. Однак держава відчайдушно чинить опір, чіпляється за свій суверенітет і до сих пір залишається важливим фактором у вирішенні проблем ... Держава може тому з'явитися останнім бастионом опору тенденціям глобалізації та ключовим індикатором її кінцевої ефективності. Якщо держави переживуть глобалізацію, їй важко буде вважати тією силою, якій вона здається в даний час» [210].

Зигмунд Бауман вважає, що економічна глобалізація і політична фрагментація світу – «це не конкуренти, що переслідують протилежні цілі, а союзники і учасники однієї змови. Інтеграція і роздробленість, глобалізація і територіалізація - це взаємодоповнюючі процеси. Точніше, це дві сторони одного процесу: процесу перерозподілу суверенітету, влади і свободи дій в світовому масштабі, каталізатором (але ні в якій мірі не причиною) якого став радикальний стрибок у розвитку технологій, що пов'язані зі швидкістю. Збіг і переплетення синтезу і роздроблення, інтеграції і розпаду – це явище аж ніяк не випадкове, і змінити цю ситуацію вже неможливо» [9].

Д. Маркович розглядає глобалізацію політичного життя «у взаєминах між окремими державами, в ході яких держави, що володіють меншим капіталом, втрачають частину свого суверенітету на користь тих держав, які є власниками концентрованого капіталу в міжнародних, глобальних масштабах. У цьому сенсі говорять про новий світовий порядок, який сформувався після закінчення «холодної війни», зі зникненням біполярного

поділу світу і висуненням США як провідної економічної і політичної сили сучасного світу ... держави, чії економічні суб'єкти не є носіями концентрованого капіталу («периферійний капіталізм») стають на глобальному рівні залежними від транснаціональних компаній, а політично підпорядковуються країнам «централізованого капіталізму» [54].

Сьогодні у науковому дискурсі багато дослідників стверджують про повне розмивання змісту національних інтересів, оскільки нові суб'єкти світової політики вже йдуть на зміну державам. На їхню думку, глобалізація не залишає місця для національних інтересів, замінює їх інтересами світового громадянського суспільства. Головним елементом цих інтересів стає забезпечення прав і свобод особистості, особливо в країнах з авторитарними політичними режимами.

Розвиток світової політичної системи початку XXI століття надає серйозний виклик державному суверенітету. Відбувається розмивання меж між «внутрішніми» і «зовнішніми» політичними, економічними, інформаційними та іншими процесами. Держави змушені рахуватися, з одного боку, з міжнародними урядовими організаціями та інститутами, з іншого – зі своїми ж внутрішньодержавними регіонами, а також з численними неурядовими організаціями. Якщо раніше внутрішньодержавні регіони прагнули впливати лише на внутрішньополітичні процеси, а міжнародні організації – на ті питання, які обмежувались зовнішньополітичною сферою, то тепер ситуація змінилася. Міжнародні організації та інститути все активніше втручаються у внутрішньополітичні питання, такі як врегулювання конфліктів, дотримання прав людини, визначення фінансової політики держав тощо, а внутрішньодержавні регіони прагнуть до зовнішньополітичної діяльності, іноді нарівні з центральною владою, тим підтверджуючи обґрунтованість тези про зростаюче взаємопроникнення внутрішньої і зовнішньої безпеки. Втручаючись «зверху» у внутрішні конфлікти, наднаціональні організації та інститути все частіше підривають прерогативи державного суверенітету.

До цього слід додати діяльність Міжнародного валютного фонду, який диктує державам виконання своїх «правил гри», Світової організації торгівлі, в рамках якої держави повинні вести переговори не тільки одна з одною, але і з національними групами тиску, а також з політичними партіями та іншими інститутами, міжнародного суду в Гаазі, який виносить вирoki політичним діячам незалежних держав. Крім того, зустрічається і добровільне обмеження свого суверенітету державами. Це – передача його частини в розпорядження комунітарних структур країнами, що інтегруються.

Держави в таких умовах обмежені жорстким набором міжнародних принципів, правил, норм і інститутів і тим фактом, що у взаємозалежному світі навіть найсильніші в політичному і економічному аспектах держави покладаються на спільні дії, які обмежують їх владу і передають вплив іншим. Прикладом, що свідчить про вплив деяких наднаціональних структур, може служити діяльність Європейського Союзу.

Наразі можемо констатувати, що особливість даного періоду полягає в тому, що на зміну домінант глобальної загрози прийшла маса потенційних загроз меншого масштабу, але при цьому досить серйозних за своїми наслідками для міжнародного миру й стабільності, таких, що зачіпають інтереси багатьох держав. За таких умов створення ефективної системи міжнародної безпеки вимагає об'єктивної, безпомилкової оцінки можливих внутрішніх і зовнішніх, воєнних та невоєнних загроз. Серед невоєнних загроз найбільш небезпеку для європейських країн можуть становити:

- розвиток економічної кризи в країнах, які входили до складу СРСР, також у східноєвропейських держав;
- зростання безробіття;
- екологічні негаразди, пов'язані з порушенням природного середовища у великих районах як на заході, так і на сході Європи;
- поширення нових видів наркотичних засобів;

- поширення нових видів захворювань, які важко піддаються лікуванню (СНІД, атипова пневмонія тощо);
- демографічний спад;
- неконтрольована міграція з країн «третього світу» [11, с. 34-39.1, 38].

У зв'язку з цим виникає питання, яке місце політична безпека займає в загальній системі національної безпеки держави?

Пріоритетність того чи іншого виду національної безпеки (політичної, економічної, соціальної, екологічної, військової тощо) визначається об'єктивними факторами:

- ступенем потреби громадян в цьому виді безпеки;
- наростаючою вразливістю громадян і стратегічно важливих об'єктів від даного виду небезпек;
- наявністю широкого кола надзвичайних небезпек, яким повинна протистояти дана система безпеки.

За цими показниками політична безпека висувається на одне з перших місць в системі національної безпеки.

Можна з упевненістю констатувати, що протягом всієї історії посилюється визначальна роль влади, держави, політичної системи, політики в забезпеченні добробуту суспільств, соціально-економічного та культурного розвитку, підтримці внутрішнього порядку, управлінні країною, здійсненні вигідної взаємодії з іншими державами, зміцненні миру в усьому світі. Руйнування або довільна зміна влади і політики ведуть до найбільших негативних наслідків.

Істотно збільшується ціна політичних помилок, політичних прорахунків і ризиків в політиці. Велику небезпеку становлять собою зростаючий радикалізм, експансіонізм, жорстокість, антигуманізм тощо.

По-друге, влада і її органи стають більш уразливими для проникнення в них зловмисних елементів і сил, шкідливі можливості яких також суттєво зростають, а саме, впливу на державну політику з боку внутрішніх та

зовнішніх політичних акторів, підтримки націоналістичних і сепаратистських рухів, постачання їх зброєю, фінансування бойових дій будь-яких воєнізованих формувань в зонах збройних конфліктів та воєн.

Застосування в державному управлінні, зокрема, силовими структурами, комп'ютерних та інформаційних систем відкриває можливості для електронного проникнення злочинності у владу, деструктивних дій внутрішніх і зовнішніх екстремістських сил, яке може обернутися політичними рішеннями і діями, здатними завдавати соціуму і громадянину нечувані біди, спотворювати волевиявлення народу на виборах і референдумах, породжувати транспортні, інформаційні та інші катастрофи тощо, і, нарешті, викликати глобальний хаос.

По-третє, у сучасному світі загострюється боротьба за владу, впливи, ресурси як всередині держав, так і на світовій арені, що може викликати небезпечні результати (політичні кризи, війни і конфлікти, конфронтації різних соціально-політичних сил тощо).

По-четверте, проблема політичної безпеки загострюється ще й тим, що істотно зросли сили та можливості влади у порівнянні зі здатністю народу впливати на неї в потрібному напрямку. Зараз все чіткіше просліджується світова тенденція ослаблення здатності народів, товариств, опозиції, громадян захищатися від влади і політики, визначати її устрій і поведінку, виправляти, своєчасно замінювати некомпетентну владу, змушувати її діяти відповідно до загальнонаціональних інтересів.

У сучасній науці створюються спроби визначити показники політичної безпеки:

- відсутність перешкод і притиснення політичних прав і свобод громадян;
- відповідність державно-політичного устрою національним інтересам;
- політична міць і геополітичний статус країни;
- наявність політичної опозиції;

- ефективність політики і державного управління, що виражається в здатності енергійно долати кризи, забезпечувати відновлення та сталий розвиток;
- довіру і добровільну підтримку влади більшістю суспільства;
- оптимальна політична стабільність.

Політичні ризики - це певні явища, процеси, дії, які здатні підірвати владу, правовий порядок, викликати хаос, міжусобиці і конфлікти, викликати загальну деградацію, втрату національної незалежності, послабити і зруйнувати державу, позбавити громадян політичних прав і свобод, звести нанівець можливості народу, суспільства, опозиції впливати на владу.

Це, перш за все, конфронтаційні дії одних соціально-політичних суб'єктів проти інших (держав, їх структур, соціальних груп, політичних партій, політичних еліт, громадян тощо), в боротьбі за владу (світову та внутрішню). Але треба враховувати такі процеси, як зростання злочинності, тероризму, наркоманії тощо. Тобто, неполітичні явища, розростаючись, можуть стати політичними.

У найзагальнішому плані політичні небезпеки та загрози можна звести до наступних:

- небезпеки для політичної сфери, що йдуть від інших сфер суспільного життя - економіки, соціальної структури і соціальних відносин, шкідливих духовних процесів тощо;
- небезпеки для економіки, соціальних відносин, військової безпеки та ін., що впливають з політичної сфери;
- небезпеки, що виникають зсередини політичної сфери, для самої себе.

У сучасному світі все більшого значення набувають економічні та інформаційні аспекти забезпечення безпеки. Економічна криза в умовах глобалізації світової економіки може в лічені години дестабілізувати народне господарство країн, розташованих одна від одної за тисячі кілометрів. Важко уявити собі й можливі наслідки порушення функціонування інформаційних

мереж, бо інформація — важливий економічний, політичний та соціальний ресурс. Нерозв'язані глобальні проблеми сучасності — екологічна, енергетична, продовольча — також наповнюють новим змістом поняття міжнародної безпеки [60, с. 201]. Наростає потенціал конфліктності, пов'язаний зі збільшенням розриву між багатими і бідними країнами, політичним і релігійним екстремізмом, агресивним націоналізмом, сепаратизмом і збереженням територіальних претензій, посиленням релігійної нетерпимості та ксенофобії, високим рівнем терористичної активності і транснаціональної організованої злочинності, розповсюдженням зброї масового знищення та неконтрольованим поширенням матеріалів і технологій, які можуть бути використані для виробництва такої зброї [119, с. 215].

Сьогодні до зовнішніх чинників варто зарахувати насамперед глобальні тенденції, які потенційно є джерелами загроз національній безпеці. До них належать, наприклад, загострення конкуренції між світовими центрами сили, причому нерідко порушуються норми міжнародного права, застосовується силовий тиск; спостерігаються спроби держав вирішувати свої проблеми за рахунок інших, неспроможних ефективно захищати власні національні інтереси; криза міжнародної системи безпеки, що ґрунтується на ялтинсько-гельсінських принципах, розмивання системи міжнародних угод у галузі стратегічної стабільності, послаблення ролі міжнародних безпекових інститутів; невизначеність засад нової міжнародної системи безпеки, що у комплексі з недосконалою системою міжнародного права уможлиблює безкарне застосування сили на міжнародній арені для реалізації власних інтересів; наявність самопроголошених квазідержавних утворень на територіях суверенних держав, поява небезпечних прецедентів визнання деяких з них іншими державами, що стало стимулом для процесів регіонального сепаратизму; поширення тероризму, піратства, наркобізнесу, незаконної торгівлі зброєю і ядерними матеріалами, транскордонної організованої злочинності, відмивання брудних грошей, незаконної міграції,

торгівлі людьми, кіберзагроз та ін. До внутрішніх чинників загрози національній безпеці можна віднести такі: корумпованість державних інститутів, їх неспроможність надавати адекватні відповіді на виклики сучасності, криза суспільної довіри до них; низька дієвість існуючих механізмів підготовки, прийняття та виконання державних рішень; недосконалість правового регулювання суспільних відносин; системні недоліки у функціонуванні судової системи, що підривають довіру населення до держави і права, обмежують захист прав і свобод громадян, загрожують законним інтересам господарюючих суб'єктів; неадекватність реагування державних органів на конфліктні заострення у сфері політичних, економічних, соціальних, міжетнічних, міжконфесійних відносин, радикалізацію суспільних настроїв і поширення проявів екстремізму, зокрема інспірованих ззовні; відчутне погіршення стану економічної безпеки, критичне зростання рівня загроз енергетичній безпеці та ін. [135].

В сучасний час неймовірного розвитку інформаційно-комунікативних технологій та сучасна інформаційна діяльність можуть зламати будь-яку внутрішню стабільну державу, навіть не виказуючи зовнішньої агресії (наприклад, у разі світової ядерної катастрофи можуть бути знищені десятки нейтральних країн). З другого боку, міжнародна сфера може стати надійним фактором внутрішньої безпеки держави. Комп'ютеризація та інформаційна революція відкрили шлях для науково-технічної революції у військовій справі. Впровадження нових технологій суттєво змінило характер та можливості звичайної зброї, системи розвідки та керування військовими діями, привело до створення високоточної зброї, розширило можливості військових дій на відстані та ін. Зростає значення якості зброї, яке складно компенсувати її кількістю. Все більшим стає розрив між передовими у технологічному плані країнами та іншим світом. Такий стан справ об'єктивно стимулює відсталі у науково-технологічному відношенні країни або приєднуватися до коаліцій високорозвинених країн або шукати проти

ваги у сфері «зброї для бідних», якою сьогодні є зброя масового знищення [60, с. 201].

При створенні нової системи безпеки у Європі варто також брати до уваги стан сусідніх з Європою регіонів, характер воєнних та невоєнних загроз, здатних дестабілізувати мир. У цілому оцінка характеру можливих загроз, передусім воєнних, повинна спиратися на такі висновки. По-перше, зростає небезпека внутрішньодержавних конфліктів. По-друге, міждержавні війни на європейському континенті у майбутньому малоімовірні. По-третє, зберігається загроза для всіх держав за межами європейського континенту, головним чином, з боку тоталітарних режимів Близького Сходу й Азії. Загалом традиційними джерелами воєнної небезпеки є прагнення до гегемонії, перевага в стратегічних та ядерних озброєннях, експансіонізм, який притаманний окремим державам.

З'явилися й нові виклики та загрози стабільності та сталому соціально-економічному розвитку в суспільстві. На рівень безпеки на сучасному етапі світового суспільно-економічного розвитку впливають такі світові загрози як тенденція до зростання кількості локальних конфліктів, розширення міжнародного тероризму, для якого не існує кордонів, формування могутніх незаконних збройних формувань, розкрадання ядерних матеріалів і поширення ядерних технологій, наявність стратегічних озброєнь в агресивних сил. Також глобалізуються процеси організованої злочинності і розповсюдження етнічних конфліктів [212].

Загроза національним інтересам України – обумовлене природною, зовнішньополітичною, внутрішньополітичною та будь-якою іншою ситуацією виникнення реальної можливості заподіяння шкоди її національним інтересам, або закладення виразної тенденції до такого виникнення. Виклики – це прояви природної, зовнішньополітичної, внутрішньополітичної або будь-якою іншої ситуації, які породжують загрози національним інтересам України, чи обумовлюють потребу в адекватних діях держави з компенсації цих загроз [92].

Сподівання початку 1990-х років на рішучий прорив до нової, більш безпечної системи світового устрою, поки не ствердились. На зміну загрози тотального ядерного знищення цивілізації прийшли нові загрози і виклики, загострились проблеми забезпечення безпеки, що зумовлені глобалізацією. Це тероризм і сепаратизм; національний, релігійний та інші форми екстремізму; торгівля наркотичними засобами і організована злочинність; регіональні конфлікти та загроза поширення зброї масового знищення; фінансово-економічні кризи; екологічні катастрофи і епідемії. Всі ці проблеми існували й раніше, однак в епоху глобалізації, коли світ став більш взаємопов'язаним та взаємозалежним, вони швидкими темпами почали набувати універсального характеру, реально загрожуючи регіональній, а нерідко й міжнародній безпеці та стабільності, втручаючись у повсякденне життя мільярдів людей [11, с. 35].

Отже, однією з найважливіших проблем сучасності є гарантування політичної безпеки. Системи міжнародних відносин, яка склалася під час холодної війни, вже не існує, натомість на її місці формується нова геополітична реальність. Трансформація наприкінці ХХ століття понять національної безпеки та міжнародної безпеки, самої сутності явищ, які стоять за цими поняттями, – це загальноновизнаний і прийнятий факт як для наук, які вивчають міжнародні відносини та право, так і для самої міжнародної практики. Незалежно від теоретичних та ідеологічних підстав вчені, експерти та політики говорять про зміну загроз міжнародній безпеці, появи принципово нових загроз, які не підпадають під жодне із раніше прийнятих визначень. З'явилися нові аспекти міждержавної безпеки: інформаційна агресія, а також інформаційна війна, гібридна війна, фінансова інтервенція і багато інших, визнані і невизнані на міжнародному рівні загрози, які можуть фундаментально порушити внутрішній устрій держави, аж до позбавлення суверенітету.

На сьогоднішній час на зміну домінанті глобальної загрози прийшла маса потенційних загроз меншого масштабу, але при цьому досить серйозних

за своїми наслідками для міжнародного миру й стабільності, таких, що зачіпають інтереси багатьох держав. На підставі наведеного слід констатувати, що за останні роки світ в цілому, так і національні держави, зіткнулись з низкою нових викликів, які створюють загрозу безпеці, розвитку та благополуччю громадян. Водночас не кожна система національної безпеки держави може продемонструвати свою стійкість перед обличчям цих викликів.

Враховуючи вищезазначене, стратегічними викликами політичній безпеці України наразі є наступні:

- комерціалізація політики, перетворення її на інструмент політичного тиску;
- надмірна політизація громадського життя на фоні зростаючої політичної пасивності й апатії більшості населення;
- низький рівень політико-правової культури громадян;
- відчуження народу від влади, зменшення можливостей впливу виборців на своїх представників;
- відсутність конструктивної опозиції;
- зловживання маніпуляційними технологіями у політичній сфері;
- недостатня професійна підготовка частини українських політиків;
- високий рівень корупції в системі органів державної влади;
- відсутність політичної відповідальності державних діячів та вищих посадових осіб на фоні слабких демократичних традицій та нерозвинутого громадянського суспільства в Україні;
- регіональний політичний сепаратизм;
- конфлікти на етнічному ґрунті;
- низька ефективність державного контролю за виконанням прийнятих рішень тощо [94, С. 75].

В умовах незалежного розвитку до вищеназваних загроз додалася ціла низка «векторів розмежування» української спільноти за різними ознаками: соціальними, політичними, ідеологічними. Зокрема, актуальною є небезпека

розмежувань населення України за політичними ознаками, викликана диспропорційною підтримкою політичних таборів у різних регіонах України. Тому результати виборів, формування на їх основі уряду та ухвалення тих чи інших засад державної політики може сприйматися значною частиною населення як «перемога» чи «поразка» певних територіальних спільнот [170, с. 566].

Характерною ознакою сучасних міжнародних відносин є посилення суперництва за перерозподіл сфер впливу між провідними світовими воєнно-політичними силами, особливо на пострадянському просторі. Здійснення зваженої внутрішньої та зовнішньої політики сучасної України ускладнюється певною мірою через підвищений інтерес до України з боку європейських держав, що обумовлений її геополітичним розташуванням. Очевидна наявність різновекторних інтересів найвпливовіших світових держав, що особливо небезпечно в умовах позаблокового статусу України. Членство України в ООН, ОБСЄ, Раді Європи, партнерські відносини з НАТО і ЄС не створюють надійних механізмів захисту національної безпеки. Гарантії, отримані Україною у 1994 році у зв'язку з відмовою від ядерної зброї, інституційно не оформлені і фактично не виконуються.

Загрозами політичній безпеці є реальні впливи, специфічні соціальні явища, процеси, які ускладнюють або унеможливають реалізацію національних політичних інтересів і створюють небезпеку для суверенітету нації та свободи особистості, здатні підірвати стійкість легітимної політичної влади, змінити насильницьким шляхом конституційний лад певної держави, позбавити громадян і суспільство здобутих політичних прав і свобод, різко зменшити або ліквідувати можливості конструктивного опанування влади з боку громадськості та опозиції. Тоді як під поняттям «виклик» слід розуміти проблему, що набула з певних причин та у певний відрізок часу сильного звучання і загострено сприймається політичною елітою, має важливе, пріоритетне значення. Виклики не мають чіткого механізму розв'язання, проте ще не вимагають негайного втручання [12, с. 61].

Вплив глобалізаційних процесів на становлення і розвиток України за роки її незалежності був доволі чутливим. Виклики глобалізації для нашої держави набули особливо загрозливого характеру та потребують негайного подолання. Отже, проблема забезпечення економічної безпеки України набуває нового суттєвого змісту. Для створення ефективного механізму запобігання негативним наслідкам глобалізації та їх нейтралізації необхідним є визначення основних загроз економічній безпеці України. Поряд із виникненням і формуванням нових джерел та умов розвитку глобалізація створює виклики економічній безпеці держави. У сучасних умовах без урахування цих викликів неможливо забезпечити стабільний розвиток та конкурентоспроможність національної економіки будь-якої країни.

Заслуговує на увагу думка Н.Пашиної, що «Україна є лімітрофом у трьох вимірах. У геополітичному вона опинилася між НАТО і Росією. В економічному – між країнами з переважно ринковою, економікою Заходу і державно-монополістичною під контролем нового правлячого класу економікою Росії. У духовно-моральному – між тоталітарно-моноідеологічним минулим і багато в чому невизначеним майбутнім у формі фактично лише ідеї про правову, демократичну, соціально орієнтовану державу». Лімітрофне становище автор визначає як проміжне. «Якщо народ «лімітрофа» не укорінюється в структуру якоїсь регіональної цивілізації, то його самоутвердження у формі незалежної держави залишається проблематичним, як проблематично здійснити і створення своєї консолідованої локальної цивілізації» [137, С. 261-262].

Найбільш актуальними викликами глобалізації, які створюють численні зовнішні загрози політичній безпеці через економічну безпеку держави, є такі:

1. Нестабільність світової фінансової системи, яка супроводжується незбалансованістю світової торгівлі та інвестиційних потоків між найбільшими економічними центрами світу. Дестабілізують світову фінансову систему також велика тривалість періодів дефіцитної бюджетної

політики передових країн, різкі коливання курсів світових валют, відсоткових ставок та індексів фондових ринків [106]. Усі перелічені фактори дають змогу стверджувати, що загрозу зазнає економіка кожної країни. Не є виключенням й Україна.

2. Розширення світових ринків для певних видів продукції, товарів і послуг. У таких умовах виникає гостра проблема збереження переваг глобальних ринків для забезпечення достатнього простору для розвитку ресурсів національних ринків. Таким чином, розширення світових ринків окремої продукції в умовах глобалізації, з одного боку, повинне приносити економічну вигоду країні, з іншого – є викликом глобалізації, що може спричинити загрозу економічній безпеці [106].

3. Поширення кризових явищ у масштабах світової економіки, які створюють негативні впливи на національні економіки [70, с. 100–101]. Остання фінансова криза, що розпочалася у вересні 2008 р. з банкрутства великих фінансових установ у США, швидко переросла у глобальну кризу, що призвело до банкрутства декількох європейських банків, падіння різних біржових індексів і вартості акцій та товарів по всьому світу, створивши загрози економічній безпеці країн.

4. Експансія передових країн світу. Глобалізація посилює вплив зовнішніх факторів розвитку. Особливо відчують зовнішній вплив викликів глобалізації країни з перехідною економікою. Часто це супроводжується тим, що високорозвинені країни безперешкодно потрапляють на ринки найбільш слабких країн, руйнуючи місцеву промисловість та експортуючи чужі соціокультурні цінності [106].

5. Дефіцит ресурсів для розширеного розвитку. У сучасних умовах розвитку світового енергетичного ринку існує низка проблем, безпосередньо пов'язаних з енергетикою, яка є однією з ключових галузей економіки. Швидкі темпи зростання економік передових країн світу без тривалої відповіді з боку інших держав – виробників енергоносіїв уже спровокували зростання цін на паливо та викликали істотні зміни у структурі споживання

населення в більшості країн світу. Нині бідні регіони світу залишаються без доступу до базових енергетичних послуг. Окрім того, дедалі гострішими стають екологічні проблеми [99, с. 59-64].

Внутрішніми факторами економічної безпеці в сучасних умовах виступають:

- нестійкість економічного зростання;
- недостатні темпи відтворювальних процесів та подолання структурної деформації в економіці;
- критична залежність національної економіки від кон'юнктури зовнішніх ринків, низькі темпи розширення внутрішнього ринку;
- низька питома вага продукції з високою часткою доданої вартості;
- високий рівень тінізації економіки.

В період фінансово-економічної кризи особливої актуальності набуває забезпечення фінансової безпеки. Розлад фінансів держави призводить до втрати внутрішньої і зовнішньої платоспроможності, нестабільності національної грошової одиниці, зниження доходів населення та активів суб'єктів господарювання. Зазначені й інші негативні наслідки кризових явищ в економіці мають місце на сучасному етапі інтеграції України у світове господарство. Відповідно, і масштаби цих наслідків можуть бути глобальними, тому основними загрозами фінансовій безпеці України сьогодні є:

- втрата фінансової самостійності у вирішенні соціально-економічних питань та власної фінансової інфраструктури;
- обмеження доступу держави до зарубіжних ринків;
- розбалансованість бюджету в умовах дефіциту фінансових ресурсів держави;
- значний рівень доларизації економіки в умовах зростання зовнішнього боргу держави;

- нераціональний розподіл банківською системою кредитних ресурсів у стратегічно важливі види економічної діяльності;
- нарощування загальної суми державного боргу [31].

Нині істотне занепокоєння викликає надмірна залежність України від зовнішньоекономічної кон'юнктури, недостатній розвиток внутрішнього ринку та постійне погіршення стану зовнішньоторговельного балансу. Така тенденція зберігається з 2008 р. внаслідок зростання від'ємного сальдо у торгівлі товарами до \$18,5 млрд., мінеральними ресурсами – до \$18,4 млрд., продукцією хімічної промисловості та полімерними матеріалами – до \$5,4 млрд., машинобудування – до \$15,7 млрд. [201].

Енергетична залежність України від імпорتنних поставок енергоресурсів (нафти та природного газу) останніми роками становила понад 60% загального обсягу використовуваного палива. Фактично єдиним постачальником цих ресурсів для України є Російська Федерація. Як показує світовий досвід, країна не може проводити виважену незалежну політику, якщо вона імпортує понад третину стратегічно важливих енергоресурсів. Отже, основною загрозою енергетичній безпеці України є неприпустимо велика енергетична залежність від імпорту нафти і газу, тому енергетична безпека є досить уразливим складником економічної безпеки національної економіки України. Практично з усіх найважливіших соціальних показників світового цивілізованого розвитку Україна продовжує перебувати в небезпечній зоні. Довготривала невирішеність соціальних проблем у переважній частині українського суспільства сьогодні виступає одним з основних чинників виникнення та розвитку низки загроз соціальній безпеці України.

Автор погоджується з думкою дослідників, що в основі сучасного суспільно-політичного та економічного устрою України лежить приватна власність, але не європейського, цивілізованого плану, де існує високий відсоток заробітної плати у структурі собівартості продукції, де різниця між заробітною платою керівників і найманих працівників законодавчо

закріпленим чином не перевищує цифру 1:10. В Україні ці пропорції в рази відрізняються, панує кланово-олігархічний капітал і вітчизняні олігархи, особливо з південно-східних регіонів, які приватизували за безцінь підприємства найприбутковіших і важливих секторів економіки, увійшли в число найбагатших в Європі. Цей кланово-олігархічний капітал зрісся з місцевою та столичною владою, криміналітетом, тим самим поставив суспільство за межу виживання. Таким чином, через об'єктивні та суб'єктивні причини Україною втрачені шанси увійти в групу розвинених країн, а все більше ресурсів сконцентрувалися в руках відносно не чисельної групи населення[123, С.84].

Аналіз соціального стану українського суспільства свідчить, що основними загрозами соціальній безпеці є:

- високий рівень бідності;
- соціальна нерівність та висока диференціація доходів населення;
- погіршення стану фізичного здоров'я населення;
- низький освітньо-професійний рівень населення;
- демографічний стан держави;
- продовольче забезпечення населення [171].

В Законі України «Про основи національної безпеки України» сказано, що «Держава намагається протидіяти зазначеним загрозам через: забезпечення неухильного додержання конституційних прав і свобод людини і громадянина, захист конституційного устрою, вдосконалення системи політичної влади з метою зміцнення демократії, духовних та моральних підвалин суспільства; підвищення ефективності функціонування політичних інститутів влади; забезпечення міжконфесійної стабільності та запобігання конфліктним загостренням на релігійній основі, недопущення протистояння різних церков, у тому числі щодо розподілу сфер впливу на території України; створення дійових, у тому числі судових, механізмів захисту конституційних прав людини і основних свобод; забезпечення політичної стабільності, громадянського миру та взаєморозуміння в суспільстві,

запобігання проявам екстремізму; забезпечення прозорості в діяльності державних органів, прийнятті управлінських рішень, інформованості населення, зміцнення на цій основі його довіри до владних інститутів; створення повноцінного, ефективно діючого місцевого і регіонального самоврядування та іншими засобами [156].

На думку автора, незважаючи на існуючу законодавчу базу и певні намагання держави запобігати загрозам та ризикам, можна констатувати, що політичними стратегічними ризиками, які погрожують політичній безпеці України є:

- загроза втрати суверенітету як економічного, так і політичного завдяки неспроможності політичних еліт досягнути політичного консенсусу;
- розрив між конституційними демократичними принципами і реальною політикою;
- протистояння політичних сил і різних владних структур, недотримання законів, що регламентують їх діяльність;
- слабкість механізмів громадянського контролю над інститутами державної влади;
- регіональний сепаратизм і націоналізм, загострення міжетнічних і міжконфесійних відносин.
- підміна інтересів соціуму та держави корпоративними інтересами правлячої еліти;
- загроза еволюції демократичних інститутів влади в бік авторитаризму, відчуження суспільства від влади;
- збереження антидемократичного механізму формування внутрішньої і зовнішньої політики;
- продовження руйнівного курсу соціальних реформ, що закріплює поділ суспільства на бідних і багатих;
- ставка на адміністративно-командну систему державного управління;

- неконструктивні відношення з опозицією;
- підпорядкування засобів масової інформації олігархічним групам.

Існування цих загроз обумовлює необхідність створення дієвого механізму забезпечення політичної безпеки.

У реформах, які проголошуються, немає внутрішньої мотивації, їх проводять під зовнішнім тиском в очікуванні грошових траншів. Представники бізнес-середовища не сподіваються, що реформи поліпшать інвестиційний клімат. Навпаки, простежується контроль бізнесу, збільшуються корупційні ставки. Пріоритетними напрямками реформування економіки повинні стати: боротьба з корупцією, захист прав кредиторів, прозорість судових рішень та підвищення ефективності виконавчої системи, захист прав власності, детінізація економіки, поліпшення інфраструктури. Держава сьогодні не демонструє намірів зробити рівними умови для життя різних соціальних верств суспільства. Середній та малий бізнес отримує пільги тільки на папері (за фактом пільг немає), а великий бізнес як був у тіні, так і залишається, працюючи по «індивідуальними схемами» [123, С.85]/

На думку дослідника Х.В. Юськів додатковою проблемою є той факт, що часто ці загрози не є самостійними і комплексно негативно впливають на безпекову ситуацію. Дані загрози є взаємопов'язаними і взаємодоповнюючими. До того ж, вплив цих загроз накладається на «традиційні» проблеми національної чи міжнародної безпеки держави. Глобалізаційні процеси та інформаційно-комунікативна революція призвели до феноменального розширення можливостей для «легальних» організацій та суспільних інституцій, однак водночас відкриваються широкі можливості також і для організацій та угруповань, які деструктивно впливають на розвиток суспільства [212].

Перелік глобальних загроз та стратегічних викликів політичній безпеці України далеко не вичерпується вищенаведеними прикладами. За цих обставин забезпечення національних інтересів Української держави

передбачає адекватне реагування на виклики та загрози сучасності, тобто проведення ефективних заходів щодо забезпечення політичної безпеки.

Варто зауважити, що якщо з переліком глобальних загроз та стратегічних викликів політичній безпеці України визначитися неважко, то розробити методи та інструментарій протидії цим загрозам значно складніше.

3.2. Актуальні воєнні виклики українському політичному та безпековому простору

Анексія Криму та російсько-українська гібридна війна на Сході України несе загрозу і виклик не лише політичній безпеці України, її суверенітету, а в цілому сучасному світовому устрою. Українська політична система поки що не сформувала адекватних й ефективних засобів та механізмів протистояння російській гібридній експансії.

Російсько-український конфлікт за останні три роки набув глибинного і довгострокового характеру і призвів до тектонічних змін у відносинах Києва і Москви. Російська агресія завдала Україні безпрецедентних людських, територіальних, економічних втрат і з усього модельного ряду міждержавних відносин (не говорячи про війну як таку) залишила Україні на тривалий період лише формат конфронтаційного співіснування з Росією – обмеженого, вимушеного, холодного – в залежності від поточної ситуації. Російсько-українська гібридна війна не є локальним, периферійним конфліктом. Агресія Кремля несе не лише загрозу державності України, її суверенітету, а й єдності ЄС, загалом політичному устрою Європи [37].

У зв'язку з цим актуалізуються питання дослідження російської агресії як виклику українському безпековому простору.

Сучасні реалії свідчать, що забезпечити політичну безпеку України сьогодні неможливо, використовуючи лише традиційні підходи, які, як правило, зведені до вдосконалення охоронної функції держави або до

задоволення вузьковідомчих інтересів. Це не тільки не дає бажаних результатів, а й стимулює перевитрату державних ресурсів та призводить до дублювання функцій центральних державних органів, часом навіть ініціює загрози національним інтересам держави [98, с. 2].

Конфлікт на Сході України, за оцінками ООН, «є одним з самих смертоносних в Європі з часів Другої світової війни». За п'ять років війни на Донбасі загинуло 13 тис. людей, 28 тис. поранені, близько 1,8 млн. жителів Донбасу і Криму стали внутрішніми переселенцями. Окуповано 17 тис. км² Донецької і Луганської областей, разом з Кримом це складає 43,7 тис. км² – тобто 7,2% території України. Залишається неконтрольованими 409,7 км українсько-російського кордону. Україна зазнала величезних фінансово-економічних втрат. 27% промислового потенціалу Донбасу незаконно переміщено до Росії, включно з обладнанням 33 місцевих промислових гігантів¹. На Сході України створені псевдодержавні маріонеткові «ДНР-ЛНР» – окупаційні адміністрації, триває масштабна мілітаризація регіону. Сформовані окупаційні збройні сили, які нараховують близько 32 тис. бойовиків, з них 11 тис. – російський контингент. Це боєздатні, добре озброєні воєнні формування, які за чисельністю та боєздатністю не поступаються арміям окремих країн Європи. На тимчасово окупованих територіях здійснюється тотальна політико-ідеологічна “русифікація”, триває відчуження і відокремлення цього регіону від України. Загалом політика Кремля спрямована на «імплантацію» в Україну «ДНР-ЛНР» у нинішньому вигляді для дезінтеграції української державності, блокування курсу до ЄС і НАТО, встановлення підконтрольності та підпорядкованості України Росії. Країна-агресор не визнає себе стороною конфлікту на Сході України, блокує мирні ініціативи, намагається легітимізувати маріонеткові «ДНР-ЛНР» у якості повноправної сторони переговорного процесу. Багаторічний політико-дипломатичний переговорний процес у різних форматах не призвів до позитивних результатів. Через агресію проти України Росію вилучили зі складу G8, позбавили голосу в ПАРЄ, з 2014 р. Захід запровадив комплекс

різноманітних антиросійських санкцій (персональних, адресних, секторальних), російську агресію проти України засудили авторитетні міжнародні організації (ООН, ОБСЄ, ПАРЄ, ЄС, НАТО). Країни Заходу на політико-дипломатичному рівні демонструють солідарність з Україною, здійснюють воєнну, фінансово-економічну, гуманітарну допомогу. Зрозуміло, що політика санкцій має акумулятивний, накопичувальний ефект, і «ціна» за агресію зростає, однак поки це не позначається загалом на геополітиці Кремля і зокрема на діях РФ на «донбаському напрямі» [25].

Особливо актуальним для нашої держави є, на жаль, агресивна політика з боку східного сусіда, що виявляється у воєнному, політичному, економічному, соціальному, гуманітарному, інформаційному вимірах. Нинішня російсько-українська війна названа гібридною, підтвердженням чого є те, що протистояння російській агресії та впливу в різних сферах відбувається не тільки на лінії фронту, а й на всій території України. Елементами гібридної війни давно є пропаганда, в основі якої лежить відкрита брехня, маніпуляції та підміна понять, заперечення самого факту війни та участі РФ у ній; звинувачення України у власних злочинах, викривлення фактів української історії; торговельно-економічний тиск та енергетична блокада; терор і залякування громадян України; кібератаки та спроби дестабілізувати критичну інфраструктуру. Можна погодитися з фактом, що в Україні вжито ряд заходів, спрямованих на протидію агресії російської пропаганди, зокрема, накладено заборони на окремі російські соціальні мережі, певним чином посилено кібербезпеку (за міжнародного сприяння). Однак, РФ продовжує проводити спеціальні інформаційні операції по всій території України, використовуючи найрізноманітніші канали, зокрема незаборонені медіа-ресурси та соціальні мережі, тим самим підриваючи процеси реформування країни [174].

Таким чином, російська агресія проти України, анексія Криму спричинила додаткові руйнівні тенденції політичної безпеки. Позиція українських державних структур та громадянського суспільства протягом

останніх років зазнала кардинальних змін, в першу чергу – це пов'язано із виборами Президента України та парламенту.

Автор погоджується з думкою експертів, що російська політика щодо України пройшла трифазову еволюцію: м'яке переконання в євразійській інтеграції під егідою РФ, жорсткий примус до неї (з використанням політико-дипломатичних, економічних, енергетичних, інформаційних важелів впливу) і нарешті – пряма військова агресія [171].

Автор погоджується з думкою Н.Ніколаєнко та Ю.Василевич, що події, що сьогодні відбуваються на Сході, окупація Криму – це результат неефективної державної політики, зростаючої корупції, і як наслідок відсутність достатніх матеріальних засобів для того, щоб населення провадило нормальне життя. Регіональним елітам Східної України була дана на відкуп ціла територія, промислові райони та комплекси. Місцева влада дбала лише про одне – як отримати субвенцію від держави і на тлі цього паразитувати на рівні національної економіки, шантажуючи центральну владу акціями «непокори». [123, С. 83].

Процес переформатування Української держави супроводжується негативними тенденціями для простих українців: зростання цін, нестабільна ситуація на валютному ринку, підвищення тарифів на комунальні послуги. Від зтяжної системної кризи, в якій знаходиться суспільство, від низького життєвого рівня, від невпевненості у своєму майбутньому значну частину людей охоплює апатія. Вони втрачають віру в те, що можуть особисто якимось вплинути на хід подій у державі. Цих факторів побоюються провладні партії, які намагаються за всяку ціну зберегти рейтинги, а в результаті відмовляються проводити реальні перетворення. Під час Революції Гідності опозиційні сили сходилися на тому, що потрібно кардинально змінювати систему, а не її елементи. Зміна системи явище складне, що вимагає комплексних змін і політичної волі, а з цим в українського політикуму завжди була проблема. Всі політичні сили, представлені в парламентській більшості позиціонують себе прихильниками реформ, всі їхні програми

пройшли громадську апробацію. Однак, як виявилось – програми ці мають скоріше декларативне і часто пропагандистське спрямування. Втілювати їх у життя виявилось надзвичайно складно, що й загрожує пониженням рейтингів. [123, С. 84].

Російська агресивна політика має системний і скоординований характер та задля реалізації стратегічних і тактичних завдань використовує широкий арсенал засобів гібридної агресії, серед яких можна виокремити наступні:

1. Використання інформаційної зброї, повномасштабна пропаганда російського телевізійного контенту, створення та розповсюдження фейкової продукції, як наслідок – створення певної віртуальної реальності.

Так, експерти спеціальної робочої групи при Європейській службі зовнішніх дій (East StratComTask Force) лише протягом жовтня 2015р. - липня 2016р. зареєстрували 1 649 випадків дезінформації, фейкових повідомлень з боку прокремлівських ЗМІ, що розповсюджувалися в Європі і світі 18 мовами¹⁶. У 2018р. аналітики ЄС (проект «EU vs Disinformation»¹⁷ зафіксували 1 000 випадків дезінформації в російських ЗМІ (461 з них припадає на Україну) [25]. Шляхом телевізійних програм, новин, соціальних мереж відбувається руйнація української національної ідентичності, нав'язування російського варіанту української історії та української державності.

2. Економічний тиск, так, після здобуття незалежності Україна отримала у спадок величезний господарський комплекс, який у 1991 році споживав понад 118 млрд.м³ газу, з яких лише 24,4 млрд.м³ були українського видобутку. Після Помаранчевої революції, у 2005 році, споживання все ще складало 76 млрд.м³, тоді як видобуток скоротився до 20,6 млрд. кубометрів [71]. В інтересах гарантування національної безпеки, уряд України має припинити контроль російських олігархів над більшою частиною української електромережі. Так, економічний експерт «Атлантичної Ради» (м. Вашингтон, США) Андерс Аслунд у своїй публікації

щодо ситуації на енергоринку України, висловив думку, що Україна має проблему на рівні національної безпеки у своїй електромережі. Виходить за межі розуміння той факт, що 11 з 24-х обленерго в Україні значною мірою належать російській групі під керівництвом російського націоналіста Олександра Бабакова, який перебуває під санкціями відповідних країн за його роль у російській окупації та анексії Криму на посаді віце-спікера російської Держдуми. Показовим прикладом в зазначеному контексті є будівництво з явно геополітичними цілями в обхід України газопроводу «Північний потік-2», що викликало гострий конфлікт між США та окремими країнами ЄС (насамперед Німеччиною [217]).

3. Втручання у внутрішньополітичні процеси в Україні, головною метою Російської Федерації завжди було – делегітимізація суспільно-політичних процесів, починаючи з виборів і закінчуючи підписанням газових контрактів. Керівництво РФ завжди демонстративно і показово застосовувало механізми щодо дисфункціональності України в цілому.

Потрібно зазначити, що Росія втручається у виборчий процес багатьох країн, так, зокрема, американські дослідники зафіксували з 2004р. факти російського втручання у внутрішню політику 27 країн світу. Зокрема йдеться про країни ЄС, США, Канаду, Туреччину, Грузію, Молдову, Білорусь, Україну та ін.¹⁸ Найбільш резонансною подією стало втручання РФ у президентські вибори в США в 2016р. У доповіді «Маніпулювання інформацією» (вересень 2018р.), підготовленій Центром аналізу, прогнозування і стратегії (CAPS) та Інститутом стратегічних досліджень Воєнної школи (IRSEM), йдеться про російське втручання у референдуми (Нідерланди, Brexit, Каталонія) та виборчі процеси (США, Франція, Німеччина). Широкого розголосу в західному істеблішменті набула нещодавня спроба РФ вплинути на референдум у Македонії (30 вересня 2018 р.) з перейменування країни, що відкривало вступ до ЄС і НАТО [25, с. 6]. Як стверджує С.Тісдалл в The Guardian: «...методи Росії в Македонії виглядають дуже знайомими. Кампанії з дезінформації, фейкові новини,

війна в кіберпросторі, атаки хакерів, фальшиві аккаунти у Facebook та Twitter, секретні грошові виплати – все це, як стверджується, було використано» [246].

5. Російська влада активно використовує методи і заходи щодо формування за допомогою корупційних схем, підкупу, шантажу проросійського лобі в середовищі українських політиків, співробітників спецслужб, правоохоронних органів, культурних діячів, медійних осіб. До цього можна віднести й різноманітну допомогу (в першу чергу фінансову) проросійським політичним силам в Україні, при тому, що зазначений процес відбувається протягом всього сучасного періоду незалежності. Так, за даними О. Турчинова, секретаря Радбезу (лютий 2014 р.), який виконував обов'язки Президента України, з 13 тис. військовослужбовців Збройних сил України (ЗСУ), розміщених в той момент в Криму, лише 3,9 тис. людей залишилися вірними присязі, а серед співробітників кримського СБУ втікачами стали 90% особового складу, а серед місцевих міліціонерів – 99% [76].

Таким чином, це не вичерпаний перелік засобів російської гібридної агресії, метою якої є переформатування усталеного світового устрою в інтересах РФ, знищення Української державності та національної ідентичності.

У статті «Гібридна війна: «Сутність та структура феномену» Є. Магда зазначає що гібридну війну можна у найзагальніших рисах визначити як сукупність заздалегідь підготовлених і оперативно реалізованих дій військового, дипломатичного, економічного, інформаційного характеру, спрямованих на досягнення стратегічних цілей. До складових гібридної війни відносяться традиційні та нестандартні загрози, тероризм, підривні дії, коли використовуються новітні чи нешаблонні технології для протидії перевазі супротивника у військовій силі [109].

Проаналізувавши російську гібридну агресію (починаючи з 2014 року і до сьогодні), автор констатує, що вона є гібридною за характером та

змішаною за типом застосованих дій, засобів та методів, із зміною ролі мирного населення, місцевих громадських рухів та політичних об'єднань та перетворення їх в активних учасників військового протистояння.

Однак, думку автора, важливим моментом російсько-української гібридної війни є те, що РФ використовує не тільки військову стратегію демонтажу української державності, а й руйнує політичні інститути держави, що загрожує політичній безпеці України. Як вже зазначалося, на початку російської агресії на бік ворога перейшли як окремі особистості, так і організації та структури. Це виявило той факт, що до РФ активно інспірувала в українську верхівку своїх агентів та активно проводила політику вербування в силових та безпекових структурах української держави.

На думку автора, російську агресію як виклик українському безпековому простору можна розглядати, як закономірний результат еволюції політичної системи та політичного устрою РФ, основними характеристиками яких є: зрощення бізнесу та державних структур, відсутність конкурентного середовища, створення система розподілу коштів та ресурсів відповідно до ступеня лояльності.

Для РФ війна з Україною – це ідеальний спосіб подолання дисфункціональності власної системи, оскільки відносно дешевими засобами та порівняно невеликими втратами не тільки забезпечується виживання, а й закладаються можливості тривалого впливу як на інших геополітичних гравців, так і на формування трендів розвитку геополітичного навколишнього середовища.

Але в той же час потрібно зазначити, що розвиток Української держави, її економічний, політичний та культурний потенціал відбувався неналежним чином. Корумпована структура економіки та політики також спричинила російську агресію, якщо деталізувати, то саме корупційними факторами можна пояснити втрачені можливості перших етапів незалежності щодо реформ та євроінтеграції; кризу Майдану 2004 року і прихід до влади

проросійського лобі; провал ключових реформ Революції Гідності та суттєве зниження рівня життя громадян.

Більш того, російська агресія викрила багато проблем в українському безпековому просторі:

1. Неспроможність політичних інституцій ефективно реагувати на виклики часу;

2. Неспроможність самої системи забезпечення національної безпеки України до аналізу безпекового простору та своєчасного виявлення загроз, а також значний вплив на керівництво з боку інших держав, що в кінцевому результаті призвело до вироблення помилкових управлінських рішень з питань забезпечення національної безпеки;

3. У 2010 році був законодавчо визначений позаблоковий статус України, поєднання якого зі стрімким скороченням армії призвело до катастрофічних наслідків – на початок російської агресії у березні 2014 року контингент Збройних Сил України, готових до негайних бойових дій, не перевищував декількох тисяч осіб;

4. Складна економічна ситуація та розвал української економіки у 90-х роках погіршило економічний стан більшості населення. Побудова олігархічної моделі економіки створило умови для зниження темпів економічного зростання й уповільнення виробничих процесів;

5. В гуманітарній та освітній сфері були порушені баланси розвитку та інновацій, запропоновані реформи погіршили стан освіти та науки, а відповідно і експертне середовище, яке почало базуватися на грантових програмах, і в більшості випадків слугувати олігархічним групам.

Отже, військова агресія Росії щодо України була неминучою, а її немілітарний вимір (інформаційний, економічний, гуманітарний) розпочалися з початку першого дня проголошення незалежності України. Таким чином, російська агресія ведеться одразу в кількох вимірах: військовому, політичному, інформаційному, економічному, гуманітарному.

Враховуючи зазначене постає необхідність перебудови основних принципів функціонування Української держави та узгодження цих принципів із новою Доктриною національної безпеки. Гібридна війна, яку Російська Федерація веде проти України, наочно демонструє головні вади в безпековому просторі. За всі роки незалежності не були чітко означені потенційні загрози та виклики політичній безпеці України.

Висновки до розділу 3

Вплив глобалізаційних загроз на становлення та розвиток Української держави за роки її незалежності був суттєвим. Під впливом глобалізації відбуваються серйозні зміни в структурі суспільства та держави, тому набувають нового змісту проблеми політичної безпеки. Причиною такої уваги стало саме глобальне середовище безпеки, яке сьогодні містить у собі велику кількість загроз і викликів найрізноманітнішого характеру.

Посилення напруженості відбувається на тлі глобальної економічної кризи та гібридної агресії РФ. Надзвичайно загострилася боротьба за лідерство в світі, посилилася гонка озброєнь, знизилася роль структур і правових механізмів, що забезпечують міжнародну безпеку.

При цьому для політичної безпеки України актуальними є ризики та загрози як внутрішні, так і зовнішні. Внутрішні загрози національній безпеці можна відзначити в наступних напрямках:

По-перше, внутрішня політична нестабільність та нездатність політичної еліти сформуванати та реалізувати узгоджену стратегію розвитку країни. Сучасна політична еліта України демонструє незрілість та роз'єднаність.

По-друге, високий рівень політичної корупції, некомпетентність влади та зрощення бізнесу і влади. Політична еліта заради певного роду преференцій виявляє готовність йти на поступки зовнішнім гравцям на шкоду національним інтересам.

По-третє, існують істотні регіональні відмінності в політико-ідеологічних і зовнішньополітичних орієнтаціях населення, що створює передумови для розколу суспільства і дезінтеграційних процесів.

По-четверте, слабкість і неефективність інститутів державної влади, нездатність керівництва України забезпечити їх ефективну роботу на всіх рівнях.

Крім того, не можна забувати про критичну залежність української економіки від імпорту енергоресурсів, екологічні ризики та застарілі комунікацій.

Очевидна криза української економіки і наростаюча загроза втрати частини економічного суверенітету. Спостерігається зниження рівня доходів населення і зростання соціального невдоволення і, як наслідок, можна очікувати поглиблення економічної кризи.

Досліджуючи російську агресію як виклик українському безпековому простору, варто констатувати факт, що за період незалежності України, влада не спромоглася забезпечити дієві заходи захисту економічного, інформаційного та гуманітарного простору, не створила умови для розвитку безпекових структур, і це стосується не тільки Збройних Сил України, а і створення дієвих інститутів по розробці механізмів захисту національної та політичної безпеки України.

Фактично з початку незалежності Україні не вдалося вибудувати в ефективної економічної та політичної платформи, яка б стала надійною основою для подальшого захисту від агресивних впливів.

Проаналізувавши основні аспекти російсько-української гібридної війни, автор зазначає, що державні та політичні структури не були готові до російської агресії.

Російська агресія проти України розпочала новий період у формуванні політичної безпеки країни, коли державні інституції, громадянське суспільство консолідується і вироблять подальшу стратегію розвитку Української державності та її захисту від потенційних загроз, бо в і іншому випадку – виникає ризик колапсу політичної системи України, та процес розпаду держави, що викличе подальше неконтрольоване примноження загроз.

РОЗДІЛ 4

ПЕРСПЕКТИВИ ТА ШЛЯХИ ЗМІЦНЕННЯ ПОЛІТИЧНОЇ БЕЗПЕКИ СУЧАСНОЇ УКРАЇНСЬКОЇ ДЕРЖАВИ

4.1. Механізм забезпечення політичної безпеки держави в сучасних українських реаліях

Забезпечення і національної та політичної безпеки, як і будь-якого іншого виду безпеки, залежить від сукупності багатьох умов і чинників. Проте безперечно, що ефективне забезпечення безпеки неможливе без комплексного використання політичних, правових, економічних, науково-технічних, духовно-етичних, інформаційних, військових і інших можливостей суспільства і держави. З цієї точки зору, слід погодитись з концепцією дослідника В. Ніцевіча, який вважає, що досягнення необхідного стану безпеки неможливо без відповідного механізму.

У політичній науці вже існує чимала кількість достатньо сталих поглядів і уявлень про суть і структуру механізму безпеки. Окремі фахівці вважають, що механізм забезпечення національної безпеки включає в себе:

- систему законодавчих актів і правових норм, на основі яких формується безпека;
- сукупність інститутів і спеціальних органів, призначених для вирішення завдань безпеки;
- певний характер збалансованої діяльності суб'єктів забезпечення безпеки по цілому ряду напрямків [121, с. 6-11].

Інші вчені часто дотримуються думки про те, що механізм національної безпеки (а не механізм її забезпечення) включає норми, засоби і методи, за допомогою яких суб'єкти впливають на загрози для досягнення своїх цілей, тобто, необхідного стану національної безпеки [2, с. 48].

Багато іноземних вчених зводять механізм забезпечення національної безпеки в основному лише до розгляду системи взаємовідносин військової

потужності і економічного потенціалу. У цей механізм іноді також включається система цінностей, моральне і суспільне положення людей, а також право на законотворчість як частину ресурсів політичної міжнародної могутності [198, с. 2].

Стосовно політичної безпеки, перш за все, зазначимо, що механізм її забезпечення детермінований суб'єктно-об'єктивними політичними стосунками, а також нормами, способами, методами сфери безпеки. При цьому важливо розібратися: чому саме політичні стосунки роблять найбільший вплив на забезпечення політичної безпеки, а не які-небудь інші стосунки або, наприклад, сфери суспільного життя.

Результати проведеного автором аналізу відкритих наукових і інформаційно-аналітичних джерел з теми дослідження, а також сучасні реалії дозволяють стверджувати, що забезпечення політичної безпеки України сьогодні здійснюється в рамках єдиної державної політики зміцнення національної безпеки. Виходячи з цього, слід виокремити в системі забезпечення національної безпеки підсистему забезпечення політичної безпеки, структуру, яку можна представити таким чином:

1. Теоретико-правова основа забезпечення політичної безпеки України (різні наукові теорії, досліджуючи зміст, теорію і практику забезпечення політичної безпеки в сукупності з системою відповідного законодавства, нормативною правовою базою: закони, концепції, доктрини, які визначають цілі, завдання, напрями забезпечення політичної безпеки і ін.);

2. Об'єкти політичної безпеки України (держава зокрема і політична система в цілому);

3. Суб'єкти політичної безпеки держави (держава в особі законодавчої, виконавчої, судової влади; спеціальні організації і структури, а також громадські установи і громадяни);

4. Інструментарій, що використовується суб'єктами забезпечення політичної безпеки української держави в своїй діяльності (методи, прийоми,

засоби, системи контролю, прогнозування, критерії оцінки стану політичної безпеки);

5. Практична діяльність суб'єктів, заснована на їх ефективній взаємодії з реалізації конкретних завдань, направлених на досягнення цілей системи забезпечення політичної безпеки України.

Механізм забезпечення політичної безпеки, є такою інституційно оформленою діяльністю, насамперед, державних і недержавних політичних акторів, яка дозволяє за оптимальних умов сформувати і зберегти безпеку політичної системи, а також одночасно забезпечити мирні умови існування і розвиток країни. Якщо представити цю тезу трохи інакше, то механізм забезпечення політичної безпеки можна розуміти як системну єдність нормативних, організаційних і практичних дій суб'єктів політики, за допомогою яких забезпечується досягнення цілей безпеки політичної системи суспільства.

Зрозуміло, що будь-який механізм не може зводитись тільки до одного виду діяльності. Він включає також світоглядні установки, формальні і неформальні норми і традиції і т. п. Проте, в даній роботі автор в своєму аналізі віддає перевагу, насамперед, діяльній активності саме політичних суб'єктів і створюваних ними політичних інститутів. Пояснюється це, перш за все, тим, що вони володіють достатньо великим об'ємом політичної влади і використовують її в своїй повсякденній діяльності. І, крім того, сама специфіка дисертаційного дослідження (спеціальність ради – 23.00.02) припускає аналіз дій політичних інститутів.

Одночасно дисертантка відзначає, що політична система, зводиться лише до державної активності, тому діяльність інших політичних (не державних) акторів може також мати істотне значення для забезпечення політичної безпеки. Це, перш за все, діяльність політичних партій і суспільно-політичних структур, численних громадських організацій, профспілок і навіть релігійних організацій, які в багатьох країнах органічно входять до структури політичної системи. Така діяльність розгортається

одночасно в багатьох напрямках, і насамперед – у політиці та економіці, а також у соціальній, духовній, військовій, технологічній, екологічній і деяких інших сферах.

Така діяльність розгортається одночасно в багатьох напрямках, і насамперед, – в політиці і економіці, а також в соціальній, духовній, військовій, технологічній, екологічній і деяких інших сферах. Всі вони, як і чинники забезпечення безпеки, однаково важливі для створення надійної системи. Але, зміна концептуальних основ політичного мислення в нашій країні з об'єктивною необхідністю зажадала переосмислення місця і ролі кожного напрямку і кожної сфери суспільного життя, визначення особливостей їх взаємозв'язку. Насамперед, це торкнулося співвідношення політичних і військових засобів забезпечення безпеки, що представляється дисертантові цілком обґрунтованим і закономірним.

Впродовж всієї історії існування людського суспільства саме військовий чинник був основним, а деколи і єдиним засобом вирішення політичних протиріч, міжнародних конфліктів.

Це пояснюється тим, що існуюча практика вирішення міжнародних стосунків примушувала навіть наймиролюбніші країни розраховувати, про всяк випадок, на військову силу з тим, щоб спробувати її ефективно використовувати для вирішення політичних проблем, територіальних або релігійних суперечок. Проте, формування нових концепцій політичного мислення заснованого на ідеї переходу в сучасних умовах ХХІ сторіччя до ненасильницького світу, неминуче спричинило і радикальну переоцінку поглядів на роль військової сили в суспільному розвитку. Те ж саме відбулося і з політичними чинниками забезпечення безпеки, оскільки сама ідея ненасильницького миру своєю суттю (в умовах конкретній реалізації) і припускає використання саме не військових, а по суті політичних, засобів.

Механізмом забезпечення політичної безпеки є єдність нормативних, організаційних(інституційних) і практичних дій суб'єктів політики. Розкриємо докладніше суть кожного з цих структурних елементів.

Нормативні дії, що мають місце на декількох основних рівнях.

По-перше, виділимо міжнародний рівень. Оскільки політична безпека однієї країни в даний час неможлива без забезпечення безпеки інших країн (суб'єктів міжнародних відносин), більш того, значною мірою залежить від стану безпеки регіону, світової спільноти в цілому, то слід нормативно-правову базу її забезпечення будувати відповідно до прийнятих міжнародних норм і правил, або, принаймні, не суперечити їм.

Основні пріоритети міжнародної і регіональної безпеки забезпечуються відповідно до принципів і цілей, закріплених в Статуті ООН. Головний принцип регіональних угод і органів полягає в тому, що їх діяльність має бути сумісна з основоположними цілями і принципами ООН.

Нормативно-правову базу міжнародною і регіональною безпеки в сучасних умовах складають:

- 1) документи ООН, Ради Безпеки ООН, Європейського Союзу, ОБСЄ, СНД і інших регіональних структур;
- 2) міждержавні договори, пакти і угоди, що зачіпають проблеми забезпечення безпеки суб'єктів міжнародних відносин.

По-друге, відзначимо рівень політичного керівництва держави (Президент України, Верховна Рада, Верховний Суд). Тут, перш за все, необхідно виділити закони, укази і постанови відповідних (уповноважених на їх підготовку та видання) структур. Нормативно-правову базу забезпечення національної безпеки України складають: Конституція держави [90], Концепція національної безпеки України [156], Закони України «Про основи національної безпеки України» [157], «Про службу безпеки України» [160], «Про Раду національної безпеки і оборони України» [159], Воєнна доктрина України [150], Доктрина інформаційної безпеки України [152] і деякі інші. Таким чином, нормативна правова база системи забезпечення політичної безпеки України, що включає сукупність різних законодавчих актів, закріплює юридичні основи її забезпечення, визначає систему безпеки і її

функції, встановлює порядок організації і фінансування органів забезпечення безпеки, а також контролю і нагляду за законністю їх діяльності.

Наступним структурним елементом системи забезпечення політичної безпеки є її об'єкт, в ролі якого виступає політична система, що є складним багатовимірним утворенням. Є доцільним з цього загального визначення виділити такі найважливіші характерні об'єкти політичної безпеки, як:

- політична організація, що є інституційною основою політичної системи;
- політичний режим, як її функціональна основа;
- політико-правові норми, що представляють її законодавчу основу;
- політичні стосунки, взаємодія суб'єктів політики, складові комунікативну основу політичної системи;
- політичні ідеї, погляди, цінності, промовці її культурно-ідеологічною основою.

Названі об'єкти, що є підсистемами політичної системи, у свою чергу мають власну структуру, взаємозв'язані один з одним і забезпечують функціонування політичної влади в цілому. Тому одним з напрямів забезпечення політичній безпеці України, є створення умов для їх безпечного стану.

Так, основою політичної системи є інституційна підсистема – політична організація, ядром якої (і всієї системи в цілому) є держава. Тому забезпечення його безпеки є одним з найважливіших шляхів забезпечення політичної безпеки української держави.

Основу безпеки держави складає конституційний лад, що є системою суспільних стосунків, регульованих Конституцією України, що визначає мету, завдання, систему, структуру, функції держави і його органів. Виходячи з чого, виникає необхідність забезпечення захисту конституційного ладу в Україні, що припускає такі напрями даній діяльності, як: забезпечення пріоритету державного законодавства; розробка організаційних і правових механізмів захисту державної цілісності,

забезпечення єдності правового простору і національних інтересів української держави; вдосконалення механізму, що перешкоджає створенню політичних партій і суспільних об'єднань, яким властивий сепаратистський та антиконституційний характер діяльності.

Безпека держави також припускає захищеність суверенітету і територіальну недоторканність від можливих посягань, захищеність від насильницького захоплення або насильницького утримання влади, а також від насильницької зміни конституційного ладу України (що по суті є захищеністю від посягань на політичну систему, встановлений конституційний порядок формування і функціонування органів державної влади і її законних представників).

Найважливішу роль при забезпеченні безпеки держави грає захист суспільства і громадян від різних загроз, забезпечення для них безпечних умов життєдіяльності.

Забезпечення політичної безпеки України здійснюється суб'єктами системи забезпечення в ході їх діяльності. Внаслідок цього розглянемо їх, а також основи механізму забезпечення політичної безпеки.

Основним суб'єктом забезпечення політичної безпеки є держава, що здійснює функції в цій області через органи законодавчої, виконавчої і судової влади, за допомогою реалізації єдиної державної політики, системи заходів політичного, економічного, правового, військового, організаційного і іншого характеру, адекватних існуючим і виникаючим загрозам.

Безумовно, що провідна роль в державі відводиться її голові – Президентові України, який «є гарантом державного суверенітету, територіальної цілісності України, додержання Конституції України, прав і свобод людини і громадянина», а також «забезпечує державну незалежність, національну безпеку і правонаступництво держави» [90, розд. 5 ст. 102, 106].

Найважливіша роль в діяльності Президента України відводиться Адміністрації Президента, яка, перш за все, через управління внутрішньої і

зовнішньої політики здійснює: підготовку пропозицій про заходи, направлені на охорону суверенітету України, її незалежності і державної цілісності; інформаційно-аналітичне і організаційне забезпечення діяльності Президента України з питань внутрішньої, зовнішньої політики і міжнародних відносин.

Необхідність постійного аналізу і стратегічного планування з усього комплексу питань безпеки припускає існування при Президентові України спеціального дорадчого органу – Ради національної безпеки і оборони України, яка здійснює підготовку вирішень Президента України в області забезпечення безпеки; розглядає питання внутрішньої і зовнішньої політики України в області забезпечення безпеки; стратегічні проблеми державною, економічною, суспільною, оборонною, інформаційною, екологічною і інших видів безпеки, охорони здоров'я населення; прогнозування, запобігання надзвичайним ситуаціям і подоланню їх наслідків, забезпечення стабільності і правопорядку і відповідальний за стан захищеності життєво важливих інтересів особи, суспільства і держави від зовнішніх і внутрішніх загроз.

При цьому, необхідно виділити серед широкого спектру завдань Ради національної безпеки України ті, які повинні вирішуватися безпосередньо на користь політичній безпеці: виявлення внутрішніх і зовнішніх загроз об'єктам безпеки; розробка основних напрямів стратегії забезпечення безпеки і організація підготовки державних програм з її забезпечення; підготовка оперативних рішень із запобігання надзвичайних ситуацій, які можуть спричинити істотні соціально-політичні наслідки; розробка пропозицій для координації діяльності органів виконавчої влади в процесі реалізації ухвалених рішень в області забезпечення безпеки, а також оцінка їх ефективності; вдосконалення системи забезпечення безпеки шляхом розробки пропозицій щодо реформування існуючих або створення нових органів.

Основними робочими органами Ради національної безпеки України є департаменти: державної безпеки та правоохоронних органів, воєнної безпеки, економічної та соціальної безпеки, департамент

зовнішньополітичних аспектів національної безпеки. Верховна Рада координує діяльність органів виконавчої влади, а також органів виконавчої влади суб'єктів України, формує витратні статті державного бюджету для реалізації конкретних заходів і програм із забезпечення політичної безпеки України.

Органи судової влади здійснюють контроль за дотриманням суб'єктами забезпечення політичної безпеки України встановлених законодавчих норм в ході здійснюваної ними діяльності і реалізації повноважень. Особливе місце і найважливіша роль при цьому у Конституційного Суду України, що відстежує відповідність законодавства суб'єктів України Конституції держави.

Органи виконавчої влади забезпечують дотримання чинного законодавства держави, рішень Президента і Верховна Рада України в області політичної безпеки України; в межах своєї компетенції розробляють нормативні правові акти в цій області і представляють їх Президентові України і Верховній Раді.

Серед органів виконавчої влади необхідно особливо виділити Міністерство закордонних справ України, діяльність якого орієнтована переважно на забезпечення зовнішньополітичної безпеки. Воно грає ключову роль у визначенні і реалізації зовнішньої політики, а його основними завданнями є: розробка загальної стратегії зовнішньої політики України і надання відповідних пропозицій Президентові; реалізація зовнішньополітичного курсу держави; забезпечення дипломатичними засобами захисту суверенітету, безпеки, територіальної цілісності, інших інтересів України на міжнародній арені; координація діяльності і контроль над роботою інших органів виконавчої влади з метою забезпечення проведення єдиної політичної лінії України в стосунках з іноземними державами і міжнародними організаціями і ін.

Найважливішою ланкою системи забезпечення політичної безпеки України є органи Міністерства внутрішніх справ України, основними

завданнями яких є: розробка і вживання заходів захисту прав і свобод громадян України; забезпечення безпеки особи, а також громадського порядку і безпеки; організація і здійснення заходів попередження і припинення злочинів, їх виявлення, розкриття і розслідування; вдосконалення нормативно-правової діяльності органів внутрішніх справ і забезпечення законності їх діяльності.

Також, разом з державою і його органами забезпечення політичної безпеки, суб'єктами безпеки є громадяни, суспільні і інші організації і об'єднання, що володіють правами і обов'язками для участі в забезпеченні безпеки відповідно до законодавства України, нормативними актами органів державної влади і управління суб'єктами України в межах їх компетенції в даній сфері.

«Місце і роль суспільних структур в забезпеченні політичної безпеки визначається їх здатністю вирішувати конкретні завдання: попереджуючої сигнальної системи про появу джерел і зростання загроз; раннього виявлення і попередження виникнення кризових ситуацій, конфліктів і суперечностей; захисту прав і свобод, потреб і інтересів громадського суспільства; формування громадської думки; суспільного контролю за діяльністю органів влади і управління, контролю за виконанням їх рішень; залучення широких мас громадян до практичної діяльності із забезпеченню безпеки, стабілізації внутрішньополітичної обстановки, досягненню загальногромадянського миру і згоди; боротьби з соціальними і моральними пороками, корупцією, безвідповідальністю і некомпетентністю державних службовців» [40, с. 61].

У своїй діяльності суб'єкти використовують певні методи, способи, прийоми, засоби, системи контролю, прогнозування, критерії оцінки стану політичної безпеки, що в сукупності утворює такий структурний елемент системи забезпечення політичної безпеки, як її інструментарій. Розглянемо їх докладніше.

Що стосується методів забезпечення політичної безпеки, то їх різноманіття може бути зведене до двох основних видів:

- централізований – що припускає супідрядність елементів системи безпеки державі і видання владними органами обов’язкових індивідуальних владних розпоряджень;

- децентралізований – що означає відсутність безпосередньої супідрядності між окремими інститутами, певну свободу суб’єктів забезпечення безпеки з координації інтересів і дій, а також вибору прийомів.

Способи безпосередньо характеризують зміст діяльності відповідних суб’єктів забезпечення безпеки. Виділяється два основні способи забезпечення безпеки:

- владно-розпорядний – ухвалення рішень в конкретних аспектах забезпечення безпеки в односторонньому порядку і реалізація їх в односторонньому порядку;

- консенсусний – забезпечення безпеки здійснюється шляхом використання різних погоджувальних процедур, координації інтересів і конкретних дій суб’єктів забезпечення безпеки.

Прийомами забезпечення політичної безпеки є конкретні дії (поведінкові акти), вибір і використання яких залежить як від компетенції і повноважень суб’єктів безпеки, так і від ситуації, в якій ці прийоми використовуються.

Вибір засобів забезпечення політичної безпеки в конкретній ситуації залежить, перш за все, від характеру і масштабів політичних загроз, професіоналізму суб’єктів безпеки, і цілого ряду інших обставин. За необхідністю можуть застосовуватися негласні і спеціальні засоби і методи, порядок використання яких визначається нормативними актами.

Для ефективного забезпечення безпеки важливо те, щоб використовувані методи, способи і прийоми захисту були співвідносні із загрозами, а сили і засоби, що забезпечують безпеку, знаходилися в стані готовності, достатності і здатності своєчасно локалізуватися. Це стосується як організаційно-правових заходів і матеріально-технічних ресурсів, так і

морально-психологічного стану і духовно-етичних установок всіх суб'єктів безпеки.

Невід'ємним елементом системи забезпечення політичної безпеки України є її функціонування – механізм, що виявляється в практичній діяльності суб'єктів безпеки.

Забезпечення політичної безпеки України за своєю суттю перманентне. Проте алгоритм функціонування механізму забезпечення безпеки в загальному вигляді складається з наступних етапів:

1. визначення, конкретизація і уточнення цілей, завдань, пріоритетів забезпечення політичної безпеки;

2. моніторинг внутрішньо - і зовнішньополітичної ситуації з метою своєчасного виявлення і прогнозування можливих негативних чинників, явищ і тенденцій, а також їх спрямованості, інтенсивності і наслідків для об'єктів політичної безпеки;

3. розробка програми дій, конкретних заходів з протидії деструктивним і дестабілізуючим чинникам, доведення їх до відповідних суб'єктів безпеки. Даний етап припускає можливість створення нових органів і сил забезпечення безпеки, так і наділ додатковими функціями і повноваженнями тих, що існують;

4. здійснення практичної діяльності суб'єктів забезпечення безпеки з нейтралізації загроз, мінімізації збитку від них, а також відновленню втрачених якісних і кількісних властивостей об'єктів політичної безпеки. При цьому необхідний ретельний аналіз ефективності здійснюваних заходів в цілях їх своєчасного корегування;

5. оцінка і прогнозування суб'єктами як результатів діяльності із забезпечення політичної безпеки, так і державної політики, що проводиться, з метою їх своєчасного корегування щоб уникнути виникнення дестабілізуючих і деструктивних дій.

Проте, насправді процес функціонування механізму забезпечення безпеки набагато складніше хоч би внаслідок того, що: по-перше, на етапі

формування механізму можуть не діяти належним чином або бути відсутніми взагалі його окремі елементи; по-друге, на функціонування механізму може впливати суб'єктивна думка посадових осіб, представників політичної еліти, що мають своє уявлення про те, що і як потрібно робити на користь державі, суспільства і громадян; по-третє, кожне відомство, що бере участь в загальній справі забезпечення політичної безпеки може мати власні інтереси і будувати прагнучи їх реалізувати.

Діяльність суб'єктів забезпечення політичної безпеки України неоднорідна і різноманітна. Проте в ній можна виділити ряд загальних основоположних напрямів:

- формування і ефективне функціонування системи забезпечення політичної безпеки України, якісне управління нею;

- захист суверенітету держави, її територіальної недоторканості, встановленого конституційного порядку формування і функціонування органів державної влади;

- вироблення і реалізація внутрішньої і зовнішньої політики, що виключає або знижує до мінімуму негативний вплив на суспільну систему деструктивних і дестабілізуючих чинників;

- розробка і визначення показників, критеріїв, граничних значень для політичної безпеки України як власне в політичній, так і в інших суспільних сферах;

- безперервний моніторинг внутрішньополітичної ситуації і міжнародного стану з метою оперативного виявлення і прогнозування всіляких викликів та загроз;

- своєчасна реалізація сукупності заходів з попередження і нейтралізації негативних явищ, тенденцій, процесів і ін.

Окрім них, слід виділити конкретні напрями забезпечення внутрішньополітичної і зовнішньополітичної безпеки.

Так, до напрямів забезпечення внутрішньополітичної безпеки України, перш за все, відносяться:

- попередження створення об'єднань, дії яких направлені на зміну конституційного ладу, розпал конфліктів національного, релігійного характеру;

- кримінальна відповідальність за злочини проти основ конституційного ладу і безпеки держави;

- державна охорона посадових осіб, що здійснюють державну діяльність, тобто наділених виконавчими, законодавчими, судовими або іншими владними функціями в державному апараті, а також керівники іноземних держав і урядів, члени їх сімей, і інші іноземні діячі в період їх перебування на території України;

- досягнення громадської згоди (здійснення конкретних заходів по стабілізації соціально-економічного положення населення і країни;

- проведення внутрішньої політики, направленої на зниження соціальної напруженості і конфліктності в суспільстві, недопущення загострення внутрішньополітичної обстановки, досягнення і підтримка необхідного рівня політичної стабільності;

- діяльність по створенню ефективної системи державного управління, реалізація адміністративної реформи;

- боротьба з корупцією і проникненням у владу злочинності;

- регулярні зустрічі Президента України з представниками фракцій Верховної Ради України, молодіжних рухів, прес-конференції з представниками вітчизняних і зарубіжних ЗМІ;

- ініціація і реалізація пріоритетних національних проектів і інших соціально-економічних програм;

- здійснення національної політики, що забезпечує оптимальні умови для розвитку всіх народів України;

- створення гідних умов для розвитку сім'ї – осередку громадянського суспільства;

- надійний захист життя, здоров'я, майна, конституційних прав і свобод громадян і ін.

До пріоритетних напрямів забезпечення зовнішньополітичної безпеки України слід віднести:

- досягнення надійної безпеки країни, збереження і зміцнення її суверенітету і територіальної цілісності, міцних і авторитетних позицій в світовій спільноті;

- проведення активного зовнішньополітичного курсу з метою створення сприятливих зовнішніх умов для розвитку України, підйому її економіки, підвищення рівня життя громадян, успішного проведення демократичних реформ, зміцнення основ конституційного ладу;

- формування стосунків добросусідства з країнами, що граничать з Україною;

- пошук згоди і співпадаючих інтересів із зарубіжними країнами і міждержавними об'єднаннями, будівництво на цій основі системи партнерських і союзницьких стосунків, поліпшуючих умови міжнародної взаємодії;

- всебічний захист прав і інтересів громадян за кордоном;

- створення позитивного іміджу України в світі і ін.

Одним з основоположних напрямів діяльності суб'єктів політичної безпеки, і перш за все всієї держави, як основного з них, сьогодні повинне стати приведення політичної системи у відповідність до вимог сучасних політичних реалій. Це необхідно для того, щоб вона змогла реалізовувати весь комплекс нерозривно зв'язаних принципів, процедур, механізмів і інститутів сучасної демократії.

Четвертим структурним елементом механізму забезпечення політичної безпеки є практичні дії суб'єктів політики. Зрозуміло, що коло практичних дій суб'єктів політики надзвичайно широкий. Описати і проаналізувати їх в одній роботі практично неможливо. Тому, лише відзначимо, що ці дії направлені і на формування відповідної законодавчої бази забезпечення політичної безпеки, і на формування відповідних інститутів, а також сюди

можна віднести власне політичну боротьбу (боротьба за владу), яка існує завжди.

Особливе значення для забезпечення політичної безпеки має становлення і розвиток громадянського суспільства як сфери автономної від держави горизонтальної соціальної активності і самоорганізації, інтегруючою системою базових принципів і цінностей якого є права і свободи людини і громадянина.

Як показує світовий досвід, громадянське суспільство служить необхідною передумовою, ключовим чинником, фундаментом формування і розвитку демократичної політичної системи і держави. Воно виконує основоположну для політичної системи демократичного типу функцію саморегуляції соціальних стосунків і заборони інтервенції державної влади в ті стосунки, які люди здатні регулювати без допомоги і участі державних інститутів.

Особлива роль громадянського суспільства полягає в тому, що тільки в його рамках існує можливість досягнення консенсусу, компромісу з приводу найбільш значущих для суспільства цілей його соціальних, економічних і політичних трансформацій, вироблення і коректування курсу стійкого розвитку суспільства і держави.

Проте, об'єктивно, державна влада завжди прагне до посилення свого впливу на суспільство, розширенню своїх повноважень, у тому числі і в соціальній сфері, і використанню соціальної активності громадян на користь зміцнення їх суспільної підтримки, чим ускладнює становлення і розвиток громадянського суспільства. Також загрозу для громадянського суспільства представляє бюрократія, що прагне обмежити самодіяльну активність громадян і підсилити державну опіку над ним.

Українське суспільство сьогодні знаходиться в початковій стадії усвідомлення своєї громадянської суті, особистих і групових інтересів. У сфері «громадянського будівництва» державою, як гарантом поступального процесу формування громадянського суспільства, створені

деякі необхідні умови: стабільне функціонування інститутів представницької демократії, вільні вибори, багатопартійність. Особливо варто виділити інститут президентства – ключовий інститут державного механізму об'єднання суспільства. Влада демонструє наміри й надалі сприяти створенню умов для становлення дієздатного громадянського суспільства: розробляє і ухвалює закони, направлені на демократизацію держави і економічного життя, розвиток заповзятливості громадян, гуманізацію соціальної політики і посилення правової захищеності громадян, розкріпачення духовного життя суспільства, заохочує створенню різних добровільних асоціацій громадян, добродійних фондів, творчих та інших об'єднань.

Можливості і перспективи становлення і розвитку громадянського суспільства визначаються політичним режимом, що існує в країні, який, властивими йому методами, встановлює і структурує реальний процес взаємодії державної влади і суспільства.

Виходячи їх цього, українській владі необхідно пам'ятати і враховувати при виробленні і реалізації внутрішньої політики, що при демократичному політичному режимі взаємовідношення між громадянським суспільством і державною владою будуються на визнанні того, що ним є соціальний фундамент демократичної політичної системи. Громадянське суспільство не тільки формує державну владу, реалізуючи принцип народовладдя, але і здійснює постійний контроль за діяльністю інститутів держави, протидіючи зловживанням владою як з боку обраної політичної еліти, так і з боку державної бюрократії.

Внаслідок цього забезпечується органічне поєднання механізмів саморегуляції і самоорганізації суспільства і механізмів державної влади, що і створює необхідні для забезпечення політичної безпеки соціально-політичну стабільність і гармонійний розвиток суспільства і держави.

Історичні події минулих років як в нашій країні, так і за кордоном вчать: щоб уникнути створення засобами політики суспільних катаклізмів, потрібні принципово нові підходи і механізми забезпечення політичної

безпеки. Одним із дієвих засобів для як надійнішого забезпечення політичної безпеки виступає політична культура громадян країни. За його допомогою відбувається процес роз'яснення значення політики в житті кожного громадянина, його можливості впливу на процес реалізації політики та контролю.

Суспільство, народ як об'єкт політики завжди неоднорідні в соціально-економічних, етнічних, конфесійних, сімейних, професійних, освітніх і інших стосунках. Привести інтереси різних верств населення в одну групу в політиці об'єктивно важко, а в деяких випадках – неможливо. Інтереси одних перебільшуються, а інших, навпаки, принижуються, тим самим створюються об'єктивні і суб'єктивні труднощі для політики. Тому, дуже важливо, щоб широкі маси населення, що залучаються до політичних процесів, мали високу політичну культуру. Особливо вона важлива в перехідні періоди, коли змінюється або затверджується політичний курс, створюються нові механізми для його впровадження.

Політична культура народу виявляється, в тому числі, і в розумінні ним місця і ролі опозиції в політичному процесі. Влада, як правило, прагне до розгрому політичної опозиції. І, коли це вдається, то неминуче відбувається розпад політичної влади. Історичний досвід вчить, що опозиція має бути не епізодом, а постійним чинником політичної безпеки.

Політична культура народу виявляється і в його впливі на законодавче визначення місця і ролі політики в житті суспільства. Політична безпека України вимагає конституційно зваженої і чітко визначеної конституційними рамками політики. Неприйняття народом політики, що порушує конституційні норми і принципи, – це показник його високої політичної культури.

Політична культура народу може виявлятися тільки в умовах прозорості політики, доступності мас для впливу на вироблення її курсу і методи його практичної реалізації. Проте політика не має бути «політикою натовпу». Така політика небезпечна не менше, ніж елітарна політика.

Політичні настрої мінливі, особливо в умовах кризи, нерозвиненості політичної культури мас. Розробка політики професіоналами повинна вестися з максимальною прозорістю, відобразити інтереси народу і оцінюватися ним.

Залучення до політики широких мас населення, що не володіють політичною культурою, може, і, як правило, закінчується суспільною трагедією. У таких ситуаціях політична влада часто опиняється в руках демагогів-авантюристів, здатних тільки зруйнувати існуючу політичну систему, але не створити ефективнішу.

Політична культура народу виявляється в підтримці масовими політичними акціями тих політиків, які відстоюють національні інтереси. Тим більше вона важлива, коли створюються або принципово змінюються конституційні рамки і механізм розробки і реалізації політики.

Завершуючи розгляд різних аспектів забезпечення політичної безпеки України, правомірно виникає питання про те, яким чином, за допомогою чого оцінюється результативність забезпечення політичної безпеки. Перш за все, звичайно, можна використовувати ті критерії, показники і індикатори, які були розглянуті в цьому розділі раніше.

Проте, для більш всесторонньої і об'єктивної оцінки слід враховувати критерії оптимальності політичної системи: стійкість, адаптивність, продуктивність, ефективність, рентабельність.

Так, наприклад, під стійкістю розуміється тривалість існування системи в часі.

Адаптивність системи означає її здатність своєчасно і правильно реагувати на умови, що змінюються, як всередині суспільства, так і в зовнішньому середовищі, правильно в кожному випадку аналізувати ситуацію, що складається, і відповідно до цього аналізу ухвалювати адекватні рішення.

Під продуктивністю розуміється здатність системи вдало реагувати на вимоги різних соціальних груп, ухвалювати політичні рішення, направлені на

реалізацію цих вимог. Якщо вимоги, що входять в політичну систему як імпульси для наочної діяльності від відповідних її суб'єктів успішно реалізується, то громадяни підтримують таку систему. Інакше політична система не є продуктивною, незадоволені об'єднуються в блоки, рухи, утворюють свою політичну підсистему, яка організовує незадоволені маси на вирішення поставлених ними проблем.

Ефективність означає підтримку громадянами існуючого політичного режиму, Конституції держави, виробленого курсу суспільного розвитку.

Рентабельність як критерій оптимальності полягає в тому, щоб політична система могла своєчасно і точно визначити цілі і шляхи їх досягнення з найменшими матеріальними, духовними і психологічними витратами.

Разом з названими існують і інші критерії оцінки політичних систем. Політологи зазвичай використовують такі критерії, як: «здатність політичної системи забезпечити стабільність і порядок; роль політичної системи в економічному розвитку; ситуація з цивільними правами в суспільстві; демократичність політичної системи» [202, с. 502-508].

Політична система, відповідна критеріям оптимальності, досягає в своїй структурі рівноваги політичних сил і стабільності, здатна забезпечувати політичний порядок, під яким розуміється комплекс умов, що забезпечують ефективність функціонування і розвитку політичної системи. Політичний порядок припускає: узгодженість дій елементів політичної системи в послідовній реалізації поставлених цілей і завдань; наявність ефективних гарантій і засобів підтримки всіх аспектів безпеки – економічних, військових, правових, екологічних, технологічних; забезпечення високого ступеня незалежності суспільства від випадкових обставин. Очевидно, що повної незалежності від них не може бути, але за рахунок передбачення, попередження і захисту масштаби соціально-політичних втрат можуть бути істотно знижені.

Система політичної безпеки визначається характером політичного устрою суспільства і державної влади. Як правило, диктаторські, авторитарні і тоталітарні держави потребують найбільших охоронних заходів, переважно або виключно репресивно-силових. Їм властиві гігантські механізми безпеки, що забезпечують контроль над всіма суспільно-політичними установами і громадянами з метою виявлення і жорстокого придушення щонайменших державних ознак відступу від офіційної ідеології і моралі, особливо ознак політичної опозиції, а також протидія ворожим зовнішньополітичним силам. Розбухання чисельності служб охорони влади, її озброєності, витрат на утримання, може свідчити про негативні зміни характеру влади.

Демократичні правові держави, не зменшуючи значення спеціальних механізмів політичної безпеки, спираються в забезпеченні самозбереження на посилення довіри і підтримки з боку народу, на збільшення числа громадян, що піклуються про зміцнення даного ладу і свідомо підтримують його політику, на встановлення і жорстке дотримання всіма справедливих законів, висунення до влади гідних людей. Широка соціальна підтримка влади і політики забезпечує їх міцність, безпеку і довголіття краще, ніж сама гігантська репресивно-силова машина.

Виходячи з характеру політичного устрою суспільства і державної влади, можна виділити наступні типи механізму забезпечення політичної безпеки:

- *карально-репресивний* – суть якого полягає в орієнтації на пошук ворогів, їх придушення, ізоляцію, вигнання, знищення;

- *охоронно-силовий* – зосереджений на забезпеченні безпеки правлячої еліти і режиму. При цьому основний упор робиться не тільки на силу, але і на застосування «гнучких» заходів (підкуп, обман і тому подібне);

- *демократичний* – заснований на законодавстві, застосуванні переважно інформаційних, духовно-психологічних, судово-правоохоронних і інших не силових засобів дії.

Основними функціями механізму забезпечення політичної безпеки є наступні:

а) виявлення і прогнозування внутрішніх і зовнішніх загроз, викликів життєво важливим інтересам суб'єктів політичної безпеки;

б) здійснення комплексу оперативних і довготривалих заходів щодо їх попередження і нейтралізації;

в) створення і підтримка в готовності сил і засобів забезпечення політичної безпеки;

г) управління силами і засобами забезпечення політичної безпеки у повсякденних умовах і надзвичайних обставинах;

д) здійснення системи заходів для відновлення нормального функціонування суб'єктів і об'єктів політичної безпеки в регіонах, що постраждали в результаті виникнення яких-небудь надзвичайних ситуацій природних і техногенних;

е) участь в заходах щодо забезпечення безпеки за межами країни відповідно до міжнародних договорів, а також у відповідності з договорами і угодами, визнаними державою.

Таким є зміст, структура і деякі функції, що характеризують механізм забезпечення політичної безпеки сучасної держави і соціуму.

Слід зробити наступний висновок, що під таким механізмом можна розуміти інституційний оформлену діяльність ряду політичних акторів. Цією діяльністю займаються як державні, так і недержавні політичні лідери і інститути. Але головним при цьому є те, що ця діяльність дозволяє за оптимальних умов сформувати і зберегти безпеку політичної системи і одночасно забезпечити мирні умови існування і розвиток держави.

Механізм забезпечення політичної безпеки формується після усвідомлення політичним класом (елітою) необхідності захищатися, тобто, після певного процесу його консолідації. Формуючи даний механізм, державна влада ґрунтується на тому, що загрози можуть виходити як від інших країн, так і знаходитися всередині країни. Джерело загроз може

розташовуватися як поза елітними групами, так і виходити від різноманітних елітних груп і угруповань.

Ефективність забезпечення політичної безпеки України виражається в тому, як система її забезпечення сприяє захищеності політичної системи від деструктивних і дестабілізуючих дій, що функціонує в цілях реалізації національних інтересів держави. Очевидно, що це не тільки один з критеріїв ефективності механізму забезпечення політичної безпеки, але і його основне завдання.

Основні напрями його вдосконалення будуть розглянуті в наступному параграфі.

4.2. Шляхи удосконалення системи політичної безпеки Української держави

Існуючий механізм забезпечення політичної безпеки України, безумовно, потребує вдосконалення.

Вчені пропонують різні варіанти політичних перетворень з метою стабілізації політичної ситуації в країні.

Практично повністю погоджуючись з усіма варіантами, дисертантка, проте, весь час прагнув зрозуміти, яким чином досягнення суспільної і політичної стабілізації в країні впливає на політичну безпеку в державі, наскільки ефективнішою стала державна влада в сучасній Україні, наскільки вона, ця влада, здатна одночасно забезпечити соціально-політичний розвиток українського соціуму.

Відповідаючи на ці і багато інших питань, пов'язаних не стільки із стабільністю, а швидше, з ефективним функціонуванням державної влади, стає очевидним також і цілий ряд негативних моментів в забезпеченні поступового розвитку країни. Перш за все, це: невиправдане зростання державного апарату і зниження політичної конкуренції, надмірна централізація фінансових потоків і процесу ухвалення найважливіших політичних рішень. Поки не

вдалося в нашій країні значно підвищити якість життя більшості громадян, активно включитися в світогосподарську систему і інтегруватися в світову інформаційну спільноту, кординально поліпшити стан вітчизняної армії.

Зберегти в стабільному стані політичну систему і одночасно з цим розвиток соціуму, можливо. Але для цього істотного вдосконалення (або оптимізації) потребує сам механізм забезпечення політичної безпеки. Гарантованою ж політична безпека може бути тільки в тому випадку, якщо досягнуто консенсус як всередині політичної еліти, так і всередині всього соціуму, спираючись на основні базові цінності та інтереси.

Керівництву країни необхідно вдумливо, зважено підійти до раціонального використання наявних ресурсів з метою політичного, соціального, економічного, духовного розвитку на користь особи, суспільства і держави.

Важливу роль для політичної безпеки грає найбільш сприятливе, оптимальне функціонування системи її забезпечення. Виходячи з цього, перед суб'єктами безпеки встає необхідність додання процесу забезпечення безпеки оптимальності, вибору якнайкращого з можливих варіантів здійснення своєї діяльності.

Основними шляхами вдосконалення системи забезпечення політичної безпеки України, можуть бути:

- розробка і ухвалення стратегії політичної безпеки, політичних, економічних, соціальних та інших довгострокових програм, направлених на забезпечення конкретних видів національної безпеки (зокрема політичної);

- своєчасне внесення до нормативно-правових документів змін та доповнень, з метою їх відповідності міжнародним стандартам;

- ініціація, формування, реалізація й оцінка державної політики з реальним, а не декларативним віддзеркаленням в ній інтересів особи, суспільства і складових його соціальних груп, а також держави;

- вдосконалення організаційної структури системи забезпечення національної безпеки та її політичної складової;

- підвищення ефективності діяльності суб'єктів забезпечення політичної безпеки України;

- пошук і вибір раціональних рішень для комплексного використання наявних можливостей і ресурсів в системі забезпечення політичної безпеки країни.

Першочерговим завданням сьогодні є розробка Концепції політичної безпеки України, на якій ґрунтуватиметься вироблення узгоджених дій всіх суб'єктів забезпечення політичної безпеки, органів виконавчої влади при формуванні державної політики у сфері забезпечення політичної безпеки, подання пропозицій з метою вдосконалення її правового, методичного, науково-технічного та організаційного забезпечення.

Необхідно розглянути, яким чином належить удосконалювати систему законодавчих актів і правових норм, на основі яких формується політична безпека. До цих вагомих базових положень дисертант хотів би додати ще одне важливе положення. Річ у тому, що за радянських часів також існувала правова база зміцнення політичної безпеки. У основі дій спецслужб в СРСР лежала установка на забезпечення державної безпеки і лише потім, малася на увазі суспільна безпека і безпека особи. Виходило, що, забезпечивши державну безпеку, органи державної влади і спецслужби автоматично забезпечували і безпеку громадян і громадського суспільства (якого в СРСР фактично не було). Проте, щоб забезпечити захист громадян і соціуму від зловживань владою, мови взагалі не йшло. В сучасній Україні як ніколи актуальна необхідність сформувати таку правову систему, в якій на перше місце була б поставлена особиста безпека громадян і безпека їх численних інтересів, а також безпека соціуму (громадянського суспільства, що формується). Безпека держави не повинна стояти на першому місці в політиці забезпечення безпеки, оскільки, поза всякими сумнівами, держава володіє значно більшими ресурсами для забезпечення свого захисту, ніж конкретні громадяни або громадські структури. Інакше може відбутися те, що і трапилось в Радянському Союзі, а саме: державні інтереси (інтереси

державної або партійної бюрократії) стають домінуючими і пригнічують інтереси особи і суспільства.

Головними напрямками вдосконалення законодавства від цієї області є:

1) розробка проектів законів, регулюючих стосунки в області забезпечення політичної безпеки країни;

2) посилення боротьби з правопорушеннями в політичній сфері шляхом вдосконалення норм, регулюючих відповідальність за ці правопорушення, включаючи посилення відповідальності фізичних і юридичних осіб за ці правопорушення;

3) розробка нормативних правових актів, регулюючих стосунки в області протидії загрозам в політичній сфері;

4) регулювання питань використання засобів захисту інформації в сфері політичної безпеки;

5) подальший розвиток законодавства в області захисту політичних прав громадян;

6) гармонізація стандартів в області політичної безпеки з міжнародними стандартами.

Оптимальне функціонування системи забезпечення політичної безпеки багато в чому залежить від прогнозування потенційних і реальних дій на об'єкти політичної безпеки. На підставі цього, можна говорити про те, що одним з напрямів оптимізації має бути своєчасність прогнозних аналітичних досліджень очікуваних загроз політичного і іншого характеру в умовах істотно невизначеної зовнішньо- і внутрішньополітичного стану на короткострокову, середньострокову і довгострокову перспективу.

Роботи в цьому напрямі проводяться в різних наукових і аналітичних установах, проте використовувані при цьому методичні підходи орієнтовані, в основному, на аналіз процесів, що еволюційно розвиваються, тоді як в сучасних умовах вони набувають революційного характеру, що істотно ускладнює отримання достатньо обґрунтованих оцінок. Виходячи з цього, потрібне проведення дослідження фундаментальних проблем в області

прогнозування, з метою отримання об'єктивних даних для ухвалення обґрунтованих рішень для забезпечення політичної безпеки в умовах комплексного прояву загроз зовнішнього і внутрішнього характеру. Зрозуміло, що помилки в прогнозних оцінках можуть привести до найсерйозніших, часто не виправних, прорахунків і, навіть, провалу політики, що реалізовується (наприклад: наслідки монетизації пільг, пенсійної реформи і т. д.).

Багато в чому, вирішальний характер мають також проблеми пошуку і вибору раціональних рішень для комплексному використанню наявних можливостей і ресурсів в системах забезпечення безпеки в умовах складних зв'язків взаємодіючих чинників. Будь-який соціальний організм можна порівняти з біологічним, при лікуванні якого помилки у виборі ліків або їх дози можуть привести до його загибелі. Так і при вирішенні завдань забезпечення політичної безпеки важливо не тільки отримати об'єктивний аналіз стану об'єкту і очікуваних загроз, але і визначити сукупність таких заходів і засобів, які найраціональніше забезпечують його захист.

Також, важливе значення для оптимального функціонування механізму забезпечення безпеки мають умови, в яких він діє (повсякденні або кризові). Очевидно, що в другому випадку потрібний ретельніший підхід до збору і оцінки даних, оперативної передачі інформації, точного виконання вироблених і прийнятих рішень.

Виходячи з особливої значущості для національної безпеки політичної складової, заходи для її зміцненню є першочерговими, а система забезпечення політичної безпеки повинна визначатися не тільки політичним режимом країни, але й інститутами громадянського суспільства. При цьому необхідно відзначити ряд наступних істотних обставин.

По-перше, оскільки політична безпека держави почала більше залежати від якості влади, її політики та державного управління, відповідні органи все більше почали отримувати можливість для дії на владу, інформуючи її про негативні наслідки, тих або інших помилок і прорахунках в політиці, недоліках державного устрою, з метою їх виправлення.

По-друге, у зв'язку з політизацією всього суспільного життя і все більш частим переростанням негативних економічних, соціальних, духовно-етичних, криміногенних і інших процесів в політичні загрози, державі органи безпеки все більш вимушені займатися глибоким аналізом негативних процесів в основних сферах життя суспільства, давати інформацію керівництву держави про ці загрози, пропонувати і приймати заходи з метою їх усунення. Тому в структурі органів політичної безпеки на провідні ролі виходять ті, які займаються глибоким науково-політичним аналізом процесів всередині країни, розробкою заходів проти руйнівних суспільних процесів, що загрожують самим основам державного і суспільно-політичного ладу.

По-третє, квінтесенцією в діяльності систем політичної безпеки стала охорона і зміцнення політичної потужності держави як здатності влади, державного і суспільного ладу використовувати матеріальні і духовні ресурси країни для вирішення завдань, що стоять перед нею. Адже відповідний інтересам країни суспільний і державний устрій – один з найважливіших чинників успішного розвитку країни. Найжиттєздатніша політична система може втратити силу, якщо влада опиниться в руках неспроможних політиків, зрадницьких елементів, якщо влада не піклуватиметься про високу якість політики, консолідацію народу, підвищення його політичної культури і активності, запобігання негативним явищам і процесам, зміцнення законності і порядку.

Думається, що далеко не випадково в «Енциклопедії світу» серед основних принципів забезпечення національної безпеки її автор академік О. Капто виділяє, перш за все, такі, як: «дотримання балансу інтересів особи, суспільства і держави; взаємну відповідальність особи, суспільства і держави у забезпеченні безпеки» [206, с. 526-527]. Тобто, він якраз на перше місце ставить конкретні задачі саме політичної безпеки.

Ще одним структурним елементом механізму забезпечення політичної безпеки, що потребує вдосконалення, є діяльність суб'єктів забезпечення безпеки.

Одним з важливих пріоритетів цієї діяльності в даний час розглядається контроль за роботою спецслужб як у законодавчій сфері, так і у сфері виконавчої влади. На практиці ті, хто здійснюють даний контроль, стикаються з серйозними труднощами. Балансуючи між проблемами безпеки і демократії, їм доводиться приймати рішення з приводу того, наскільки, з одного боку, пропозиції, що пропонують спецслужби, сприяють їх ефективній роботі, і, з іншого боку, наскільки діяльність цих спецслужб є підзвітною і відповідає букві закону.

У сучасних умовах демократична відповідальність спецслужб припускає наявність контролю з боку виконавчої влади і організацію спостереження за діяльністю спецслужб з боку парламенту, а також активна участь в цьому процесі громадських суспільних організацій. Можна відзначити, що в Україні ще належить сформувати функціональну систему демократичного контролю за спецслужбами з метою недопущення політичного впливу на них і здійснення ефективного керівництва їх діяльністю з боку виконавчої влади.

У кожного учасника або окремої організації, що здійснює такий контроль, є свої специфічні функції. Проте проблема в тому, щоб кожен інститут, кожна гілка влади була компетентною в цьому і могла ефективно реалізувати свої функції на практиці.

Парламент здійснює додатковий контроль, який обмежений аналізом загальних питань в діяльності спецслужб і ухваленням бюджету. Разом з тим, парламент грає важливу роль в розслідуваннях, пов'язаних із скандалами в діяльності спецслужб. Судова влада стежить за використанням особливих повноважень в роботі спецслужб (і виносить рішення про неправомочність їх використання). Громадянське суспільство, фахівці і прості громадяни можуть виступати в ролі стримуючого чинника в роботі спецслужб шляхом внесення альтернативних точок зору (фахівці і експерти), розв'язання скандалів і кризових ситуацій (засоби масової інформації) або подачі скарг з приводу перевищення повноважень в діяльності спецслужб (прості громадяни).

Україна потребує створення єдиної системи стратегічного прогнозування і планування у сфері забезпечення національної безпеки, яка б розглядала сектор безпеки і оборони як цілісний об'єкт прогнозування і планування. Відповідно до Стратегії національної безпеки України, затвердженої Указом Президента України, неефективність системи забезпечення національної безпеки визнано однією з найбільших загроз національній безпеці України. Серед пріоритетних завдань держави щодо усунення цієї загрози визначено, зокрема, необхідність удосконалення державної системи стратегічного планування, створення єдиної системи моніторингу, аналізу, прогнозування та прийняття рішень у сфері національної безпеки і оборони. Її метою є своєчасне виявлення і запобігання загрозам національній безпеці, визначення порядку дій у кризових ситуаціях у межах єдиного комплексу заходів політичного, воєнного, економічного, інформаційного та іншого характеру [161].

Необхідність формування єдиної системи прогнозування та планування у сфері національної безпеки обумовлена комплексним характером сучасних загроз і докорінними змінами безпекового середовища. Безліч нових проблем, з якими стикаються особа, суспільство і держава, вимагають прийняття спільних узгоджених рішень на основі постійної оперативної взаємодії і чіткої координації зусиль. Вирішення цієї проблеми дозволить забезпечити: своєчасне і адекватне реагування на реальні та потенційні загрози національній безпеці; узгодження програм реформування та розвитку органів сектору безпеки і оборони та оборонної промисловості за єдиним задумом; максимально ефективне використання спроможностей і ресурсів суб'єктів сектору безпеки і оборони щодо захисту національних цінностей і реалізації національних інтересів; ефективну координацію дій органів і сил сектору безпеки і оборони та функціонування єдиної системи ситуаційних центрів; раціональний розподіл фінансових і матеріально-технічних ресурсів, необхідних для ефективного функціонування органів сектору безпеки і оборони та оборонної промисловості.

Формування системи прогнозування та планування у сфері національної безпеки потребує вдосконалення нормативно-правової бази і організаційного забезпечення як на загальнодержавному, так і на відомчому рівнях. Підходи до планування розвитку системи забезпечення національної безпеки України, як і її ключового елементу – сектору безпеки і оборони, на сьогодні є багато у чому застарілими і реалізуються непослідовно [156]. Це обумовлено, зокрема тим, що відповідні процеси регулюються нині низкою нормативних документів, які не формують цілісної системи стратегічного прогнозування та планування і недостатньо пов'язані з бюджетним процесом. Нині правове регулювання у даній сфері здійснюється відповідно до Законів України «Про основи національної безпеки» [157], «Про Раду національної безпеки і оборони України» [159], та низки постанов Кабінету Міністрів України. При цьому в останніх двох законах та відповідних нормативно-правових документах Кабінету Міністрів України порядок прогнозування, планування та розробки державних цільових програм у сфері національної безпеки не визначено. Не визначені також роль і місце Ради національної безпеки і оборони у цих процесах. У той же час, завдання, принципи, зміст і порядок планування у галузі оборони та координації дій органів державної влади в цій сфері були законодавчо унормовані ще у До цього єдиною, до того ж рекомендаційною нормою права, що мала відношення до планування діяльності у безпековій сфері була постанова Верховної Ради України «Про Концепцію (основи державної політики) національної безпеки України», відповідно до якої Кабінету Міністрів України, міністерствам та іншим центральним органам виконавчої влади, які беруть участь у забезпеченні національної безпеки, рекомендувалося керуватися у своїй роботі схваленою Верховною Радою України Концепцією (основами державної політики) національної безпеки України. 2004 році, коли набув чинності Закон України «Про організацію оборонного планування» [150]. Як зазначали експерти, зі створенням у 2004 р. національної системи оборонного планування процес розвитку Збройних Сил

України набув певної системності. Заходи розбудови національного війська певною мірою кореспондувалися з ресурсними можливостями держави. Водночас, при створенні системи оборонного планування не вдалося уникнути окремих помилок, що знижують її ефективність. Зокрема, система виявилася неготовою до швидкоплинних змін воєнно-стратегічної обстановки навколо України.

На сьогодні в Україні законодавчо врегульовані процеси прогнозування та планування лише щодо одного компонента сектору безпеки і оборони, а саме – оборонної сфери. Проте, реалізуючи завдання Стратегії національної безпеки України щодо забезпечення розвитку сектору безпеки і оборони як цілісного функціонального об'єднання, керованого з єдиного центру, виникає необхідність розробки і запровадження єдиної системи прогнозування та планування у сфері забезпечення національної безпеки. Ця система повинна охоплювати такі основні процеси: збір і аналіз інформації за широким спектром сфер національної безпеки; виявлення і оцінка ризиків і загроз національній безпеці; оцінка стану функціонування складових сектору безпеки і оборони, а також результатів виконання планів і заходів розвитку за попередній період; виявлення тенденцій і побудова прогнозів (сценаріїв) розвитку ситуації у безпековій сфері у коротко-, середньо- і довгостроковій перспективі; розробка документів стратегічного планування, у т.ч. плану розвитку сектору безпеки і оборони, узгодження їх з планами соціально-економічного розвитку держави та бюджетним процесом; управління ризиками у сфері забезпечення національної безпеки; періодичне внесення коректив у стратегічні документи і плани держави у сфері забезпечення національної безпеки. Запровадження такого підходу дозволить більш чітко визначати засади, цілі та основні завдання державної політики у сфері національної безпеки і оборони, пріоритети і напрями розвитку сил безпеки і оборони з урахуванням існуючих загроз та економічних можливостей держави. У процесі оборонного планування розвинених країн, зокрема США, Канади, Австралії та НАТО, застосовується програмно-цільовий метод,

орієнтований на можливості. Під терміном «можливості» при розробці оборонних планів, наприклад, Австралії розуміють досягнення бажаного ефекту в певному середовищі протягом конкретного періоду часу і підтримання цього ефекту протягом встановленого періоду часу.

Ця модель планування спрямована на забезпечення достатності, взаємозв'язку та балансу компонентів безпекового потенціалу (можливостей). При цьому створення можливостей потребує узгодженого розвитку людського і матеріального компонентів, доктрини, структури і підготовки. Такий підхід реалізується через відповідні державні програми. Законом також передбачається, що Президент України, звертаючись до Верховної Ради України з посланням про внутрішнє і зовнішнє становище України, визначає, серед іншого, Стратегію національної безпеки України та подає, за необхідності, пропозиції про зміни до чинних законів з питань національної безпеки і оборони. Базовим принципом планування та прогнозування сфери національної безпеки має стати принцип системності, який означає, що сектор безпеки і оборони України розглядається як єдиний об'єкт прогнозування і планування. Такий плановий підхід сприятиме збалансуванню вимог до структури органів сектору безпеки і оборони, їх чисельності, фінансового та матеріально-технічного забезпечення, пріоритетності завдань розвитку та т.і. [161].

На практиці цей процес повинен включати в себе такі основні елементи: періодичні огляди сектору національної безпеки і оборони, які б визначили та уточнювали цілі національної безпеки, пріоритети політики національної безпеки і шляхи їх реалізації; організацію взаємодії державних органів, наукових установ та неурядових організацій, у результаті якої буде регулярно здійснюватися оцінка загроз національній безпеці, прийматися рішення, спрямовані на корегування заходів, розмежування завдань органів національної безпеки, уточнення їх структури і обов'язків щодо реалізації поставлених завдань; прозорий процес розподілу ресурсів і контролю за їх використанням. Слід зауважити, що на сьогодні певні елементи системи

прогнозування та планування у сфері забезпечення національної безпеки перебувають лише на стадії формування. Так, наразі триває робота щодо формування показників (індикаторів) стану національної безпеки. Також не завершено створення єдиної системи моніторингу, аналізу, прогнозування та прийняття рішень у сфері національної безпеки і оборони. Впровадження системи прогнозування та планування у сфері забезпечення національної безпеки потребує формування відповідної законодавчої бази. Відповідні зміни до законодавства мають бути спрямовані, зокрема, на нормативне визначення та врегулювання таких аспектів, як:

- завдання стратегічного прогнозування та планування;
- суб'єкти (органи державної влади, їх підрозділи) процесу планування, їх повноваження та порядок взаємодії;
- перелік і вимоги до змісту документів планування і прогнозування, які розробляються на загальнодержавному і відомчому рівнях, порядок їх розробки, експертизи, погодження, затвердження, коригування та періодичності перегляду;
- заходи, на основі яких визначатимуться результати виконання завдань розвитку сектору безпеки і оборони за попередній період, формулюватимуться та уточнюватимуться цілі, загрози та основні напрямки державної політики у сфері забезпечення національної безпеки; завдання комплексного огляду сектору безпеки і оборони, порядок та строки його проведення;
- процес моніторингу і регулярної оцінки стану та загроз національній безпеці, незалежної експертизи документів у сфері забезпечення національної безпеки, та інформування і подання пропозицій щодо актуалізації документів планування у сфері національної безпеки;
- порядок визначення обсягів необхідного фінансування сектору національної безпеки і оборони та узгодження процесу планування його розвитку з процесом бюджетного планування;
- місце стратегічного прогнозування та планування у сфері національної безпеки в загальнодержавному процесі стратегічного планування та складання Державного бюджету;

- контроль за реалізацією документів стратегічного планування.

В основу стратегічного прогнозування і планування у сфері національної безпеки мають бути покладені:

- щорічне послання Президента України до Верховної Ради України про внутрішнє і зовнішнє становище України, на якому згідно з Бюджетним кодексом України ґрунтується прогноз Державного бюджету України на наступні за плановим два бюджетні періоди та проект Основних напрямів бюджетної політики на наступний бюджетний період.

- Стратегія національної безпеки України, яка відповідно до Закону України «Про основи національної безпеки», визначена документом, обов'язковим для виконання, і основою для розробки конкретних програм за складовими державної політики національної безпеки.

Потрібно забезпечити зв'язок та взаємну відповідність Стратегії національної безпеки та схвалених Кабінетом Міністрів України прогнозів економічного і соціального розвитку України на коротко- та середньостроковий періоди, а також законодавчо визначити порядок контролю і встановити відповідальність за реалізацію заходів, визначених такою Стратегією. Як зазначають експерти, правильний вибір політики запровадження Стратегії національної безпеки дає змогу зосередити зусилля й ресурси на реалізації потенціалу економічного розвитку й тим самим забезпечити ефективний і безпечний розвиток усіх сфер життєдіяльності людини, суспільства й держави.

Підготовці документів довгострокового планування має передувати проведення комплексного огляду сектору безпеки і оборони, на основі результатів якого та з урахуванням затверджених Кабінетом Міністрів України прогнозних фінансових показників готується Стратегічний бюлетень сектору безпеки та оборони України. Він має схвалюватися рішенням Ради національної безпеки і оборони України та затверджуватися Президентом України за підсумками комплексного огляду. Порядок проведення комплексного огляду та основні вимоги до нього мають бути чітко регламентовані [157].

Потрібно передбачати проведення комплексного огляду (обмеженого в часі) та подальшу організацію довгострокового планування не силами тимчасових робочих груп, як це відбувається нині, а на постійній основі, шляхом моніторингу загроз національній безпеці, розробки можливих прогнозів (сценаріїв) розвитку подій, визначення спроможностей, необхідних для виконання намічених завдань. Важливим також є забезпечення взаємовідповідності документів довгострокового, середньострокового та короткострокового стратегічного планування у сфері національної безпеки та тісний їх зв'язок із загальнодержавним процесом стратегічного планування і складання Державного бюджету.

Така відповідність може бути забезпечена шляхом розробки порядку періодичного уточнення окремих положень документів середньо- та довгострокового планування з урахуванням щорічних результатів виконання завдань розвитку сил і засобів сектору безпеки і оборони, зміни безпекового середовища та реальних можливостей бюджету. Для цього можна передбачити проведення вибіркового оглядів окремих складових сектору безпеки і оборони України. Тривалість проведення таких оглядів також доцільно обмежити. Документи стратегічного планування у сфері національної безпеки і оборони мають затверджуватися лише за наявності необхідного фінансового забезпечення. Враховуючи багаторівневий і комплексний характер стратегічного планування і прогнозування у сфері забезпечення національної безпеки, необхідно запровадити належну підготовку та перепідготовку фахівців у цій галузі, а також передбачити створення відповідних структурних підрозділів у кожному суб'єкті стратегічного планування і постійно діючих міжвідомчих робочих груп та залучати до цих процесів представників наукових та науково-дослідних установ. Але головне – це забезпечення виконання стратегічних документів держави, у т.ч. державних програм і стратегічних планів розвитку у сфері забезпечення національної безпеки. Як зазначають експерти, процес змін не закінчується ухваленням стратегічних документів. Без їх ефективного

впровадження важливі проблеми так і залишаться не розв'язаними. Тому процес впровадження слід розглядати як продовження циклу стратегічних змін у напрямку до його кінцевої мети – врегулювання проблем у сфері національної безпеки, що передусім стали причиною для проведення змін [160]. За результатами виконання положень Плану розвитку сектору безпеки та оборони України має щороку готуватися звіт, у якому, зокрема, має аналізуватися ефективність використання бюджетних коштів. Такий звіт має бути максимально відкритим для громадськості (за виключенням тієї частини інформації, розголошення якої може створити загрозу національній безпеці країни). У порядку контролю за виконанням планових завдань розвитку сектору безпеки і оборони та оцінки стану національної безпеки у тій чи іншій сфері можна передбачити проведення вибіркового оглядів окремих органів і сил цього сектору, а з певною періодичністю – його комплексного огляду. Для підвищення ефективності стратегічного планування розвитку сектору безпеки і оборони має використовуватися система прогнозування у сфері національної безпеки і оборони, яка надаватиме інформацію про можливі зміни у безпековому середовищі, а також перспективи та результати розвитку сектору безпеки і оборони у майбутньому. Важливу роль у розвитку системи прогнозування має відіграти запровадження системи показників (індикаторів) стану національної безпеки, що дозволить максимально об'єктивно визначати рейтинг актуальних і потенційних загроз національній безпеці у різних сферах і відповідним чином розподіляти ресурси і спроможності держави на боротьбу з ними. Важливим елементом у цьому процесі є оцінка стану сектору безпеки і оборони та його окремих компонентів для розробки прогнозних сценаріїв розвитку ситуації і визначення оптимального варіанту [157].

Прогнозні сценарії, які будуються на основі аналізу стану національної безпеки і ефективності сектору безпеки і оборони, мають передбачати, зокрема, визначення порядку дій у кризових ситуаціях, який би комплексно об'єднував заходи політичного, воєнного, економічного, інформаційного та

іншого характеру. Функції із організації роботи системи стратегічного прогнозування, погодження документів стратегічного планування у сфері забезпечення національної безпеки, а також забезпечення роботи державної системи кризового реагування, що передбачає координацію роботи мережі ситуаційних центрів центральних органів виконавчої влади, мають бути покладені на Апарат РНБО. Це потребує відповідного уточнення його функцій, структури та завдань шляхом внесення необхідних змін до нормативно-правової бази [159].

При цьому необхідно забезпечити комплексний підхід до стратегічного прогнозування, який має враховувати не лише обмежені бюджетні можливості держави станом на певний період, але й перспективи соціально-економічного розвитку країни, різновекторні зовнішні впливи на різні сфери національної безпеки, деструктивну дію загроз у разі невжиття своєчасних заходів запобігання і протидії тощо.

Висновки до розділу 4

Підсумовуючи наведене, слід зазначити, що організаційне забезпечення процесу стратегічного планування у сфері забезпечення національної безпеки доцільно формувати таким чином: на загальнодержавному рівні (Кабінет Міністрів України) на основі завдань і пріоритетів державної політики у сфері забезпечення національної безпеки, визначених у щорічному посланні Президента України до Верховної Ради України і Стратегії національної безпеки України та з урахуванням пріоритетів бюджетної політики і завдань соціально-економічного розвитку держави, мають розроблятися і затверджуватися коротко-, середньо- і довгострокові документи стратегічного планування, у т.ч. плани розвитку сектору безпеки і оборони як цілісного об'єкту планування.

На рівні державних органів і сил сектору безпеки і оборони мають розроблятися: відомчі стратегії, пропозиції щодо взаємодії з іншими

органами і силами сектору безпеки і оборони в межах виконання конкретних завдань, програми і плани розвитку органів і сил сектору безпеки і оборони.

Таким чином має бути забезпечений гармонійний баланс загальнодержавного та відомчого підходів до формування стратегій розвитку кожного суб'єкта і сектора безпеки і оборони в цілому. Основні заходи розвитку на плановий і наступні роки та необхідні ресурси для досягнення запланованих показників розвитку сектору безпеки і оборони мають визначатися у Плані розвитку сектору безпеки і оборони. Заходи, заплановані на перший рік, слід визначити максимально точно та детально, а на наступні роки – заплановані заходи мають періодично корегуватися з урахуванням результатів виконання плану попереднього періоду. Важливим завданням при цьому є забезпечення вчасного виконання планових завдань у повному обсязі. Необхідно мінімізувати можливості перерозподілу фінансових ресурсів у «ручному» режимі внаслідок невиконання планових завдань чи затримок з фінансуванням, оскільки це є підґрунтям для зловживань і корупції та фактично зводить нанівець ефективність будь-якої системи планування.

Крім того, наявний владно-державний і суспільний контроль за силовими структурами дисертант пропонує доповнити ще і внутрішнім контролем на рівні самих спецслужб. Звичайно, не випадково останніми роками всередині спецслужб з'явилися структури власної безпеки. В результаті цих заходів силові структури змогли хоч би формально відреагувати на суспільний запит про досить високий рівень корупції серед тих, хто повинен займатися питаннями безпеки суспільства і громадян (наприклад, з'явилися так звані «перевертні в погонах» і оформилася боротьба з ними як самостійний напрям діяльності державної влади.

Таким чином, ефективне управління спецслужбами характеризується відкритою і ясною політикою.

У основі ефективного управління лежать наступні принципи: справедливість, участь, плюралізм, партнерство, прозорість,

відповідальність, верховенство закону, дотримання прав людини, ефективність, результативність, життєздатність.

Погоджуючись з цими достатньо загальними принципами, відзначимо, проте, що прихильність адміністративного апарату принципам ефективного управління є особливо важливою умовою формування політичних і законодавчих основ діяльності органів безпеки і спецслужб.

Таким чином, вдосконалення механізму забезпечення політичної безпеки в даний час необхідно здійснювати за кількома напрямками. По-перше, це вдосконалення нормативно-правової бази. По-друге, вдосконалення системи політичних і спеціальних інститутів забезпечення безпеки і залучення до цієї діяльності численних громадських організацій. По-третє, зміна стилю і ефективності діяльності органів державної влади і спецслужб. По-четверте, оптимальний пошук і вибір раціональних рішень для використання наявних можливостей та ресурсів в системі політичної безпеки.

ВИСНОВКИ

У результаті дослідження, проведеного на основі аналізу зарубіжного та вітчизняного законодавств, практики їх реалізації, емпіричних і статистичних даних, наукових поглядів фахівців різних галузей знань, автором сформульовано низку висновків, спрямованих на вирішення окреслених завдань. До основних із них можна віднести такі:

1. Аналіз джерельної бази дисертаційного дослідження дозволяє стверджувати, що, на відміну від економічної безпеки, політична безпека держави здебільшого залишається поза увагою наукового аналізу, існує проблема недостатності комплексних наукових розвідок щодо аналізу загроз та викликів політичній безпеці України в умовах гібридної війни.

Аналізуючи ступінь наукової розробки дослідження проблеми, необхідно підкреслити, що загалом політичній науці бракує ґрунтовних розвідок з політичної безпеки, дослідники значну увагу приділяли вивченню національної безпеки в цілому, а політична безпека в межах цілісної системи національної безпеки залишилася поза увагою науковців.

Серед вітчизняних вчених, які висвітлюють окремі аспекти політичної безпеки, насамперед необхідно відзначити праці В. Горбуліна, В. Кременя, В. Ліпкана, В. Циганова та інших. Проте, попри зазначені дослідження, присвячені аналізу політичної безпеки України, слід звернути увагу, що дана проблема розглянута, як правило, в окремих аспектах і ще не отримала достатнього комплексного освітлення в наукових працях вітчизняних авторів. Мабуть, причина, перш за все, в тому, що «політична безпека» як політичне явище та наукове поняття є надзвичайно багатограним і охопити його в цілому досить складно.

2. З'ясовано, що, незважаючи на недостатню розробленість, складність, неоднозначність категорії «політична безпека», все ж таки існують теоретико-методологічні передумови, що дозволяють детальніше розробити

даний термін. Безпека для суспільства означає практичну реалізацію діяльності держави, політичних і суспільних інститутів. Визначення політичної безпеки можна зробити, спираючись на два основних, достатньо розроблених у соціально-гуманітарних науках, підходи, кожен з яких є самостійною цінністю, а в сукупності вони збагачують теоретичний матеріал, пов'язаний з проблемами забезпечення політичної безпеки.

Перший підхід розглядає політичну безпеку як частину національної безпеки. Виходячи з визначень, запропонованих різними ученими, автор доходить висновку, що кожна з характеристик національної безпеки (інтереси, цілі, загрози) включає як невід'ємну частину політичну складову.

Так, визначаючи національну безпеку через інтереси і цілі, зі всієї сукупності національних інтересів потрібно виокремити саме політичні інтереси; через загрози – політичні загрози (регіональний сепаратизм, політичний екстремізм, помилки і прорахунки політичних лідерів); через суб'єкти управління (рівень управління) – ті, що забезпечують політичну безпеку; через систему як підсистему національної безпеки може бути представлена і політична система, оскільки вона також володіє системними характеристиками, тобто має власні взаємозалежні елементи, які додають політичній безпеці цілісність.

Другий підхід орієнтується на дослідження політичної безпеки як самостійної політичної категорії. Чинниками для виокремлення політичної безпеки в самостійну одиницю були: політичні цілі і цінності; політична стійкість і стабільність; політичні загрози; політичні конфлікти. Всі вищезгадані підстави політичної безпеки не дозволяють розглядати її як самостійне явище в політичному житті суспільства, оскільки вони носять лише міждисциплінарний характер.

Доведено, що різноманіття підходів до розуміння поняття «національна безпека» в соціально-політичних науках пояснюється слабкою концептуалізацією, відсутністю чіткого визначення, значною кількістю елементів. Те ж саме відбувається і з поняттям «політична безпека».

Відсутність власного об'єкта перешкоджає можливості теоретизувати поняття, вивчати його, класифікувати й аналізувати.

3. Обґрунтовано, що під час вивчення політичної безпеки найбільшу теоретичну та емпіричну цінність представляє поняття «політична система», комплекс знань про яку дозволяє дослідити політичну безпеку і визначити можливі наукові напрями її дослідження.

Встановлено, що головними характеристиками політичної безпеки виступають: стабільність конституції, гнучкість економічної системи, результативність культури й ефективність політичної влади.

Виявлено, що політична безпека має свої специфічні структурні елементи, до яких належать: політичні актори (інститути, групи, організації, індивідууми), що закріплюють форми політичної діяльності, способи здійснення влади, методи управління, що визначають політичні цілі та шляхи їх досягнення відповідно до інтересів особи, суспільства і держави, з урахуванням соціально-політичних практик, уявлень, ціннісних орієнтацій і установок; нормативно-правові положення і принципи, які здійснюють регламентацію діяльності політичної системи в цілому і її окремих елементів (політичних інститутів, організацій, громадян), а також визначають умови, можливості і межі функціонування всієї політичної системи; і, нарешті, комунікації, які мають місце як всередині політичної системи (між законодавчою і виконавчою гілками влади, між окремими політичними лідерами, між виборцями і депутатами), так і за її межами, тобто взаємодія політичної системи з навколишнім середовищем (між державою і громадянами, політичним лідером і народом, некомерційними, суспільними організаціями й органами влади і т.д.).

4. Визначено місце політичної безпеки в загальній системі національної безпеки акцентуванням на тому, що саме ця її складова обумовлюється високою значущістю влади, держави і політики як чинників благополуччя країни, народу, громадян. Причинами цього твердження є визначальна роль влади, політичної системи для суспільства та держави.

5. Проаналізовано зміст правових актів, що діють у сфері безпеки, визначено, що процес формування української моделі забезпечення політичної безпеки в умовах гібридної війни у даний час продовжується. Це означає, що на перший план у політиці держави виходить завдання створення дієздатного механізму зміцнення політичної безпеки. Охарактеризовані основні законодавчі документи у системі забезпечення політичної безпеки: Конституція України та Концепція національної безпеки України, які створюють основне правове поле для забезпечення політичної безпеки Української держави. Враховуючи якісно нові умови гібридної війни, мають бути оновлені стратегічні та програмні документи нормативно-правового регулювання політичної безпеки Української держави.

6. Визначено основні глобальні загрози та стратегічні виклики політичній безпеці України в умовах гібридної війни. Автор констатує, що всі проблеми у сфері політичної безпеки взаємопов'язані й нерозривно переплетені між собою в більш широкому контексті національної безпеки. У загальному контексті глобальні загрози можна звести до наступних: сучасні економічні кризи в умовах глобалізації світової економіки дестабілізують українську економіку; надмірна залежність України від зовнішньоекономічної кон'юнктури; збільшення розриву між багатими і бідними в країні, що призводить до конфронтації та конфліктів; небезпека для політичної сфери супроводжується активізацією міжнародного тероризму та загрозою його поширення територією України. Таким чином, глобальне середовище сьогодні містить у собі велику кількість загроз і викликів найрізноманітнішого характеру.

Стратегічними викликами політичній безпеці України наразі є наступні: зрощення політики та капіталу, неможливість державних структур контролювати зазначений процес; корумпованість у системі органів влади; низька ефективність державної влади та якість прийнятих рішень; недостатній професійний рівень українського істеблшменту; відсутність політичної та правової відповідальності вищих посадових осіб; регіональний політичний сепаратизм.

Здійснена спроба аналізу глобальних загроз та стратегічних викликів політичній безпеці України в умовах гібридної війни засвідчує, що російська агресія стала не причиною, а наслідком неспроможності політичної еліти, державних структур, громадськості, наукової спільноти протидіяти сучасним загрозам та викликам. Україна зможе протистояти новим глобальним загрозам та стратегічним викликам, лише реформувавши власну систему національної, політичної безпеки, побудувавши конкурентоспроможну економіку та створивши гідні умови існування для українських громадян.

7. Досліджено російську агресію як виклик українському безпековому простору. Дисертантка зазначає, що концептуально протидіяти в умовах гібридної війни вдасться, лише сформувавши ефективну систему національної безпеки в цілому та політичної безпеки зокрема. Відповідно, створити систему стратегічного мережевого управління із залученням професійних аналітиків, підтримки громадянського суспільства, механізму оперативного та адекватного реагування на військові, політичні та інформаційні проблеми з відповідним руйнуванням корупційних систем на всіх рівнях влади.

Встановлено, що російська агресія в 2014 році виявила суттєві проблеми в забезпеченні політичної безпеки України, а саме: цілеспрямоване руйнування системи національної, політичної безпеки за останні роки, відсутність належного фінансування, знищення військової професійної освіти, деградація гуманітарної, соціально-політичної освіти, зрадництво вищого керівництва. Встановлено, що в умовах російської гібридної агресії провідну роль у забезпеченні національної безпеки держави відіграють політична, військова, інформаційна та економічна безпеки. Але, на відміну від економічної безпеки, політична безпека держави здебільшого залишається поза увагою наукового аналізу.

8. Проаналізовано механізм зміцнення політичної безпеки, який визначається як інституційно оформлена діяльність ряду політичних акторів, направлена на забезпечення безпеки держави, її громадян і громадських

організацій. Цією діяльністю фактично займаються як державні, так і недержавні політичні лідери та інститути. Ця діяльність одночасно повинна за оптимальних умов сформувавши і зберегти безпеку політичної системи та забезпечити мирні умови існування й ефективний розвиток країни. Уявляється, що одночасне виконання цих двох базових умов є найважливішою методологічною базою до розуміння механізму забезпечення політичної безпеки.

Цей механізм формується після усвідомлення політичним класом (елітою) необхідності захищатися, тобто після певного процесу його консолідації. Зрозуміло, що заздалегідь має бути осмислений весь комплекс викликів, небезпек і загроз у політичній сфері. Політична практика показує, що, формуючи даний механізм, державна влада, як правило, виходить з того, що загрози можуть виходити як від інших країн, так і знаходитися всередині країни. Джерело небезпек і загроз також може знаходитися як поза політичною елітою, так і розташовуватися всередині різних елітних груп і угруповань.

Фактично в нашій країні механізм зміцнення політичної безпеки на практиці є достатньо закритим від наукового аналізу і громадської думки. Такий висновок зроблений тому, що приблизно з початку ХХІ сторіччя закритими стали процеси підготовки й ухвалення політичних рішень. Тому дисертантка в роботі розглянула його насамперед у теоретичному ключі.

Структурно механізмом забезпечення політичної безпеки є єдність нормативних, організаційних (інституційних) і практичних дій суб'єктів політики. У роботі розглянуті основні функції механізму забезпечення політичної безпеки.

Це, перш за все: виявлення і прогнозування внутрішніх і зовнішніх небезпек, викликів і загроз життєво важливим інтересам суб'єктів політичної безпеки; здійснення комплексу заходів для їх своєчасного попередження і нейтралізації; створення і підтримка в готовності сил і засобів забезпечення політичної безпеки та ефективне управління ними; здійснення системи

заходів для відновлення функціональності суб'єктів і об'єктів політичної безпеки на випадок яких-небудь надзвичайних ситуацій; участь у заходах щодо забезпечення безпеки за межами країни.

9. Запропоновано основні напрями вдосконалення механізму забезпечення політичної безпеки. В даний час удосконалення механізму необхідно здійснювати за кількома основними напрямками: вдосконалення нормативно-правової бази зміцнення політичної безпеки; зміна системи політичних і спеціальних інститутів забезпечення безпеки і залучення до цієї діяльності численних громадських організацій. Крім того, необхідно змінити стиль і ефективність діяльності органів державної влади, розробити Концепцію політичної безпеки України. Між гілками державної влади мають бути чітко прописані функції і межі застосування.

Узагальнюючи викладене, можна стверджувати, що проблема формування політичної безпеки в нашій країні достатньо складна й об'ємна. Тому в даній роботі розглянуті лише деякі основні її аспекти.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Абрамов В. І., Ситник Г. П., Смолянчук В. Ф. Глобальна та національна безпека: підручник / за заг. ред. Г. П. Ситника. Київ: НАДУ, 2016. 784 с.
2. Актуальные проблемы национальной безопасности России / под ред. В. А. Труханова. Саратов: СВРХБЗ, 2002. С. 48.
3. Алмонд Г., Пауэлл Дж., Стром К., Далтон Р. Сравнительная политология сегодня. Мировой обзор: учебное пособие / сокр. пер. с англ. А. С. Богадановского, Л. А. Галкиной; под ред. М. В. Ильина, А. Ю. Мельвиля. Москва: Аспект Пресс, 2002. С. 84–139.
4. Арабаджиєв Д. Ю., Сергієнко Т. І. Маніпулювання свідомістю суспільства в умовах інформаційної та гібридної війни в Україні. *Гілея (науковий вісник)*. 2019. Випуск 146 (№7). С. 12–16.
5. Арзуманян Р. В. Определение войны в 21 веке. Обзор XXI ежегодной конференции по стратегии Института стратегических. *Актуальні проблеми політики*. 2016. Вип. 58. Ереван. С. 50–60.
6. Аристотель. Политика. Афинская полития / предисл. Е. И. Темнов. Москва: Мысль, 1997. 458 с.
7. Аристотель. Собрание сочинений: в 4 т. Москва, 1983. Т. 4. С. 830.
8. Ахременко А. С. Политический анализ и прогнозирование: учебное пособие. Москва: Гардарики, 2006. С. 253–261.
9. Бауман Зигмунт. Глобализация. Последствия для человека и общества / Пер. с англ. Москва: Весь Мир, 2004. 188 с. URL: <http://yanko.lib.ru/books/cultur/bauman-globalizaciya-81.pdf>.
10. Берталянфи фон Людвиг. Категории системного анализа политики. Антология мировой политической мысли. 1997. Т. 2. С. 630–642.
11. Білас І. Г. ООН та сучасні виклики і загрози міжнародній спільноті та безпеці в умовах глобалізації. *Актуальні проблеми міжнародних відносин: зб. наук. пр.* 2001. С. 34-39.1, С. 38, 35.
12. Бодрук О. С. Структура воєнної безпеки: національний та міжнародний аспекти: монографія. Київ: НІПМБ, 2001. С. 61.

13. Булан А. П. Моніторинг загроз національній безпеці як складова забезпечення стабільності в суспільстві. *Наукові праці. Політичні науки*. 2005. Том 44. Випуск 31. С. 140–146.

14. Валюшко І. О. Витоки інформаційної агресії Росії в Українському інформаційному просторі. *Вісник НТУУ «КПІ». Політологія. Соціологія. Право*. 2016. Випуск 1-2 (29-30). С. 95–99.

15. Валюшко І. О. Інформаційна агресія Росії. *Вісник НТУУ «КПІ». Політологія. Соціологія. Право*. 2016. Випуск 4-5. С. 105–110.

16. Валюшко І. О. Інформаційна безпека України в контексті російсько-українського конфлікту: автореф. дис... канд. політ. наук: 23.00.04 / Чорноморський національний університет імені Петра Могили. Миколаїв, 2018. 19 с.

17. Валюшко І. О. Інформаційна безпека України: трансформація законодавства після російського вторгнення. *Історико-політичні студії. Збірник наукових праць*. 2017. № 2 (8). С. 30–43.

18. Валюшко І. О. Кібербезпека України: наукові та практичні виміри сучасності. *Вісник НТУУ «КПІ» Політологія. Соціологія. Право*. 2016. № 3/4 (31-32). С. 117–124.

19. Валюшко І. О. Основні виклики і загрози в інформаційних війн, *Науковий вісник Дипломатичної академії України. Зовнішня політика і дипломатія: традиції, тренди, досвід. Серія «Політичні науки»*. 2016. Випуск 23. Частина II. С. 142–147.

20. Васильев А. В. Моделирование политической ситуации как средство совершенствования политического управления в регионе: дисс. ... канд. полит. наук. Москва, 1997. С. 14.

21. Вебер М. О некоторых категориях понимающей социологии. Избранные произведения. Москва: Прогресс, 1990. С. 495–643.

22. Венедиктов Д. Д. Современные взгляды на социальную безопасность. Женщины за социальную безопасность и устойчивое развитие. *Женщины за социальную безопасность и устойчивое развитие: третий Все-российский женский конгресс (Москва, 8-9 апр. 1996 г.)*. Москва, 1997. С. 8.

23. Виклики для енергетичної безпеки України. Сучасний стан – 2010. Аналітична записка. 2010. URL: http://icps.com.ua/pub/files/58/24/Energy_Strategy_UKR.pdf

24. Винер Н. Кибернетика и общество. Москва, 1985. С. 71, 107.
25. Війна на Донбасі: реалії і перспективи врегулювання. URL: http://razumkov.org.ua/uploads/article/2019_Donbas.
26. Власюк О. С. Національна безпека України: еволюція проблем внутрішньої політики: вибр. наук. праці. Київ: НІСД, 2016. 528 с.
27. Власюк О. С., Кононенко С. В. Кремлівська агресія проти України: роздуми в контексті війни: монографія. Київ: НІСД, 2017. 304 с
28. Возжеников А. В. Национальная безопасность (теория, политика, стратегия): монография. Москва: НПО «Модуль», 2000. С. 7, 55.
29. Возжеников А. В., Глебов И. Н., Золотарев В. А. Основные концептуальные положения национальной безопасности России в XXI веке. Москва: Эдак Пак, 2000. С. 7.
30. Гай-Нижник П. Російсько-українська війна: особливості розв'язання військово-політичного конфлікту на Сході і Півдні України за сучасних геополітичних умов. *Українознавство*. 2016. № 4. С. 103–121.
31. Гбур З. В. Класифікація основних ризиків і загроз фінансовій безпеці України. *Теорія і практика актуальних наукових досліджень* (Львів, 27-28 жовтня 2017 р.). Львів, 2017. С. 115–117. URL: <http://molodyvcheny.in.ua/files/conf/other/20oct2017/41.pdf>
32. Гегель Г. Енциклопедія філософських наук: в 3 т. Москва, 1977. Т. 3: Філософія духу. 471 с.
33. Геополитика, международная и национальная безопасность: словарь, справочник. Москва: Пробел, 1999. С. 27.
34. Гібридна війна і журналістика. Проблеми інформаційної безпеки: навчальний посібник. Київ: Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2018. 356 с.
35. Гібридна війна: in verbo et in praxi: монографія / під. заг. ред. проф. Р.О. Додонова; Донецький національний університет імені Василя Стуса. Вінниця: ТОВ «НіланЛТД», 2017. 412 с.
36. Гібридна війна: технології сугестії та контрсугестії / О. Акульшин та ін.; Нац. акад. Служби безпеки України, Ін-т філології Київ. нац. ун-ту ім. Т. Шевченка. Київ: Нац. акад. СБУ, 2018. 235 с.

37. Гібридні загрози Україні і суспільна безпека. досвід ЄС і східного партнерства Аналітичний документ / за заг. ред. В. Мартинюка. 2018. URL: http://prismua.org/wp-content/uploads/2018/02/blok_XXI-end_3001.pdf.
38. Глазов О. В. Національна безпека: сутність, ознаки, концепція та геополітичні чинники. *Наукові праці Чорноморського державного університету імені Петра Могили. Сер.: Політологія*. 2011. Т. 155. Вип. 143. С. 42–46.
39. Гоббс Т. Левиафан, или материя, форма и власть церковного и гражданского: сочинения в 2 т. Москва: Мысль, 1989–1991. Т. 2. С. 3–545.
40. Гончаренко О. Джангужин Р., Лисицин Е. Громадянський контроль і система національної безпеки. *Національна безпека України*. 2003. № 1. С. 39–46.
41. Горбулін В. 2015. «Гібридна війна» як ключовий інструмент російської геостратегії реваншу. *Дзеркало тижня*. 2015. 23-30 січ. (№ 2). URL: <https://dt.ua/internal/gibridna-viyna-yak-klyuchoviy-instrument-rosiyskoyi-geostrategiyi-revanshu-.html>.
42. Горбулін В. Гібридна війна: все тільки починається. *Дзеркало тижня*. 2016. 25 бер. – 1 квіт. (№ 11). URL: <http://gazeta.dt.ua/internal/gibridna-viyna-vse-tilki-rochinayetsya-.html>.
43. Горбулін В. П., Качинський А. Б. Засади національної безпеки України: підручник для вузів. Київ: Інтертехнологія, 2009. 269 с.
44. Горбулін В. П., Качинський А. Б. Системно-концептуальні засади стратегії національної безпеки України: монографія. Київ: «НВЦ Євроатлантикінформ», 2007. 592 с.
45. Горбулін В. П., Качинський А. Б. Стратегічне планування: вирішення проблем національної безпеки. Київ: Нац. ін-т стратегічних досліджень (НІСД), 2010. 285 с.
46. Горбулін В. П., Литвиненко О. В. Національна безпека: український вимір. Київ: ПІ «Інтертехнологія», 2008. 104 с.
47. Гребінь Н. В. Зміст маніпуляції як різновиду прихованого психологічного впливу. *Збірник наукових праць К-ПНУ імені Івана Огієнка, Інституту психології імені Г.С.Костюка НАПН України*. 2013. С. 80–93.
48. Грищенко Д. Ю. Інституційні аспекти політичної безпеки. Москва: Пласті, 2007. 46 с.

49. Гроций Гуго. О праве войны и мира, Прологомены, XXX. URL: http://library.nlu.edu.ua/POLN_TEXT/KOMPLEKS/KURS_1/kurs/10/13_1.htm_
50. Гулай В. В. Концептуалізація немілітарних ризиків національній безпеці України в реаліях реалізації Російською Федерацією стратегії гібридної війни. *Міжнародні відносини. Серія «Політичні науки»*. 2017. № 13. URL: http://journals.iir.kiev.ua/index.php/pol_n/article/view/2997_
51. Гулай В. В. Манипулятивно-пропагандистская составляющая «гибридной» войны Российской Федерации против Украины: мифологемы прошлого и новые имперские императивы. *Studia Spozeczne*. 2015. № 13. С. 69–79.
52. Гусаров В. Кремль розпочав нову інформаційну операцію проти України. *MediaSapiens*. 2014. 04 верес. URL: http://osvita.mediasapiens.ua/material/34281_
53. Гусаров В. Сили інформаційних операцій Росії: яким має бути відповідь України? *Інформаційно-аналітичний центр Національної безпеки України*. 2017. 07 жовт. URL: <http://mediarnbo.org/2014/10/07/sili-informatsiynih-operatsiy-rosiyi-yak> (дата звернення: 15.03.2018 р.).
54. Данило Ж. Маркович. Глобализация и десоверенизация. *Социологическая наука и социальная практика: научный журнал*. 2014. № 1. С. 125–139. URL: <https://www.jour.isras.ru/index.php/snsp/article/view/3028/2827>.
55. Данильян О. Національна безпека України: структура та напрямки реалізації. Київ, 1998. С. 23.
56. Дацко О. І. Гуманітарні імперативи зміцнення економічної безпеки України. Львів: «Ліга-прес», 2015. 672 с.
57. Дацюк А., Садовський В., Полтораков О., Марутян Р. Аналіз державної політики у сфері національної безпеки і оборони України. 2015. 40 с. URL: https://rpr.org.ua/wp-content/uploads/2018/02/Analiz-polityky-NB-pravl-final.pdf_
58. Дзалиев М. И. Основы обеспечения безопасности России. Москва: Экономика, 2003. С. 61.
59. Дзьобань О. П. Національна безпека в умовах соціальних трансформацій (методологія дослідження та забезпечення): монографія. Харків, 2006. 440 с.
60. Дзьобань О. П., Настюк В. Я., Белєвцева В. В. Проблеми захисту національних інтересів України у сфері державної безпеки в умовах геополітичних трансформацій ХХІ століття: монографія. Харків: Право, 2013. 295 с.

61. Динис Г. Сучасні гібридні збройні конфлікти (приклад агресії Російської Федерації проти України). *Геополітика України: історія та сучасність*. 2016. № 2. С. 108–112.
62. Дмитриев А. П. Методологические основы общей теории безопасности. *Общая теория безопасности / под ред. А. И. Позднякова*. Москва: ВАГШ, 1994. С. 25.
63. Дмитрук П. М. Особливості зарубіжної практики забезпечення безпеки в соціально-економічній сфері. *Державне управління: теорія та практика*. 2010. № 2. URL: <http://www.academy.gov.ua/ej/ej12/txts/10dpmses.pdf> (дата звернення: 22.05.2016 р.).
64. Донбас у системі інформаційної безпеки держави: регіональні особливості, зовнішні виклики, інструменти боротьби з антиукраїнською пропагандою. Аналітична доповідь. Київ: ІПіЕНД ім. І. Ф. Кураса НАН України, 2015. 196 с.
65. Доценко Е. Л. Психология манипуляции: феномен, механизмы и защита. Москва: МГУ, 1997. 344 с.
66. ДТЕК купив два обленерго у російської VS Energy за 250 мільйонів – експерт. URL: <https://www.unian.ua/economics/energetics/10408131-dtek-kupiv-dva-oblenergo-u-rosiyskoji-vs-energy-za-250-milyoniv-ekspert.html>
67. Дубина М. В. Сутність транскордонної безпеки та її види. *Вісник Чернігівського державного технологічного університету*. 2013. № 4. С. 238–244.
68. Дугин А. Что будет, если Украина распадется? *Информационно-аналитический портал «Евразия»*. 2004. 04 дек. URL: <http://www.evrazia.org/modules.php?name=News&file=article&sid=2089>
69. Дузь-Крятченко О. П., Лисицин Е. М. Щодо термінологічного аспекту проблеми національної безпеки України. *Сучасні інформаційні технології у сфері безпеки та оборони*. 2014. № 1. С. 122–125.
70. Економічна безпека: навч. посіб. / З. С. Варналій, П. В. Мельник, Л. Л. Тарангул [та ін.]; за ред. З. С. Варналія. Київ: Знання, 2009. С. 100–101.
71. Енергетична галузь України: підсумки 2015 року. – Центр Разумкова, 2016. URL: http://razumkov.org.ua/uploads/article/2016_ener_gal_pidsumky_2015.pdf
72. Енергетична стратегія України на період до 2035 р. (проект). URL: <http://mpe.kmu.gov.ua/minugol/control/uk/doccatalog/list?currDir=50358>

73. Єзеров А. А. Конституційна безпека як складник національної безпеки України. *Стратегічні пріоритети*. 2013. № 2 (27). С. 120–126.

74. Жуковский М. В. Политическая безопасность общества и проблемы ее обеспечения в Российской Федерации. *Безопасность*. 2002. № 1-2. С. 35.

75. Зелений А. Як Росія веде інформаційні війни. *INSIDER*. 2014. 24 трав. URL: http://www.theinsider.ua/rus/politics/537f3dbe5c890_

76. Зрадницька доля. URL: <https://magazine.nv.ua/ukr/journal/2543-journal-no-36/predatelskaya-sudba.html>

77. Зозуля О. С. Державне управління забезпечення інформаційної безпеки України в умовах інформаційно-психологічного протистояння: автореф. дис. ... канд. наук з держ. управл.: 25.00.01 / НАДУ при Президенті України. К, 2017. 18 с.

78. История государства и права России в документах и материалах. С древнейших времен по 1930 г. / сост. И. Н. Кузнецов. Минск: Амалфея, 2000. С. 300–301.

79. Іванишин В. Національна безпека і оборона. *Програма реалізації української національної ідеї у процесі державотворення*: прийнято на V Великому Зборі Всеукраїнської організації «Тризуб» імені Степана Бандери 20 серпня 2005 року Божого. URL: http://old.banderivets.org.ua/index.php?page=pages/main/zmist4_

80. Іжнін І. Проблеми транскордонної безпеки у світі, що змінюється. *Транскордонна безпека: політико-правовий, соціально-економічний та гуманітарний виміри*: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції / упор. Р. Вовк, О. Кучик. (м. Львів, 14 квітня 2016 р.). Львів, Факультет міжнародних відносин ЛНУ ім. І. Франка, 2016. 89 с.

81. Інфографіка: кому належить українська енергетика. 2014. URL: <http://www.theinsider.ua/business/52d550ee60af5/> _

82. Інформаційний вимір гібридної війни: досвід України: матеріали міжнародної науково-практичної конференції. Київ: НУОУ, 2017. 104 с.

83. Інформаційні виклики гібридної війни: контент, канали, механізми протидії. Аналітична доповідь / за заг. ред. А. Баровської. Київ: НІСД, 2016. 109 с.

84. Качинський А. Б. Індикатори національної безпеки: визначення та застосування їх граничних значень: монографія. Київ: НІСД, 2013. 104 с.

85. Коломієць О. В. Особливості системи міжнародної безпеки в умовах глобалізації: автореф. дис. ... д-р. політ. наук: 23.00.04 Одеса, 2015. 37 с.

86. Комарчук О. О., 2016, Деструктивні політичні та соціальні технології у структурі гібридної війни, *Гілея (науковий вісник): зб. наук. праць*, гол. ред. В. М. Вашкевич, К.: ВІР УАН, Випуск 114(11), с. 316-319.

87. Комарчук О. О. Гібридна війна: сутність та структура феномену. *Міжнародні відносини, суспільні комунікації та регіональні студії*. 2018. № 2 1(3). С. 48–54.

88. Комарчук О. О. Загальна характеристика рис гібридної війни. *Науковий вісник Східноєвропейського університету імені Лесі Українки. Серія: Міжнародні відносини*. 2016. Вип. 11 (336). С. 45–51.

89. Конституция Союза Советских Социалистических Республик: от 5.12.1936 г. Дата обновления: 15.01.1938. *Советская Сибирь*. 1936. № 283 (5143). URL: <http://tarasei.narod.ru/konstl936.htm> (дата обращения: 17.04.2018).

90. Конституція України: станом на 1 верес. 2016 р.: відповідає офіц. тексту. Харків: Право, 2016. 82 с.

91. Концептуальні засади розвитку системи забезпечення національної безпеки України: аналітична доповідь / О. О. Резнікова та ін. Київ: НІСД, 2015. 58 с.

92. Концепція (основи) національної безпеки України: додаток. URL:: <http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/-webproc34?id=&pf3511=13342&pf35401=24861> (дата звернення: 20.05.2016 р.).

93. Косевцов В. О., Зінько І. Ф. Національна безпека України: проблеми та шляхи реалізації пріоритетних національних інтересів: монографія. Київ: НІСД, 1996. С. 7.

94. Косілова О. І. Політична безпека в системі національної безпеки України. *Правова інформатика*. 2011. № 1 (29). С. 72–78.

95. Косолапое Н. Безопасность международная, национальная, глобальная: взаимодополняемость или противоречивость? *Мировая экономика и международные отношения*. 2006. № 9. С. 3–13.

96. Кравчук О. Ю. Місце політичної безпеки в межах цілісної системи національної безпеки. *Наукові праці. Серія «Політологія»*. 2012. Том 182. № 170.

97. Кравчук О. Ю. Політична безпека України як наукова і практична проблема. *Міжнародний науковий журнал*. 2016. Т. 3. № 6. С. 82–83.

98. Кремень В. Г., Бінько І. Ф., Головащенко С. І. Політична безпека України: концептуальні засади та система забезпечення: монографія. Київ: МАУП, 1998. С. 64–65.

99. Левчук О. В. Економічна безпека України в контексті глобалізаційних викликів. *Економіка і суспільство викликів*. 2017. Випуск 8. С. 59–64.
100. Липоватая М. С. Эффективность политических прогнозов в эпоху глобализации. *Социально-политические науки*. 2017. № 2. С. 15–20. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/effektivnost-politicheskikh-prognozov-v-epohu-globalizatsii>.
101. Лисичкин В. А., Шелепин Л. А. Третья мировая информационно-психологическая война. 1999. 267 с.
102. Ліпкан В. А. Безпекознавство: навчальний посібник. Київ: Вид-во Європ. ун-ту, 2002. 93 с.
103. Ліпкан В. А., Максименко Ю. С., Желіховський В. М. Інформаційна безпека України в умовах євроінтеграції: навчальний посібник. Київ: КНТ, 2006. 280 с. URL: http://www.dut.edu.ua/uploads/l_1350_59375830.pdf _
104. Локк Дж. Два трактата о правлении. Соч. в 3 т. Москва: Мысль, 1988. Т. 3. С. 135–406.
105. Луман Н. Почему необходима «системная теория»? *Проблемы теоретической социологии* / под ред. А. О. Бороноева. Санкт-Петербург, 1994. С. 43–54.
106. Мартиненко В.В. Загрози економічній безпеці України в контексті викликів глобалізації. URL: <http://dspace.nbuu.gov.ua/bitstream/handle/123456789/47816/12Martynenko.pdf?sequence=1>
107. Магда Є. Гібридна війна: вижити і перемогти. Харків, 2015. URL: http://docs.google.com/viewerng/viewer?url_
108. Магда Є. Гібридна війна: питання і відповіді. *MediaSapiens*. 2015. 27 лип. URL: http://osvita.mediasapiens.ua/trends/1411978127/gibridna_viyna_pitannya_i_vidpovidi/_
109. Магда Є. Гібридна війна: сутність та структура феномену. Міжнародні відносини. Серія «Політичні науки». 2014. № 4. URL: http://journals.iir.kiev.ua/index.php/pol_n/article/viewFile/2489/222_
110. Макиавелли Н. Государь. URL: http://lib.ru/POLITOLOG/MAKIAWELLI/gosudar.txt_
111. Манилов В. Л. Безопасность в эпоху партнерства: монография. Москва: Терра, 1999. С. 17.

112. Манилов В. Л. Национальная безопасность: ценности, интересы и цели. Москва: Военная мысль, 1995. № 6. С. 29.
113. Матвеев Р. Ф. Теория политики. Саратов, 1996. С. 58–62.
114. Мельвиль А. Ю. Категории политической науки. Москва: Проспект, 2004. С. 126–148.
115. Мизер А. А. Политическая безопасность государства: постановка проблемы. *Научные и образовательные проблемы гражданской защиты*. 2012. № 1. С. 89–95. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/politicheskaya-bezopasnost-gosudarstva-postanovka-problemy>.
116. Монтескье Ш. Л. О духе законов. Москва, 1999. С. 15–27.
117. Національна безпека в умовах інформаційних та гібридних війн / за заг. ред. В. Куйбіди і В. Бебика. Київ: НАДУ, 2019. 384 с.
118. Нашинець-Наумова А. Ю. Інформаційна безпека: питання правового регулювання: монографія. Київ: Гельветика, 2017. 168 с.
119. Нестеренко О. В. Безпека інформаційного простору державної влади. Технологічні основи. Київ: Наук. думка, 2009. 352 с.
120. Нижник Н. Р., Ситник Г. П., Білоус В. Т. Національна безпека України (методологічні аспекти, стан і тенденції розвитку): навчальний посібник / за заг. ред. П. В. Мельника. Ірпінь, 2000. 304 с.
121. Ницевич В. Ф. Национальная безопасность: теоретические основы, механизм обеспечения, региональной составляющей. Орел: ОРАГС, 2000. С. 6–11.
122. Ніколаєнко Н. О. Гібридні інформаційно-політичні технології маніпулювання суспільної свідомістю під час окупації Криму. *Гілея (науковий вісник)*. 2018. Вип. 139 (12). Ч. 3. Політичні науки. С. 97–101.
123. Ніколаєнко Н. О., Василевич Ю. В. Сучасні суспільно-політичні тенденції розвитку України в контексті російсько-української гібридної війни. *Гілея (науковий вісник)*. 2019. Вип. 14. С. 82–85.
124. Новицький Г. В. Теоретико-правові основи забезпечення національної безпеки України: монографія. Київ: Інтертехнологія, 2008. 496 с.
125. Новицький Г. В. Життєво важливі цінності Українського народу як об'єкти національної безпеки України. *Збірник наукових праць НА СБ України*. 2006. № 16. С. 65–70.

126. Общая и прикладная политология: учебное пособие / под общ. ред. В. И. Жукова, Б. И. Краснова. Москва: МГСУ, 1997. С. 393–411.
127. Общая теория национальной безопасности / под общ. ред. А. А. Прохожева. Москва: РАГС, 2000. С. 41–58.
128. Омельченко В. П'ять кроків для підвищення енергетичної безпеки України. 2013. URL: http://www.razumkov.org.ua/ukr/article.phpnews_id=1078
129. Орел М. Г. Ідентифікація типу дестабілізації політичної системи, як передумова підготовки стратегічних рішень у сфері політичної безпеки. *Державне управління: удосконалення та розвиток*. 2017. № 4. URL: <http://www.dy.nayka.com.ua>.
130. Орел М. Г. Принципи, підходи та чинники розробки ефективної стратегії забезпечення політичної безпеки України. *Державне управління: удосконалення та розвиток*. 2017. № 8. URL: <http://www.dy.nayka.com.ua/?op=1&z=1110>.
131. Орел М. Г. Політична безпека як наукова категорія та мета системи державного управління у сфері політичної безпеки. *Держава та регіони. Серія: Державне управління: науково-виробничий журнал* / [за ред. О. В. Покатаєвої]. 2017. № 2 (58). С. 11–16.
132. Ортинський В. Аналіз нормативно-правової основи забезпечення економічної безпеки. *Lviv Polytechnic National University Institutional Repository*. 2016. URL: http://ena.lp.edu.ua/bitstream/ntb/37393/1/2_4-12.pdf.
133. Пантин В. К., Лапкин В. В. Эволюционное усложнение политических систем: проблемы методологии и исследования. *Политические исследования*. 2002. № 2. С. 42.
134. Парсонс Т. Система координат действия и общая теория системы действия: культура, личность и место социальных систем. *Американская социологическая мысль* / под ред. В. И. Добренькова. Москва, 1994. 496 с.
135. Пасічний Р. Національна безпека України в епоху глобалізації. *Укр. нац. ідея: реалії та перспективи розв.* 2012. Вип. 24. С. 110.
136. Пашина Н. П Демократична консолідація суспільства: сутність та специфіка. *Вісник Маріупольського державного університету. Серія «Історія і політологія»*. 2016. Вип. 15. С. 287–298.

137. Пашина Н. П. Вплив глобалізації на формування національної ідентичності: концептуальний аналіз. *Вісник Маріупольського державного університету. Серія «Історія і політологія»*. 2015. Вип. 13-14. С. 258–263.
138. Пашина Н. П. Макрополітична ідентичність як фактор політичної безпеки у багатоскладових суспільствах (теоретичний аспект). *Вісник Маріупольського державного університету. Серія «Історія і політологія»*. 2019. Вип.26. С. 168-180.
139. Перепелиця Г. М. Україна – Росія: війна в умовах співіснування. Київ: Стило, 2015. 880 с.
140. Платон. Филеб, Государство, Тимей, Критий. Москва: Мысль, 1999. 656 с.
141. Політологія: навчально-методичний комплекс / ред. Ф. М. Кирилюка. Київ, 2005. URL: <http://www.politics.ellib.org.ua/pages-2113.html>. (дата звернення: 17.04.2018).
142. Половинчак Ю. Війни смислів у сучасному російсько-українському протистоянні, наук. *Записки Ін-ту журналістики*. 2016. Т. 3 (64). С. 16–22.
143. Попова М. Боты вернулись: как работает российская интернет, пропаганда. URL: <http://bkz-nkic-net.cnn.cnn.utctk.163802/,bqt>.
144. Попович К. В. Гібридна війна як сучасний спосіб ведення війни: історичний та сучасний виміри. *Науковий вісник Ужгородського університету. Серія «Історія»*. 2016. Вип. 2 (35). С. 75–79.
145. Почепцов Г. Г. Информационные войны. Москва: Рефл-бук; Киев: Ваклер, 2000. 576 с.
146. Почепцов Г. Г. Росія і Україна у співставленні їх комунікативно-пропагандистських можливостей. *MediaSapiens*. 2014. 03 серп. URL: <http://osvita.mediasapiens.ua/material/33291>.
147. Почепцов Г. Інформаційна війна як інтелектуальна війна *MediaSapiens*. 2012. 16 груд. URL: <http://osvita.mediasapiens.ua/material/13303>.
148. Про внесення змін і доповнень до Положення про Державну службу охорони при Міністерстві внутрішніх справ: Постанова від 05.10.1996 р. № 1233. Київ, 1996. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/1233-96-%D0%BF> (дата звернення: 17.04.2018).

149. Про внутрішні війська Міністерства внутрішніх справ України: Закон України від 26.03.1992 р. № 2235-XII. *Відомості Верховної Ради України*. 1992. № 29. Ст. 397.

150. Про Воєнну доктрину України: Указ Президент України від 15.06.2004 р. № 648/2004. *Офіційний вісник України* від 13.08.2004 р. № 30. Т. 1. С. 210. Ст. 2005. Код акту 29563/2004.

151. Про державну охорону органів державної влади України та посадових осіб: Закон України від 04.03.1998 р. № 160/98-ВР. *Відомості Верховної Ради України*. 1998. № 35. Ст. 236.

152. Про Доктрину інформаційної безпеки України: Указ Президента України від 08.07.2009 р. №514/2009. *Офіційний вісник Президента України*. № 20 (20.07.2009). С. 18. Ст. 677.

153. Про засади внутрішньої і зовнішньої політики: Закон України від 01.07.2010 р. № 2411-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2411-17>.

154. Про Звернення Верховної Ради України до парламентів іноземних держав, парламентських асамблей міжнародних організацій щодо засудження триваючої агресії Російської Федерації проти України: Постанова Верховної Ради України від 18.02.2016 р. № 1014-VIII. *Відомості Верховної Ради України*. 2016. № 10. Ст. 114.

155. Про контроль за діяльністю Служби безпеки України: Указ Президента України від 22 жовтня 1998 р., № 1172/98. *Офіційний вісник України* від 12.11.1998 р. № 43.С. 3. Ст. 1587. Код акту 6231/1998.

156. Про Концепцію (основи державної політики) національної безпеки України: Постанова Верховної Ради України від 16.01.1997 р. № 3/97-ВР. Дата оновлення: 22.07.2003. *Відомості Верховної Ради України*. 1997. № 10. Ст. 85.

157. Про основи національної безпеки України: Закон України від 19.06.2003 р. № 964-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2003. № 39. Ст. 351.

158. Про правовий режим надзвичайного стану: Закон України від 16.03.2000 р. № 1550-III. *Відомості Верховної Ради України*. 2000. № 23. Ст. 176.

159. Про Раду національної безпеки і оборони України: Закон України від 05.03.1998 р. № 183/98-ВР. *Відомості Верховної Ради України*. 1998. № 35. Ст. 237.

160. Про Службу безпеки України: Закон України від 25.03.1992 р. № 2229-XII. *Відомості Верховної Ради України*. 1992. № 29.Ст. 382.

161. Про Стратегію національної безпеки України: Указ Президента України від 12.02.2007 р., №105/2007. *Урядовий кур'єр*. № 43 (07.03.2007).

162. Проблеми суспільної безпеки в процесі розвитку соціальних мереж: монографія. Київ: НВЦ НБУВ, 2015. 200 с.

163. Радіонова А. О. Метод гібридної війни Росії проти України. Напрями протидії. Харків: «Юридична академія України імені Ярослава Мудрого». 12 с.

164. Радковець Ю. «Гібридна політика» сучасної Росії як стратегія реалізації її національної геополітики. *Аналітичний центр «Борисфен Інтел»*. 2015. 21 жовт. URL: <http://bintel.com.ua/uk/article/gibrid-politics/>.

165. Радковець Ю. Гібридна війна Росії проти України: уроки та висновки. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-polytics/2107122-gibridna-vijna-rosii-proti-ukraini-uroki-ta-visnovki.html>.

166. Радковець Ю. Ознаки технологій «гібридної війни» в агресивних діях Росії проти України. *Наука і оборона*. 2014. № 3. С. 36–42.

167. Райзінгер Х. І. Російська гібридна війна. Ведення війни поза правилами традиційної колективної оборони. *Збірник лекцій XV Міжнародного тижня НАТО*. Київ: НУОУ, 2015. С. 94–98.

168. Рафальський О. О. Консолідація українського суспільства: етнополітичний вимір / Інститут політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України. Київ, 2018. 400 с.

169. Ребкало В., Шахов В. Політична стабільність і політична безпека: характер та механізми взаємозв'язку. *Вісник Національної академії державного управління*. Політологія і право. С. 159–169. URL: <http://visnyk.academy.gov.ua/wp-content/uploads/2013/11/2011-3-24.pdf>.

170. Розумний М. М. Екстремізм і радикалізм у смисловому полі української політики. *Розумний М. М. Українська політична нація: генеза, стан, перспективи* / за ред. В. С. Крисаченка. Київ: НІСД, 2003. С. 566.

171. Російсько-український конфлікт: стан, наслідки, перспективи розвитку подій. Аналітична доповідь Центру Разумкова. *Національна безпека і оборона*. 2014. № 5-6. С. 3-5. URL: http://razumkov.org.ua/uploads/journal/ukr/NSD148-149_2014_ukr.pdf.

172. Руссо Ж.-Ж. Об общественном договоре, или Принципы политического права. *Руссо Ж.-Ж. Об общественном договоре: трактаты*. Москва, 1998. 100 с.

173. Рущенко І. П. Російсько-українська гібридна війна: погляд соціолога: монографія. Харків, 2015. 268 с.
174. Світова гібридна війна: український фронт: монографія. Київ: НІСД, 2017. 496 с.
175. Серебрянников В. В. О политической безопасности России. URL: <http://www.auditorium.ru/books/204/Glava3.htm>.
176. Серебрянников В. В. Политическая безопасность. *Свободная мысль*. 1997. № 1. С. 28–29.
177. Силласте Г. Г. Социально-политическая безопасность общества и личности. *Информационно-аналитический бюллетень. Клуб «Реалисты»*. 1996. № 20. С. 21–22.
178. Силовой потенциал государства и международная безопасность. Гармеш Партенкирхен, 2005. С. 2.
179. Сеницын А. А. Соотношение политической и военной безопасности. *Актуальные проблемы военной политики и военной безопасности России*. Москва: ВУ, 2005. С. 26–28.
180. Ситник Г. П. Державне управління національною безпекою України: монографія. Київ: НАДУ, 2004. 544 с.
181. Ситник Г. П., Богданович В. Ю., Єжеєв М. Ф. Геополітика і національна безпека: словник термінів. Київ: НАДУ, 2012. 230 с.
182. Ситник Г. П., Олуйко В. М., Вавринчук М. П. Національна безпека країни: теорія і практика. Київ: Кондор, 2007. 616 с.
183. Скакунов Е. Н. Всеобъемлющая безопасность: модель перестройки международных отношений. *Советское государство и право*. 1987. № 3. С. 104.
184. Стан та перспективи соціальної безпеки в Україні: експертні оцінки: монографія / О. Ф. Новікова, О. Г. Сидорчук, О. В. Панькова [та ін.]; Львівський регіональний інститут державного управління НАДУ; НАН України, Інститут економіки промисловості. Київ, Львів: ЛРІДУ НАДУ, 2018. 184 с.
185. Степашин С. В. Безопасность человека и общества (политико-правовые вопросы). Санкт-Петербург, 1994. С. 6.
186. Стратегія національної безпеки України: затв. Указом Президента України від 26 травня 2015 року № 287/2015. *Урядовий кур'єр* від 29.05.2015. № 95.

187. Тарасюк В. М. Інформаційна агресія Росії: виклик демократії та національній безпеці України. *Держава і право. Сер. Політичні науки*. 2018. Вип. 79. С. 119–128.
188. Тарасюк В. М. Інформаційний простір в Україні: виклики та загрози. *Правова держава*. 2018. Вип. 29. С. 375–381.
189. Твердохліб О. С. Концептуальні підходи до розроблення інформаційної політики держави у кризових умовах. *Теорія та практика державного управління і місцевого самоврядування*. 2015. № 2. С. 14–18.
190. Технології розвитку і захисту національного інформаційного простору. Київ, 2015. 296 с.
191. Тихомирова Л. В., Тихомиров М. Ю. Юридическая энциклопедия. Москва: Издание г-на Тихомирова М. Ю., 2007. 972 с.
192. Ткаченко В. М. Україна – Росія: на сконі «пропащого часу»: науково-популярне видання. Київ, 2018. 480 с.
193. Ткачук Т. Ю. Забезпечення інформаційної безпеки в умовах євроінтеграції України: правовий вимір. Київ: АртЕк, 2018. 422 с.
194. Ткачук Т. Ю. Забезпечення інформаційної безпеки: досвід окремих країн східної Європи. *Інформація і право*. 2017. 4 (23). С. 62–72.
195. Трансформація міжнародної безпеки: сучасні виклики та загрози: матеріали міжнародної наукової конференції (Львів, 22–23 березня 2018 р.) / упор.: М. Мальський, Р. Вовк, О. Кучик, П. Байор. Львів: Факультет міжнародних відносин ЛНУ імені Івана Франка, 2018. 187 с.
196. Українське суспільство в умовах війни: виклики сьогодення та перспективи миротворення: матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції (м. Маріуполь, 9 червня 2017 р.). Маріуполь: ДонДУУ, 2017. 311 с.
197. Уроки гібридного десятиліття: що треба знати для успішного руху вперед. Київ, 2019. URL: https://www.kmu.gov.ua/storage/app/sites/1/17-presentation-2019/02.2019/Hybrid_10.pdf.
198. Ушаков Н. А. Проблемы теории и международного права. Москва: Наука, 1988. С. 15.
199. Феськов І. В. НУ «ОЮА» Основні методи ведення гібридної війни в сучасному інформаційному суспільстві. *Актуальні проблеми політики*. 2016. Вип. 58. С. 66–76.

200. Хантингтон С. Третья волна. Демократизация в конце XX века. Москва, 2003. С. 123–178.
201. Хариневич Д. О. Зовнішньоекономічна безпека України: економічні проблеми і загрози глобалізації. *Вісник Чернівецького торговельно-економічного інституту*. 2009. № 4. С. 90–104.
202. Хейвуд Эндрю. Политология / пер. с англ. под ред. Г. Г. Водолазова, В. Ю. Вельского. Москва: ЮНИТИ-ДАТА, 2005. С. 502–508.
203. Хлобустов О. М. Политическая безопасность как феномен общественной жизни. *Информационно-аналитический бюллетень. Клуб «Реалисты»*. 1997. № 29. С. 19.
204. Циганов В. В. Політична безпека і безпечна політика: складові, ознаки, стан, тенденції. Київ: Ніка-Центр, 2006. С. 7–8, 32.
205. Чехович Т. В. Забезпечення міжнародної безпеки міжнародно-правовими засобами. *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ*. 2013. № 1. С. 279.
206. Чиркин В. Е. Публичное управление. Москва: 2004. 475 с.
207. Чупрій Л. В. Концептуальні засади політики національної безпеки Української держави в гуманітарній сфері: автореф. дис. ... д-ра політ. наук: 21.01.01 / Київ, 2015. 43 с.
208. Шатун В. Т. Основи національної безпеки України. *Наукові праці. Державне управління*. 2016. Вип. 255. Т. 267. С. 174–180.
209. Шкуренко К. О. Політична невизначеність як характерна риса розвитку сучасного глобального світу. *Наукові праці: наук. журн.* / ред. кол.: Іванов М. С. (голова) [та ін.]. 2019. Т. 324. Вип. 312. С. 101.
210. Шумилов М. М. Глобализация: политическое измерение. URL: <http://credonew.ru/content/view/498/30/>.
211. Энциклопедия мира. Москва: Книга и бизнес, 2005. С. 526–527.
212. Юськів Х. В. Нові виклики та загрози для системи національної безпеки держави в умовах трансформації системи міжнародних відносин на глобальному й регіональному рівнях: теоретико-методологічні та прикладні аспекти. URL: [file:///C:/Users/USER/Downloads/2903-10629-1-PB%20\(2\).pdf](file:///C:/Users/USER/Downloads/2903-10629-1-PB%20(2).pdf)
213. Яворська Г. М. Гібридна війна як дискурсивний конструкт. *Стратегічні пріоритети*. 2016. № 4 (41). С. 42–48.

214. Яновский Р. Г. Глобальные изменения и социальная безопасность. Москва, 1999. С. 337.
215. Ящик Т. П. Особливості інформаційного тероризму як одного із способів інформаційної війни. *Науковий вісник*. 2014. 2 (65). С. 55–60.
216. Andreani G. The «War on Terror»: Good Cause, Wrong Concept. URL: <https://digitalcommons.osgoode.yorku.ca/cgi/viewcontent.cgi?referer=https://www.google.com/&httpsredir=1&article=1343&context=ohlj>.
217. Åslund Anders. Ukraine’s Glaring National Security Gap that No One Has Heard Of Ukraine (2018). URL: <https://www.atlanticcouncil.org/blogs/ukrainealert/ukraine-s-glaring-national-security-gap-that-no-one-has-heard-of/>.
218. Bousquet A. The Scientific Way of Warfare: Order and Chaos on the Battlefields of Modernity. URL: <http://etheses.lse.ac.uk/2703/1/U615652.pdf>.
219. Brown H. Thinking About National Security. Defense and Foreign Policy in a Dangerous World. Colorado, 1983. P. 4.
220. Brzezinski Zb. Strategic Vision. America and the Crisis of Global Power. URL: <https://orientalreview.org/wp-content/uploads/2012/12/Brzezinski-Zbigniew.-Strategic-Vision- America-and-the-Crisis-of-Global-Power.pdf>.
221. Buzan B., Waver O. Regions and Power. The Structure of International Security. Cambridge University Press, 2003. 564 p.
222. Calha J. M. Hybrid Warfare: NATO’s new Strategic Challenge? *Report to NATO Parliamentary Assembly*. 2015. 7 April. 11 p.
223. Chandler D. The security-development nexus and the rise of ‘anti-foreign policy’. *Journal of International Relations and development*. 2007. Vol. 10. P. 362-386.
224. Davis J. R. Defending Future Hybrid Threats, *Military Review*. *Fort Leavenworth*. 2013. September-October. No. 5. P. 21-29.
225. Deutsch K. W. The Nerves of Government: Models of Political Communication and Control. New York, 1966. P. 42-91.
226. Duffield M. The liberal way of development and the development – security impasse: Exploring the global life – chance divide. *Security Dialogue*. 2010. Vol. 41, No. 1. P. 53-76.
227. Easton D. Framework of Political Analysis. Washington, 1965. P. 110-112.

228. Future Warfare: The Rise of Hybrid Wars. By Lieutenant General James N. Mattis, USMC, and Lieutenant Colonel Frank Hoffman, USMCR (Ret.) Fleming. 2005. November. URL: <http://milnewstbay.pbworks.com/f/MattisFourBlockWarUSNINov2005.pdf>.
229. Guzzini S. Securitization as a causal mechanism. *Security Dialogue*. 2011. Vol. 42, No. 4-5. P. 329-341.
230. Handbook of international security and development / ed. by Jackson P. Cheltenham, Edward Elgar Publishing. 2015. 475 p.
231. Hoffman F. G. Future Threats and Strategic Thinking. *Infinity Journal*. 2011. URL: <https://www.infinityjournal.com/article/34/>.
232. Hoffman F. G. Hybrid vs. compound. 2009. URL: <http://armedforcesjournal.com/hybrid-vs-compound-war/>.
233. Hoffman F. How Marines are preparing for hybrid wars. *Small Wars Journal*. P. 38-42.
234. Hoffmann S. The Uses and Limits of International Law [1973] / Art R. J., Jervis R. (eds.) International Politics. Enduring Concepts and Contemporary Issues. 7th edition. New York: Longman, 2005. 594 p.
235. Identity, Migration and the New Security Agenda in Europe / Waver O. and others. London: Pinter, 1993. 378 p.
236. Jervis R. International Politics. Enduring Concepts and Contemporary Issues. 7th edition. New York: Longman, 2005. 594 p.
237. Kilcullen D. Out of the Mountains: The Coming Age of the Urban Guerrilla. *Oxford University Press*. 2013. P. 384. URL: http://www.amazon.com/Out-MountainsComingUrbanGuerrilla/dp/0199737509#reader_0199737509.
238. Kissinger H. World Order: Reflections on the Character of Nations and the Course of History. URL: www.files.ethz.ch/isn/187865/ISN_183858_en.pdf
239. Lasica D. T. Strategic Implications of Hybrid War: A Theory of Victory: monograph. 2009. URL: <http://www.dtic.mil/cgi-bin/GetTRDoc?AD=ADA513663>
240. Mattis J. N. Future Warfare: The Rise of Hybrid Wars US Naval Institute Proceedings Magazine. 2005. November. Vol. 132/11/1,233. P. 18.
241. Morgentau Hans J. Politics Among Nations. 6rd Edition. Revised by Kenneth W. Thompson. New York: Alfred. A. Knopf: Distributed by Random House, 1985. 688 p.

242. Pashina N. Negative identity in crisis-ridden society: essence and functions. *Journal of Geography, Politics and Society*. 2015. 5.
243. Renz B., Smith H. Russia and Hybrid Warfare: Going beyond the Label. Report 1/2016. URL: <http://vnk.fi/en/government-s-analysis-assessment-and-research-activities>.
244. Ronfeldt D., Arquilla J. What next for networks and netwars? URL: <https://pdfs.semanticscholar.org/be27/7a0d8faa45bf762f05575b12b8fc99337268.pdf>
245. Spiro H. Comparative Politics. A Comprehensible Approach. *American Political Science Review*, LVI.
246. Tisdall S. Result of Macedonia's referendum is another victory for Russia. *The Guardian*. 2018. Oct. 1. URL: <https://www.theguardian.com/world/2018/oct/01/result-of-macedonia-referendum-is-another-victory-for-russia>
247. Waltz K. N. Theory of International Politics. McGraw-Hill, 1979. 251 p.
248. Zanini M. The Network of Terror in the Information Age. *Globalization and the New Terror: The Asia Pacific Dimension* / David Martin Jones Ed. Northampton: Elgar, 2004. P. 159-181.

Наукове видання

Кравчук Ольга Юріївна

**ПОЛІТИЧНА БЕЗПЕКА УКРАЇНСЬКОЇ ДЕРЖАВИ
ЯК ЧИННИК ДЕМОКРАТИЧНОГО РОЗВИТКУ
СУСПІЛЬСТВА**

Монографія

Комп'ютерне верстання, обкладинка — В. В. Торубара

Друкується в авторській редакції

Формат 60×84^{1/16}. Умов. друк. арк. 11,5. Тираж 100 пр. Зам. № 18/20

Видавець та виготовлювач Торубара В. В.

вул. Наваринська, 5–17, м. Миколаїв, 54001,

тел.: (067) 800-70-70

Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК № 4626 від 9.10.2013